

50012

Heven 1317

1963 FEB 18

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1962. LXVI. évfolyam 6. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SÖTÉR ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTI:

KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

VARGA JÓZSEF

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KOMLOVSZKI TIBOR és V. KOVÁCS SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, XI., Ménesi út 11–13.

TARTALOM

<i>Osváth Béla</i> : A Nemzeti Színház és a magyar dráma	693
<i>Kókay György</i> : Batsányi és a magyar újságírás kezdetei	705
<i>Gerézsi Rabán</i> : Egy költői hírnév története	720

Kisebb közlemények

<i>Eckhardt Sándor</i> : Pozsgai Gáspár, Balassi horvát nevelője és barátja. — <i>Póth István</i> : Gyulai Pál néhány szerb vonatkozású levele. — <i>Havas László</i> : Egy Ady-metafora előzménye	733
--	-----

Adattár

<i>Csapodi Csaba</i> : Kiadatlan Zrínyi-levelek (Második közlemény)	740
<i>Poszler György</i> : Szerb Antal zsenjei	756

Szemle

<i>Waldapfel József</i> : Szocialista kultúra és irodalmi örökség (<i>József Farkas</i>)	763
<i>Mátrai László</i> : Gondolat és szabadság (<i>Szauder József</i>)	764
A renaissance Magyarországon (<i>V. Kovács Sándor</i>)	766
<i>Gyulai Pál</i> : Bírálatok, cikkek, tanulmányok (<i>Oltványi Ambrus</i>)	769
<i>Csabai Tibor</i> : Kossuth és az irodalom (<i>Béldi Miklós</i>)	772
<i>Zilahy Károly</i> válogatott művei (<i>Harsányi Zoltán</i>)	774
<i>Mikszáth Kálmán</i> Összes Művei (13–23. kötet.) (<i>Gergely Gergely</i>)	777
<i>Szalay Károly</i> : Karinthy Frigyes (<i>Nagy Péter</i>)	783

A NEMZETI SZÍNHÁZ ÉS A MAGYAR DRÁMA

„Az eredeti dráma a nemzeti színház lelke”
(Vörösmarty)

A színházi drámajutalomról 1842-ben írott nevezetes cikkében Vörösmarty máig is érvényes okfejtését adja a Nemzeti Színház és az eredeti magyar drámairodalom egységének. „Nemzeti színház eredeti dráma nélkül alig képzelhető. Eredeti dráma nélkül a színház félig bitorolja, vagy legalább előlegezi a nemzeti nevet; test, mely idegen lélektől mozgattatik, álarc, mely megett valódi képet hiába keresünk. S ki elégednék meg a színházat nyelviskolául tekinteni csupán, midőn arra nem elég alkalmas s másfelől sokkal célszerűbb intézetek vannak? Ki ne várna tőle nemzeti érzelmek, okulást, lelkesedést erényeken, melyek iránt nemzeti rokonszenvünk van. Ezeket idegen drámákból bármi jelesek, oly könnyen vérré válhatólag nem merítheti.

Az eredeti dráma a nemzeti színház lelke. A nemzeti színház értéke együtt jár az eredeti dráma értékével: ennek emelkedése s virágzása, a nemzeti színháznak is: egyik a másikat feltételezi.”¹

A Nemzeti Színház a magyar művelődési eszményben nemcsak mint művészi intézmény szerepel, hanem elsősorban mint a magyar drámairodalom otthona, mert csak így felelhet meg annak a szerepnek, amelyet a színház első igazgatója, Bajza József így fogalmazott meg: „Hatalmas támaszlopa létünk legfőbb eszközének, a nemzetiségnek.”²

Ebben a megfogalmazásban többről van szó, mint a romantika esztétikájában kifejtett nemzeti színházi gondolat és nemzeti drámairodalom egységéről. Az *Athenaeum* köre, Bajza, Vörösmarty és az egész, a romantika művészi világképét magáévá tevő reformkori költői és kritikusai nemzedék a romantika dramaturgiájában készen, elméletileg megfogalmazva találta az egység eszményét,³ de ami Schlegelnél kizárólag művészeti elv, az nálunk a nemzeti, történelmi szükség felismerésével párosul. A nemzeti drámát szolgáló nemzeti játékszín gondolata ugyanazt a célt akarja elérni mint Vörösmarty költői tevékenysége: tettekész hazafiságra buzdít.

A Nemzeti Színház eszméje sokáig úgy élt a köztudatban, mint a magyar nyelv ápolásának, a magyarosításnak az eszköze, pedig mint a Vörösmarty idézetből látható, sohasem csak erről volt szó. Igaz, hogy a magyar nyelv a XVIII. század végén, II. József németesítő törekvéseinek ellenhatásaként kerül a művelődési eszmény középpontjába, de ezt a nemzeti önvédelemből eredő, tehát lényegében defenzív magatartást már Bessenyei aktív jellegűvé változtatja, aki a nyelvet „a tudomány kulcsának”, a pallérozott, művelt nemzetnévelés elősegítőjének tekinti. Ebben a koncepcióban már a nyelv a gondolatok, eszmények közlésének, terjesztésének eszköze, s a színház és a dráma a nyelv csiszolója, fejlesztője. „A játék-

¹ Vörösmarty Összes Munkái VII. k. 256—58.

² *Athenaeum* 1843. II. 461.

³ Vörösmarty már 1825-ben olvassa Schlegel dramaturgiáját, az *Über dramatische Kunst und Literatur*-t. Lásd Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály c. monográfiáját. Akadémiai Kiadó, Bp. 1957. 266.

darabok vezető kalauzok, az izlés törvénye. A nyelv ezáltal kap erőt.” — írja 1815-ben Horváth András.⁴

A nemzeti színházi gondolat a nemzeti drámai irodalom megteremtésének eszméjével együtt született és együtt fejlődött. Már a Mindenest Gyűjtemény tudósítója megjegyzi, hogy „Nagy előmenetelére szolgálna nyelvünknek is, hazánkunk is, ha Eszterházán is ezután ne csak idegen, hanem magyar játékok is játszottatnak.”⁵ S két évvel később Endrődy János, aki nemcsak a magyar színészet megteremtésében vállalt kiemelkedő szerepet, hanem a magyar színészettörténet első művelőjének is tekinthető, már meg is fogalmazza a nemzeti színházi gondolatot: „mivel a Teátrumnak felette nagy ereje vagyon a Nézők szívére, tehát jó kötelességének tartja ezen Társaság, hogy Nemzeti Teátrómán Hazánk Történetéből színlett játék-darabokat játszodgyon; egyedül tsak azért, hogy a Nyelvnek ki-fényesítése mellett, gyarapodjon a Nemzeti Karakter is”.⁶

Kelemen Lászlóék célkitűzése, a nemzeti játék-darabok színrevitele azonban nem valósulhatott meg, elsősorban azért, mert nem volt eredeti drámai irodalom. Endrődy János előbb idézett gyűjteménye ugyan számba veszi az előadható darabokat, de igazi magyar drámai irodalomról ekkor még nem beszélhetünk. Jól látja ezt Katona József, aki drámai irodalmunk fejletlenségének okát elsősorban az állandó színház hiányában jelöli meg.⁷

Drámai irodalmunk első sikeres nekirugaszkodása, Katona József, a két Kisfaludy, Gombos Imre pályája még a Nemzeti Színház előtti időszakra esik. Egymással össze nem függő, magányos próbálkozások az övék, egymásra ható, a drámai irodalom folytonosságát biztosító életművek csak a Pesti magyar színház megnyitása után, 1837 után alakultak ki.

A Nemzeti Színház gondolatát írók vitték diadalra: Bessenyeitől, Kazinczytól, Kölcseytől, Vörösmartyig, Bajzáig nagy költőink valamennyien hadakoztak a fővárosban felépítendő állandó magyar színházért, ők teremtettek közvéleményt mellette. Harcuk tudatos harc volt, része a polgári nemzetállamért, a függetlenségért folytatott küzdelemnek. Ma már tudjuk az irodalomtörténetből, hogy ebben milyen nagy szerepet vállalt az irodalom; nálunk az irodalom fogalmazta meg mindazt, amit még nem lehetett a politika nyelven kimondani. Az irodalom tehát nemzeti, társadalmi ügy volt, s nemzeti színház és nemzeti drámai irodalom ilyen összefüggésben kristályosodott ki, mint a nemzeti gondolat, a nemzetté válás megtermékenyítője, elősegítője.

Bajza és — hagyományát folytatva — a Nemzeti Színház valamennyi kiemelkedő tehetségű igazgatója azt tartja működésében szem előtt, hogy a színház a magyar drámai irodalom felvirágoztatásával szolgálhatja legjobban a nemzeti haladást. Ez az irodalomcentrikus felfogás Bajza igazgatói kinevezésével jutott uralomra, s a kortársi közvélemény, országgyűlés s az utókor egyaránt aszerint értékeli az igazgatók munkáját és a színház korszakait, hogy mit tett a magyar drámai irodalomért.⁸

A visszaemlékezések és a színház történet többször elsiratták már, milyen kár, hogy az 1837. augusztus 22-i megnyitó előadáson nem magyar dráma került színre, s az eredeti drámai irodalmat csak Vörösmartynak ez alkalomra írt allegorikus előjátéka, az Árpád ébredése

⁴ Horváth András: A nemesszívú magyarokhoz a pesti nemzeti Teátrum ügyében. SZABOLCS FERENC idézi A nemzeti játékszín eszméje a magyar és a német irodalomban c. munkájában, Bp., 1938. 45.

⁵ Uo. 32.

⁶ ENDRŐDY JÁNOS: A magyar játék-szín. I. kötet bevezetője: A magyar Játék-színek történetei kezdettől fogva az utóbbi kormányzásig. 19.

⁷ Katona József: „Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költő mesterség lábra nem tud kapni? (1821) Idézve: Magyar Játékszín, Bp., 1954. 29. (Összeállította: LÁSZLÓ ANIKÓ.)

⁸ Lásd erről PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN: Nemzeti Színházunk és a közvélemény a XIX. században. P-né több országgyűlési interpellációt is idéz, amelyek a magyar drámát kérik számon az igazgatótól.

képviselte. Az előjáték azonban sokkal inkább illet az alkalomhoz, mint akár Kisfaludy, Szigligeti vagy maga Vörösmarty bármely más műve, mert színpadra tált szép költői dikciókban fejt ki a nemzeti játékszín eszméjének jelentőségét, sőt ezen túlmenően igaza van Tóth Dezsőnek, „Az Árpád ébredése a 30-as évek egész politikai-társadalmi közgondolkodását a leghívebben, legtípikusabban tükröző alkotás”.⁹

A megnyitó másnapján már Kisfaludy Károly művét, a *Csalódásokat* tűzik műsorra, s ennek az egyszerű bemutatonál nagyobb jelentősége volt, hiszen Kisfaludyt a magyar dráma-irodalom atyjának, legkiválóbb művelőjének tartja ekkor a közvélemény.

A kritika a nagy kezdeményezők, Bajza, Vörösmarty példájára mindig éberrel ügyel arra, hogy a Nemzeti Színház mennyire teljesíti legfőbb hivatását, az eredeti drámai irodalom ápolását. Erre a feladatra Vörösmarty Kisfaludy *Pártütők* című drámájának előadásáról írott bírálatában figyelmeztet, mert a színház „kevés szorgalommal” adja, s „így igen természetes, ha a közönség lassanként elhiszi, hogy a színdarab rossz, éldelhetetlen... S ebből ismét mi a haszon? az, hogy a színműlajstrom — oly kevés közül egy jó eredeti darabból kevesebbet bírand”.¹⁰

Az első évben a magyar szerzők közül Kisfaludy művei szerepelnek legtöbbször, nyolc darabját mutatják be, s kettő közülük (a *Csalódások* s a *Három egyszerre*) az első esztendőök sikerei közé tartozik.

Kisfaludy műveinek tematikája jól illet Bajza műsorpolitikai elképzeléseibe, aki a hazai dicső múlt és a jelen képeit színpadra vivő eredeti drámák bemutatását tartotta legfőbb hivatásának. A színház minden problémáját ebből a szempontból nézte, s ezért hadakozik a túlzott operakultusz ellen, mert a nemzeti érdekeknek hangot adó, azt serkentő drámai irodalmat féltette tőle.

A műsor kezdetben fordítások áradata volt, eredeti bemutató alig van. Csató Pál *Fiatal házasságok* című vígjátéka az első eredeti dráma (1837. augusztus 27-én mutatták be), azután Gaál József *Mátyás király Ludason* és Fáy András *Külföldiek* című vígjátéka következik. Egyiknek sincs számottevő sikere. Bajza igazgatói elképzeléseit, az eredeti műsorrend kialakítását elsősorban Szigligeti és Vörösmarty művei támogatják, az ő drámáik alkotják a hazai műsorrend előőrseit. Szigligeti *Vazulját* 1838. január 30-án, Vörösmarty *Marót bánját* május 19-én mutatja be a színház.

Bajza azonban nem válthatja valóra elgondolásait, a főúri bizottmány, amely az operát jobban kedveli, mint a prózát, megköti a kezét, a színpadhoz nem jutott szerzők is támadják, s egy évi igazgatás után lemond.

A következő évek átmeneti igazgatásai nem sokat törődnek a magyar drámával. Megszületik ugyan az első igazi magyar drámai siker, Gaál József *A feleség nótáriusa*, s Szigligeti darabjai iránt is fokozódik az érdeklődés, — de egyelőre a főúri bizottmány még mindig az operát támogatja, s nem törődik az eredeti drámai irodalom serkentésével. Nem igyekszik megoldani a szerzői jogdíj és a drámai jutalom kérdését, pedig ezzel kedvező lehetőségeket teremthetne a drámai irodalom számára. A drámaíróknak hosszú évtizedekig komoly harcot kell vívniuk a szerzői jogdíj tisztességes rendezéséért, maga Vörösmarty is többször szót emel érte, s 1842-ben sokoldalúan megvilágított írásban, a már említett *A színházi dráma jutalomról* című tanulmányában elméleti és gyakorlati kifejtését adja a kérdésnek.

„Az eredeti dráma teheti a magyar színházat önállóvá, függetlenné minden külföldi divattól s szellemtől; az eredeti dráma azon kétértékű kincs, mely midőn az irodalmat gazdagítja, s ha jeles, örökíti, egyszersmind közhatással van a nemzet életére, melyből vétetnie kell.” — hangzik az elméleti összefoglaló.

⁹ TÓTH DEZSŐ i. m. 249.

¹⁰ Vörösmarty Ö. M. VII. k. 106.

Vörösmarty az első, aki kimondja, hogy mindaddig nem lesz igazi drámairodalmunk, ameddig az író „drámaírói hajlama mellett szórakozott ügyész, hanyag orvos, kontár politikus” — hogy megélhessen. „De itt egyszer mindenkorra ki kell mondanom — írja önérzetesen —, hogy mindaddig valódi irodalmunk nem lesz, míg az irodalom el nem tartja embereit.”

A drámairodalom pártolása két legfontosabb feltételének a drámai jutalmak rendszerét és a szerzői jogdíjak rendezését tartja.

A kérdés elintézése már két éve húzódott, hiszen több magyar író még 1840. november 25-én beadványt intézett a szerzői jogdíjak ügyében.¹¹ A beadvány kifejti, hogyan képzelik a szerzők részesedését a bevételből, milyen megfontolások készítetik őket arra, hogy a jogdíj rendezését elvárják. A kormányzó választmány 1842. február 2-i ülésén hozott határozatot a szerzői jogdíjakról, de a meghatározásnál nem nagyon vette figyelembe az írók elképzeléseit, mert az első előadás részesedéséből méltatlanul kizárták őket, s csak a második, harmadik és negyedik előadás tiszta jövedelmének egyharmadát határozták meg jogdíj gyanánt. Ez abban az időben különösen hátrányosan hatott, hiszen a bemutató után nemegyszer csak hónapok múltán következett a második előadás.

Az eredeti drámai műsorrend kialakítását a színház legjobb művészei maguk is hathatósan támogatták. A magyar dráma kultuszát szolgálták, becsületét emelték, amikor jutalomjátékul választották, s ha figyelembe vesszük, hogy a jutalomjátékok ideje legtöbbször telt házakkal kecsegtető vásári napokra esett, akkor láthatjuk, hogy a művészi megbecsülés mellett anyagi megbecsülés is érte a drámaírókat ezzel.

Ismeretes, hogy legnagyobb nemzeti drámánk, a *Bánk bán* pályafutása a Nemzeti Színházban szintén úgy kezdődött, hogy 1839. március 23-ra Egressy Gábor jutalomjátékul választotta. S a mű nem lett hálátlan a színészekhez. Igaz, ez az előadás még nem hozta meg az osztatlan elismerést, mert sem a kritika, sem a közönség, sem a művészek nem ismerték még fel a *Bánk bán* egyedülálló drámai értékeit, de a későbbiekben a magyar színészet nagy egyéniségei mind mint pályájukat kiteljesítő nagy állomásra emlékeztek Katona művének egy-egy szerepére.

Egressy különösen Szigligeti drámaírói életművére gyakorolt nagy befolyást, nem egy darabjának végső megformálásához adott dramaturgiai tanácsot, a *Grittit* például az ő intelmei szerint dolgozta át.¹²

A magyar drámairodalom tudatos szolgálata emeli a Nemzeti Színház legkiválóbb igazgatói közé Bartay Endrét, aki a csőd széléről a nemzeti műsorrend uralomra juttatásával vezette el a színházat.

Az energikus igazgatót, az egyetlen alkalmas embert, Bajzát, mint említettük, elmarta helyéről a főúri bizottmány, s az avatott vezető nélkül a színház dilettáns urai a magyar nyelv és a nemzeti ügy ápolására emelt hajlékot a mutatványos bódék színvonalára süllyesztették.

Nem volt más megoldás, pályázatot hirdettek a színház bérletére, s akadt is vállalkozó igazgató, aki megkísérelte a lehetetlent: Bartay Endre kisbirtokos középnyemes, maga is művész, zeneszerző. Nevéhez a Nemzeti Színház gyors fellendülése, hazai drámairodalmunk felkarolása, a *Szózat* és a *Himnusz* megzenésítésére kitűzött pályadíj fűződik.

Bartay megítélésében mindmáig nem jutott határozott álláspontra a színház történet, pedig biztos, hogy nehezebb feltételek között, kevesebb anyagi támogatás mellett nem működött igazgató a Nemzeti Színház élén, s múlhatatlan érdeme, hogy pályázataival nagy lendületet adott drámairodalmunk fejlődésének. Jókai Mór az 1861. évi országgyűlésen mint a Nemzeti Színház ügyében kiküldött országgyűlési bizottmány előadója, a színház történetére visszapillantva, a valóságnak megfelelően értékeli Bartay jelentőségét: „Ekkor (1843) a színház

¹¹ Közli P. KÁDÁR JOLÁN: *Iratok a Nemzeti Színház történetéhez*, Bp. 1938. 142.

¹² Egressy Galambos Gábor emléke. Saját műveiből siremléke javára rendezték fiai, Pest, 1867. Levelek Szigligeti Edéhez a Grittiről 1844. február. 106—108.

bérbe adatott Bartay Endrének, mint legkevesebb segélypénzt (12.000 forintot) kívánó vállalkozónak; részéről adandó 1.800 ft. biztosíték mellett.

A bérlő igazgató érdeméül el kell ismerni, hogy jutalom kitűzésének, s az író díjosztalék behozatala által a színházunknál oly nevezetes elemet képező népszínművet létrehozta; ezzel a németes boházokat leszorítá a játékrendről, s a közönség részvétét megnyerte.”¹³

Bartay az *Athenaeum* körének, Bajzának és Vörösmartynak színházpolitikai elvét követte, s ő is azért támogatja az eredeti drámairodalmat, mert a közönséghez csak ennek lehet mondanivalója, nem a németeknél is megkapható vásári cikkeknél.¹⁴

Két év alatt huszonnyolc magyar darabot mutatott be, köztük olyan újdonságokat, mint Nagy Ignác: *Tisztújítás*, Szigligeti: *Szökött katona*, *Két pisztoly*, Vörösmarty: *Czillei és a Hunyadiak*, Balogh István: *Mátyás diák*, Obernyik Károly: *Örökség*, Eötvös József: *Éljen az egyenlőség*, Czákó Zsigmond: *Kalmár és tengerész*. Bartay az eredeti magyar drámai műsorrendet teremti meg, s bebizonyítja, hogy a magyar dráma többet jövedelmez, mint az idegen opera.

Az első nagy siker Nagy Ignác találó, hatásos szatírája, a *Tisztújítás*. Bajza méltán köszöntötte új korszak kezdőjét benne, mert az akkori máról szóló darabok siker-szériája indult meg vele.

Bartay pályázatokkal, jutalmakkal, a szerzői részesedés felemelésével ösztökéli drámaíróinkat. Mindjárt igazgatása elején, 1843 januárjában pályadíjat tűz ki „Egy népből merített minden aljasságtól ment, jó irányú, látványos színműre, mely által a köznép is színházba édesgetvén, ízlése nemesbíttessék, melyre a szerzőnek egyszersmind szabad mezőny engedtetik díszítmények, ruházatok s minden egyéb költségek kiállításával, de természetesen csak arányos belső tartalmasság mellett, színműve hatását emelni.”

Bartay pályázata nyomán született meg a *Szökött katona* és a népszínmű. A siker példátlan, s míg másfél évvel azelőtt az újságok arról írtak, hogy a Nemzeti Színházat be kell zárni, most a színház kibővítését vagy egy új színház építését kezdik sürgetni.

A *Tisztújítás* és a *Szökött katona* bemutatója után világossá vált, hogy a magyar színészet Pesten való meggyökereztetése, a közönség és a színház állandó, tartós kapcsolatának kiépítése csak a korszerű témák drámai feldolgozása útján lehetséges. Ez az a nagy tanulság, amelyet Bartay felismeréséből, mint ma is érvényeset, a mai Nemzeti Színháznak is le kell vonnia.

Bartay igazgatása alatt tesz jelentős szerepre a drámaírói bizottság is. Bajza idejében még csak csírájában van meg, az 1840: 44. törvénycikk megjelenése után az „országosan fenntartott” Nemzeti Színház vezetésével megbízott országos választmány végzi a darabok elbírálását, de laikusokból áll, Fáy András az egyetlen hozzáértő közöttük. Ezen a helyzeten változtatott Bartay, aki felkéri Vörösmartyt, hogy a Tudós Társaság tagjaiból szervezze meg a drámaírói választmányt.¹⁵

A drámaírói bizottság, amely különböző funkcionális és formai változásokon át a századfordulóig működött, a színház történet tapasztalatai szerint speciális magyar intézmény volt. Sehol másutt nem találunk olyan szervet, amely jórészt színházon kívül álló tagokból, írókból, tudósokból, kritikusokból, közéleti személyiségekből tevődött volna össze, s tevélegesen részt vett volna valamely színház nemzeti drámai műsorrendjének kialakításában. A bizottság tagjai között találjuk Vörösmartyt, Bajzát, Garait, Erdélyi Jánost, Szigligetit, Arany Jánost, Gyulai Pált, Kemény Zsigmondot, Jókai Mórt s természetesen minden időben a színház legnevesebb művészeit.

¹³ P. KÁDÁR JOLÁN: *Iratok* 284.

¹⁴ Bartay igazgatásáról, a népszínműre és Szigligetire gyakorolt befolyásáról részletesen írtam Szigligeti c. monográfiámban, *Művelt Nép Könyvkiadó, Bp., 1955. 51–64.*

¹⁵ P. KÁDÁR JOLÁN: A drámaírói bizottság. *ItK.* 49. évf. Itt még I-né sem tesz említést Bartayról, csak majd A Nemzeti Színház százéves története c. könyvében. I. k. 76.

A bizottság a magánszínházak megalakulásakor vesztette el jelentőségét, amikor mint testület szükségszerűen lassúnak bizonyult a mozgékony tőkés színházi vezetéssel szemben. Ez az oka annak, hogy egy időre, a századforduló és az első világháború között, a Vígszínház a magyar drámairodalom ápolásában a Nemzeti Színháznál nagyobb szerepre tesz szert.

Bartay igazgatása szerencsétlen véget ér. Bármennyire támadják is a lapok, hogy Ráday igazgatását annál fényesebben tüntessék fel, ő teremti meg annak az eredeti műsornak a gerincét, amelyre 1845 és 1849 között, a Nemzeti Színház egyik legnagyobb korszakának a műsora épül. Ekkor bontakozik ki a Szigligeti drámaírói pályája, ekkor mutatják be a *Csikóst*, s a színpadon is győzedelmeskedik az irodalmi népiesség. Nemzeti Színház és nemzeti drámairodalom egymásra találása, egysége ebben az időben teljeseedik ki. Szigligeti, Nagy Ignác, Eötvös, Obernyik drámáiban a színház olyan anyagot, mondanivalót talál, amellyel közvetlenül szólhat a nemzethez, s a szabadságharc történelmi napjaiban Szigligeti *II. Rákóczi Ferencz fogsága*, Szigeti *Egy táblalőrő a forradalom alatt*, Obernyik Károly *Magyar kivándorlók Bécsben* c. darabjaival a színház eleget tesz a sajtó követelményének és hivatásának: „hősi és polgári erényekre” lelkesít.¹⁶

A szabadságharc bukása után a Nemzeti Színház és drámairodalmunk egy ideig légüres térben mozog. Drámairodalom és színház nem a nemzet életbevágó nagy kérdéseit fejezi ki, szükségszerűen el kell telnie néhány esztendőnek, míg a drámaírók a megváltozott történelmi helyzetben élő ember gondolkodásának, életérzésének drámai kifejezésére, megfogalmazására rátalálnak.

Ha a magyar bemutatók számát nézzük, nem találunk visszaesést. 1850-ben éppen úgy 13 eredeti magyar bemutató volt, mint 1847-ben. De mondanivalóban, dramaturgiai szemléletben, ábrázolási módban és technikában szinte egy évtizedre megáll drámairodalmunk. A Nemzeti Színház műsorán találunk új műveket, de ezek a megelőző korszak, a színszerűség uralmának epigon megismétlődését jelentik. Nem véletlen, hogy szinte kizárólag színészírók művei kerülnek ebben az időben a Nemzeti Színház színpadára (Szigligeti, Szigeti József, Tóth József, Szerdahelyi Kálmán, Feleky Miklós, ifj. Lendvay Márton, Dobsa Lajos, Hegedűs Lajos), akik színpadi gyakorlatukban a színpadi hatáskeltés különböző írói fogásaira is szert tehettek. A már járt, sőt alaposan kitaposott úton csaknem nagyüzemi módra készülnek a drámák, csak 1856-ban 29 új magyar színművet mutat be a színház, ma már csak Obernyik *Brankovics Györgyére* és Szigligeti *Világ uraira* emlékezünk közülük.

Az eredeti, új tartalmat hordozó magyar dráma hiányát megérzi a színház együttese is, művészi fejlődésében megáll, az elhunyt nagy egyéniségek helyébe álló új színészi nemzedék nem talál műveket, amelyekkel játéktílusát kiépíthetné.

Drámairodalmunk és a Nemzeti Színház megtorpanását állapítja meg a színház fennállásának húszadik évfordulójára írott *A Nemzeti Színház és drámairodalmunk* című híres cikkében Gyulai Pál is.¹⁷

A kor legnagyobb hatású kritikus a színház művészi továbbfejlődését csak drámairodalmunk megújulásával tudja elképzelni. Gyulai szemlélete történeti: elismeri a haladó stílus, a színi hatásra dolgozó drámák valamikor haladó drámatörténeti szerepét, a népszínművekkel uralomra juttatott „köznap” színészi játéktílus érdemeit a „szenveltetett páthosz” legyőzésében, de látja, hogy „a mi egykor fejlődési fok volt, ma már megszűnt az lenni”.

Elismeri, hogy a színpadi hatás elmélete jó szolgálatot tett, mert a színpadi hatásra dolgozó drámák teremtették meg a közönséget a Nemzeti Színháznak, de ma már csak aka-

¹⁶ Pesti Divatlap 1848. 22. 609. Lásd erről bővebben Színészetünk és drámairodalmunk a szabadságharc idején c. dolgozatomban, It. 1954. 3. sz.

¹⁷ GYULAI PÁL: Dramaturgiai dolgozatok. Bp., 1908. I. k. 236—272. A továbbiakban a meg nem jelölt idézetek innen valók.

dálya a fejlődésnek, mivel a drámai becsértéket nem tartja fontosnak, s a drámát egészen el akarja szakítani az irodalomtól.

Gyulai okfejtése azért tanulságos ma is, mert azt mutatja meg, hogy a stílus és a módszer, mely valamikor az élet jobb tükrözésének lehetőségeként kerül diadalra, az idők folyamán akadályává válik a valódi tükrözésnek.

„Az egymást sűrűbben követő magyar drámák, különösen népszínművek, melyek jól-rosszul a hazai életet igyekeztek vázolni, hozzászoktatták a színészt, hogy ismert alakokat másoljon, amit egyénítésnek neveztek el, bár a legtöbbször alig volt több photographirozásnál. Ez új műszó köpenye alá menekült aztán minden különözfogás, bizarr szeszély, sőt még a félszegség és hiba is. Az egyénit szembe állították az eszményivel nem annyira, mint külön rendszert és iskolát, hanem mint a művészet egymást kizáró elemét”.

A természetesség, amely a szavaló álpátoszos német iskolával szemben haladást jelentett, a fotografáló és az irodalmi nyelvet nélkülöző népszínművek hatására görcsössé, modorossá, a színészi alakítás helyettesítőjévé vált.

Gyulai szerint az eszményítés az a művészi módszer, amely nem nyújt „pontos és hű másolatot egész a szolgaságig”, hanem „az igazságot kimagyarázza”, azaz „uralkodik a természetesen és szabadon alakítja a valóság által nyújtott elemeket, azon eszme szerint, melyet ki akar fejezni”. Szerinte csak az eszményítés módszerével lehet drámairodalmunkat a színszerűség örvényéből kiragadni, s csak ezen az úton haladva képes drámairodalmunk olyan eredeti műsorral ellátni a Nemzeti Színházat, amely alkalmas lesz az új, modern játékstílus színpadi anyagául.

Gyulai elveinek egyre nagyobb befolyása lesz az új írói és színészi nemzedékre, sőt a hatvanas években Szigligeti esztétikai, dramaturgiai nézeteire is. Az irodalmi műgond, az igényesebb lélekábrázolás, az „eszményítés” stílusjegyei a hatvanas évek derekától lehetővé fel drámairodalmunkban.

Ebben az időszakban Szigligeti egyre jelentősebb szerepre tesz szert a Nemzeti Színház életében, most már nemcsak mint író, hanem mint dramaturg, mint a színház elméleti, művészeti vezetője, mint igazgató is jelentősen hozzájárul a színház eredeti műsorrendjének a kiszélesítéséhez. Szenvedélyesen kereste az új írókat — igaz, ő adott színpadot az újromantikusoknak is, Rákosi Jenő *Aesopus*-ának, Tóth Edéért is rajongott, de —, ő hozta a Nemzetibe Csiky Gergelyt és Abonyi Lajost is. Az eredeti műsor népszerűsítését, drámairodalmunk fejlődését akarja előmozdítani a Nemzeti Színház Könyvtára sorozattal,¹⁸ — mely azután évtizedekig szolgálta a színház és az irodalom kapcsolatait. A jubiláló Nemzeti Színház újból megindíthatná ezt a sorozatot.

Amikor 1865-ben megjelenik a Nemzeti Színház szabályrendelete (Szigligeti fogalmazta), hivatalosan is kötelességvé teszik a magyar drámairodalom ápolását: „A nemzeti színháznak célja nem csupán abból áll, hogy a helybeli közönséget jó és művészi előadások által mulattassa, hanem hogy a színművészet által az eredeti drámai és operai irodalmat fejlessze.”¹⁹

Szigligeti örökségét a magyar drámairodalom ápolása terén is Paulay Ede veszi át. Csiky Gergely tehetsége az ő igazgatása idején bontakozik ki igazán. Dramaturgiai koncepció és scenikai, rendezői felfogás szerencsés, gyümölcsöző találkozása az övék: Csiky művei nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Paulay a Nemzeti Színház új, együttes játékstílusát kialakíthassa.

De Paulay nemcsak új drámaírók felfedezésére, de a magyar drámatörténet népszerűsítésére is gondolt. Ő szervez először magyar drámatörténeti ciklust. A legnagyobb művészi

¹⁸ A Budapesti Közlöny 1871. 5. számában felhívást intéz a Nemzeti Színház Könyvtára ügyében, amelyben — Gyulai nyomdokát követve — kifejti, hogy irodalom, olvasóközönség, színház kapcsolata milyen gyümölcsöző lehet a drámairodalom és a színművészet fejlődésére.

¹⁹ Idézve P. KÁDÁR JOLÁN könyvéből. I. k. 259.

tettet a *Csongor és Tünde*, valamint *Az ember tragédiája* nagy jelentőségű színpadra alkalmazásával vitte véghez. Mindkét mű, de különösen a tragédia inszcenálása nagy vitát, rengeteg ellenvéleményt váltott ki.²⁰ Paulaynak újságcikkekben kellett megvédenie vállalkozása jogosultságát, s a hatás először nem volt egyöntetű. A kritikák alaphangulatának megfelel Mihályi József megállapítása a Fővárosi Lapokban: „Paulay színre alkalmazásában Madách drámai költeménye színpadilag nyert, de mint költemény veszített.” A meiningeniek stílusán iskolázott kritikusokat a külsőségek rágadják meg, ilyet lehet olvasni: „az ég, az angyalok véghetetlen seregével és az Istent ábrázoló ragyogó glóriával a legmagasabb ponton, melyhez az aranyos fényben úszó félhők, mint egy központhoz irányulnak együvé.”

A bemutató jelentőségét talán Keszler József, a korszak kiváló hírlapi kritikusa ismerte fel, aki a Nemzetben azt írja: „A Nemzeti Színháznak propagálnia kell Madách remekét, ha nem színpadra való is. A színpadi előadás invitáció a mű elolvasásához.”

Paulay nagy irodalmi és művelődéstörténeti missziót vállalt a tragédia színpadra vitelével, felkeltette iránta az érdeklődést s belevitte a szélesebb irodalmi köztudatba. Madách műve azóta tagadhatatlanul a magyar színháztörténet szerves részévé vált. Ádám, Éva és Lúciifer szerepe legnagyobb színészeink becsvágya és próbaköve lett.

Paulay figyelmét még erősen lekötik a részletek, a teatrális, technikai problémák, így sem a *Csongor és Tünde*, sem *Az ember tragédiája* eszmei mondanivalójának ellentmondásait, szépségét nem tárhatta fel teljes erővel, de a két drámai költemény inszcenálásával olyan Jeckét adott fel magának és a Nemzeti Színháznak, amelynek sikeres megoldásához csak most érkezett el a színház.

Vörösmarty és az Athenaeum körének az az igénye, hogy a Nemzeti Színház az eredeti magyar dráma otthonává legyen, a későbbiekben a hírlapi támadások özönében a magyar műsor-válogatás nélküli erőltetésévé bagatellizálódott. Paulayt is támadják, hogy a műsornak mintegy csak egyharmadát tették ki a magyar darabok, de ő állja az ostromot s nem hajlandó a színvonalengedményre. Az utódok, akik csak epigon fokon tudták folytatni Zsigligeti és Paulay életművét, a hírlapok uszályába kerülve, válogatás nélkül tűzik műsorra a magyar darabokat. Ez olyan méreteket ölt, a férőművek olyan behatolását eredményezi a Nemzeti Színház színpadára, hogy belügyminiszteri leirat utasítja az igazgatót, hogy „hagyja abba a magyar darabok erőszakolását”.²¹

A Nemzeti Színház és drámai irodalmunk kapcsolataiban Hevesi Sándornak, a polgári korszak kétségtelenül legnagyobb magyar színházi egyéniségének igazgatói működése hoz minőségi változást. Hevesi tevékenységét az új drámaírói törekvések tudatos támogatása, serkentése jellemezte.

Legújabbkori színháztörténetünk kimutatja, hogy Hevesinek milyen nagy szerepe volt Móricz Zsigmond színpadi műveinek végső megkomponálásában. Hevesi Móricz Zsigmond művészetében, mondanivalójában, szemléletében olyan közeget talált, amely alkalmas volt az akkor modern, tehát haladó naturalista játéktílus kialakítására, nemzeti sajátosságainak kikísérletezésére. Nemcsak mint biztos koncepciójú rendező, hanem mint dramaturg is termékenyítően, alakítóan hatott Móricz drámáira. Staud Géza nemrég publikálta Móricz Hevesihez írott leveleit,²² amelyből kiviláglik, hogy a nagy író milyen hálás volt Hevesinek azért, amit drámáiért tett.

Móricz első drámája, a *Sári bíró* még jóval Hevesi előtt, 1909-ben került bemutatásra a Nemzetiben. Hubay Miklós Móricz drámaírói munkásságát méltatva megállapítja, hogy a kor „legjelentősebb színházi eseménye Móricz Zsigmond drámájának, a *Sári bíró*-nak bemutatása volt, amely formájában és a címszereplő Blaháné személyében is szinte tűntetően

²⁰ Lásd NÉMETH ANTAL: *Az ember tragédiája színpadon*. Bp., 1939. 20–28.

²¹ Lásd erről részletesen P. KÁDÁR JOLÁN: *Nemzeti Színházunk és a közvélemény* c. már idézett tanulmányát.

²² ItK 1961. 5. szám.

kapcsolódik az egyetlen eddigi nemzeti műfajhoz, a népszínműhöz és ugyanakkor — példátlan merészséggel — elsőnek mutatja be a falut mint osztálytársadalmat.”²³

Móricz nyelve, dramaturgiája, idillje, Hevesivel való alkotó találkozása nyomán válik érdekessé, leleplezővé; a népszínművek anekdotázó, idillikus szemléletén átlépve a naturalizmus erőteljes, határozott nyers atmoszférát teremtő dramaturgiájának alkalmazásával. Sajnos, Hevesi hatása nem ilyen egyértelmű, Móricz darabjainak sokat ígérő kifejlődését az ő dramaturgiai javaslatai alapján szelídítette sikerre apelláló konvencionális megoldással.

Hevesi a Tanácsköztársaság bukása után igen sokat tett az akkor színpadi szilencium alatt levő író újbóli megszólaltatásáért, hírlapi nyilatkozatokban siettetni Móricz színpadra engedését.

Hevesi dramaturgiai javaslatai alapján Móricz valóban siker-darabokat írt, a *Nem érhettek muzsikaszó nélkül*, a *Légy jó mindhalálig* több jubileumot is megért.

Egyébként Hevesi meglehetősen pesszimistán ítélte meg a magyar drámairodalmat. Leszámolt azzal, hogy „modern drámairodalmat teremteni nem tud, a régi magyar drámairodalmat pedig utólag pótolni nem lehet, tehát az epikus irodalomhoz fordult, és ennek számos dramatizálásra alkalmas témáját vitte át színpadra.”²⁴

Ma már higgadtabban tudjuk megítélni Németh Antal igazgatói működését is, aki a jobboldali kurzus idején sem tett szélsőséges engedményeket, s bizonyos érdeklődést mutatott a modern törekvések iránt. Nem ennek az írásnak a feladata, hogy megmutassa, ha a modern formai megoldásokra való figyelés nem jár a modern eszmék kifejezésének, megfogalmazásának szenvedélyes igényével, akkor ez a modernség eklektikussá válik, mint a Nemzeti Színház stílusa a felszabadulás előtt. Ez az oka annak, hogy bár Németh Antal színpadra juttatta Németh László és Tamási Áron műveit, lényegében nem tudott mit kezdeni velük; a színház, s színész és szerep olyan összetalálkozása, mint amilyen Timár József alakítása volt a *Villámjénynélben* és a *VII. Gergelyben*, csak művészi intermezzónak tekinthető a magyar dráma akkori történetében. Ehhez fogható teljesítmény csak egy akad: még, Somlay Artúr kitűnő kiállása Hubay Miklós kiváló darabjéért és darabjában a *Hősök nélkülben*.

A felszabadulás utáni magyar dráma kísérleteinek — felbecsülhetetlen történelmi hagyományainak megfelelően — a Nemzeti Színház ad először színpadot. Helyes a színház irodalompolitikája; a kommunista írókat éppen úgy sürgeti, hogy írjanak drámát, mint a népi és más csoportokhoz tartozó írókat.

Tamási Áron a *Hullámzó völgyénnyel*, Illyés Gyula a *Lélekbúvárral* jelentkezik. Az emigrációból hazatért Háty Gyulának az *Isten, császár, paraszt* című drámáját mutatják be, Déry Tibor is itt jut szóhoz mint drámaíró, s ha második műve, az *Itthon* eszmeileg és szcenikailag is elhibázott, gyengébb mű az előbbinél, a *Tükör* azonban a modern dráma törekvéseivel tartott lépést. Kassák is színpadot kap, de az *És átlépték a küszöböt* csak mint dramaturgiai elgondolás érdekes, a megoldás alulmarad a szándékon.

Major látja, hogy a színházpolitika egyik középponti kérdésévé a magyar dráma ügyét kell tenni, így a színház műsorát a szocialista építés és a szocializmust építő új közönség igényeihez és szükségleteihez akarta szabni.

Minden új művészet egyik alapvető kérdése a megelőző korszakok művészetéhez, a hagyományokhoz való viszonya. Születő szocialista irodalmunknak is egyik nagy kérdése volt ez — Major is kutatja, hogy „vannak-e a magyar drámának használható tradíciói?”²⁵ „Sajnos, nagyon kevés” — adja meg ő maga a választ, de az elmúlt fél évszázadból jóformán semmi. Móricz, Németh drámáinak hagyományait kirekesztve a múlt századi drámára, Csiky Gergely munkásságára figyelnek, az ő dramaturgiájából csinálnak iskolát.

²³ HUBAY MIKLÓS: Móricz Zsigmond drámái. Csillag 1952. évf. 1102—1112, 1210—2212.

²⁴ STAUD GÉZA: Hol a magyar drámairodalom? Színház, 1947. évf. 38. sz.

²⁵ MAJOR TAMÁS: Az új magyar drámairodalomért. Szabad Nép, 1949. júl. 3.

Major a színházi évad végén, a színház munkáját vizsgálva, mindig azt is nézi, haladt-e előre drámairodalmunk. Figyelemre méltó az 1948/49-es évad végén írt cikke ebből a szempontból.²⁶

Önkritikusan megjegyzi, hogy legkisebb eredmény az új magyar daraboknál, tehát a színház dramaturgiai munkájában mutatkozott: „...nem tudtunk bemutatni — írja — egyetlen mai kérdéssel foglalkozó, a szocializmust építő ember mindennapi kérdéseire feleletet adó, népünk küzdelmeit mutató, új, hazánk szeretetére nevelő, ellenségeink dühödt acsarkodását leleplező magyar darabot sem.” Megállapítja, hogy a korszerű követelményeknek megfelelően nem folyt a színházban dramaturgiai munka. „Megelégedtünk azzal, hogy új meg új felhívást bocsátottunk ki, tárgyaltunk egy-két szerzővel, elolvastuk a befutott darabokat, de nem tudtunk kedvet csinálni, a színházba csalogatni szerzőinket, témákon, részleteken vitakoztunk ugyan, de mikor a szerző a viták után értetlenül távozott, minden maradt a régi-ben. Nem kutattuk eléggé az új, fiatal tehetségeket, és beérkezett darabjaikat inkább megbíráltuk, mint közös munkával javítottuk. Ez műsorunk főhibája.”

Érdemes ezt az idézetet figyelmesen olvasni, mert szokatlanul őszinte és rendkívül világosan jellemzi a színházi dramaturgiák munkáját — amely lényegileg azóta sem sokat változott. Ennek ma is az az oka, ami akkor volt. Dramaturgjaink — tisztelet az egy-két kivételnek — nem állottak azon a fokon sem életismeret, sem marxista képzettség, sem dramaturgiai műveltség dolgában, hogy az íróknak használni tudó partnereivé válhattak volna. Egy másik döntő kérdés — amely tulajdonképpen ezzel összefügg —, hogy dramaturgjaink gondolkodása bátortalan és túlságosan konzervatív. Nem vették észre, hogy a dramaturgia jelentősége a felszabadulás után elvileg is megváltozott. A szocialista színházban nem az a dramaturg feladata, hogy a beérkezett és műsorra tűzött műveket színpadképessé tegye, hanem az, hogy a színházi műsorpolitika kialakításának elsőszámú közreműködője, fővezére legyen, hogy a rendező és a scenikus munkatársából az író munkatársává lépjen elő.

Az új magyar dráma serkentését szolgálja a kultuszminisztérium téma pályázata, a különböző dramaturgiai munkaközösségek megalakulása. Ezeknek az a feladata, hogy segítsenek az íróknak a témák felkutatásában, az ötlet kidolgozásában, a megoldásban. A dramaturgiai munkaközösségek azonban éppen úgy nem váltak be, mint később a népművelésügyi minisztérium mellett létesült Dramaturgiai Tanács sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A különböző dramaturgiai közösségek ugyanis inkább fékeztek az írói alkotómunkát, mint segítettek volna, s éppen varázsától fosztották meg az alkotásokat: az írói egyéniségtől.

Legelőbb a Nemzeti Színházban alakult meg a dramaturgiai munkaközösség, amely valóban mindjárt munkába is kezdett. Megírta *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* új színpadi változatát — de új magyar drámai alkotás a munkaközösség tevékenységéből nem született. Az írói munka természetrajzát ugyanis nem lehet gyökerében megváltoztatni: a nagy művek nem több közepszerű irogató ember összefogásával, hanem nagy író-egénységek erőfeszítéséből jönnek létre.

A színház kitarító munkája — az alkotói tevékenységet hátráltató körülmények ellenére is — meghozza végül is a gyümölcsöt: új osztállyá szerveződő parasztságunk új honfoglalását ábrázoló műveket mutathat be a színház, Szabó Pál: *Nyári zápor*, Urbán Ernő: *Tűzkeresztiség* című művét.

A felszabadulás óta eltelt időszakban is a Nemzeti Színház mutatta be a legtöbb új magyar drámát, s közülük nem egy valóban maradandó alkotásnak bizonyult. A színház legjobb perceiben az új magyar dráma műtermévé vált, színháztörténetünk legszebb lapjaira valók azok a művészi erőfeszítések, amelyeket Gellért Endre tett az új magyar dráma, Illyés Gyula, Németh László, Urbán Ernő drámáinak színpadra állításával. Gellért előtt az új magyar darabok rendezése közben az új nemzeti színházi játéktípus kialakításának koncepciója lebeg,

²⁶ Évad végén. Szabad Nép, 1949. június 19.

ezért hangzanak hitelesnek, szinte végrendeletként és mementóként rendezői tapasztalatairól írott cikkének szavai: „A magyar színházi kultúra fejlődése elválaszthatatlan a magyar dráma-irodalom fejlődésétől. Nemzeti színjátszásunk elsősorban a magyar drámákban nőhet naggyá... A születő újat, az új magyar drámát még jobban kell szeretni, gondozni, mint a klasszikusokat. A mi életünk legfontosabb kérdéseit ezek a darabok, ezek az előadások kell hogy megválaszolják. S ha jól válaszolunk, az egész ország meghallja. Ez a mi legfőbb hivatásunk.”²⁷

A rendezői elképzeléseket magas szintű színészi teljesítmények támogatják, s nem véletlen, a színház és a bemutatott magyar darabok alkotó kapcsolatát bizonyítja, hogy Bessenyei, Básti, Bihari, Makláry Zoltán, Kálmán György neve a színházba járó közönség emlékezetében összeforrt az új magyar drámák hőseinek alakjaival.

Az utolsó öt év szerzői névsora: Németh László, Darvas József, Mesterházi Lajos, Gádor Béla neve jelzi, hogy a színház drámairodalmunk kiváló egyéniségeinek szószékéül szegődött, de mintha egy kicsit „szűk” lenne ez a névsor, műsropolitikai bátortalanságot, a kezdeményezés hiányát tükrözné. Bartay Endre biztosan kezdeményezőbb volt ennél. S mintha az utolsó években nem is szenteltek volna annyi figyelmet a magyar művek bemutatására mint azelőtt, mintha az írói törekvéseket nem támogatta volna eléggé a dramaturgia, a rendezői és szcenikai elgondolás, teremtő-készség.

Most a jubileumi évben a színház igazgatósága újra minden erővel a magyar drámát kívánja szolgálni. Dobozy Imre, Szabó Magda, Tabi László darabjainak gondos bemutatói ezt bizonyítják. S különösen Dobozy *Holnap folytatjuk* című darabjának végleges színpadi megfogalmazásában, az inszenálás koncepciójának kialakításában nagy szerepet vállalt a rendező, Marton Endre is.

Az évad többi magyar bemutatójának terve is biztató: Németh László, Hubay Miklós új darabja mellett egy fiatal drámaíró, Gyöngyösi Imre műve is szerepel a műsorban. S ez mindenképpen jó.

Egy nemzet színházi kultúráját mindig az eredeti drámairodalom határozza meg. A Nemzeti Színház legnagyobbjai nem a világirodalom drámai remekműveinek tolmácsolásával fejleszthetik ki a maguk sajátos és a kor művészi színvonalának megfelelő színészi kifejezési eszközeit, hanem új magyar drámák színpadravitelével. Százhuszonöt évvel ezelőtt a Nemzeti Színház számára ezért volt létkérdés a magyar dráma megteremtése, a színház meggyökereztetéséért, fejlődéséért vívott harc ezért jelentett szinte egyet az eredeti magyar műsorrend kialakításával.

Kísérletezni, bizonyos eredményeket elérni lehet más, világirodalmilag jelentős művekkel, — de a modern, szocialista Nemzeti Színházat csak drámaíróinkkal együtt teremtheti meg a színház együttese. Ez az a nagy és döntő tanulság, amelyet a színház egész történetéből is lezűrhetünk.

Бела Ошват

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ТЕАТР И ВЕНГЕРСКАЯ ДРАМА

Единство национальной театральной мысли и национальной драматической литературы является у нас не только завоеванием романтики, но и выражает историческую необходимость нации. Вёршмарт не раз и подчеркивает, что только оригинальная драма может сделать венгерский театр самостоятельным и независимым от всяких иностранных мод и духа, и театр и драма только дружно могут воспитывать и обогащать нацию. Йожеф Байза, первый директор театра борется против преувеличенного культа опер, потому что он боялся за драматическую литературу, выражающую и возбуждающую национальные интересы.

²⁷ GELLÉRT ENDRE: Író, rendező, közönség. Jegyzetek, a Fáklyaláng rendezése után, Csillag, 1953. évf. 862—867.

Из директоров Национального театра были те директоры на высоте своего призвания, которые обогащали нашу литературу с обнаружением новых драматургов, и не случайно, что эпохи расцветания драматической литературы совпадают с эпохами большого искусства Национального театра.

Во время управления Байза развивается драматургическая деятельность Вёрешмартти и Сиглигеты, и особенно много сделал в интересах венгерской драмы Эндре Бартаи, который во время своего короткого трагически прерванного правления (1843—45) помог быстрому развитию венгерской драмы с конкурсами выписанными для драматургов. Он создает народную пьесу, он открывает Кароя Оберника и Жигмонда Цако. Может быть за единство Национального театра и венгерской драмы больше всего сделал Эдэ Сиглигеты, который не только написал сто пьес для театра, а кроме того как драматург и директор значительно расширяет порядок репертуара театра. Он открывает Гергея Чики, поприще которого развивается под управлением Эде Паулаи. Он показывает на сцене драмы: «Чонгор и Тюнде» и «Трагедию человека».

Из XX-ого века возвышается правление Шандора Хевеши, который в первую очередь с представлением драм Жигмонда Мориц обогащает театральную литературу.

Тамаш Майор, первый коммунистический директор национального театра остается верен к большим традициям театра и он считает своей большой задачей поддерживать национальную драматическую литературу. Национальный театр имеет в создании новой венгерской социалистической реалистической драмы вечные заслуги.

BATSÁNYI ÉS A MAGYAR ÚJSÁGÍRÁS KEZDETEI

„Az újságírók általjában véve, a népnek majd minden más írók között legtöbbet használhatnának. Mivelhogy ők legtöbbféle emberektől, legfigyelmetesebben, leggyakrabban, sőt minden nap olvastatnak. De ellenben ugyanazért legtöbbet — árthatnak is. Annyival szorgalmasabb vigyázással kellene tehát igyekezniük, hogy az igazsághoz mennél közelebb járassanak — legalább, hogy attól szántszándékkal el ne távozzanak...” E mondatokkal kezdődik Batsányi „Vélekedés és javallás” c. kis cikke a Magyar Museum utolsó számában, melyben 1793-ban, a reakció elhatalmasodása idején bátran mutatott rá azokra az erkölcsi elvekre és taktikai szempontokra, amelyeket a népet szolgálni akaró, haladó szellemű újságírónak szem előtt kell tartania még mostoha viszonyok között is. Már az a körülmény is, hogy Batsányi külön cikkben foglalkozott az újságírás kérdéseivel, arra mutat, hogy nem volt számára közömbös az akkor Magyarországon alig egy évtizedes múltta visszatekintő időszakl sajtó, hanem feismerte jelentőségét és nagy szerepét, valamint felelősségét a nép felvilágosításában. E felismeréshez Batsányi azokon a kapcsolatokon keresztül jutott el, amelyek őt korának hírlapjaihoz, az első magyar újságokhoz fűzték.

Ebben a korban nem Batsányi volt az egyetlen jelentős írónk, aki észrevette azt a nagy lehetőséget, amelyet a magyar időszakl sajtó rejt magában a nyelvi és irodalmi mozgalmak szempontjából. Rát Mátyás, Révai Miklós és mindenekelőtt Kazinczy¹: részben már előtte is megkísérelték ezt az új eszközt felhasználni nyelvünk és irodalmunk fejlesztése érdekében. Voltak, akik nyelvfeljesztő szerepüket, mások — mint pl. Kazinczy — főleg irodalomszervező és ízlésnevelő tevékenységüket értékelték a legtöbbre.

Batsányi esetében azonban mégis valami új kezdődött irodalmunkban: írónak és újságírónak, illetve újságírósnak egy olyan szerves kapcsolata, amilyennel előtte még nem találkoztunk. A publicisztikának és az írói alkotásnak ilyen szoros összefonódása, amely irodalmunk későbbi korszakaiban oly gyakorivá vált — és csúcspontját Adyban és Móricz Zsigmondban érte el —, talán vele kezdődött. Batsányi elődei és kortársai közül azoknál, akik felismerték az időszakl sajtó jelentőségét — sőt maguk is írtak, illetve olvastak rendszeresen újságot —, többnyire azt tapasztaljuk, hogy publicisztikai tevékenységük és az újságolvasás írói alkotásaikon alig hagyott nyomot. Az újságok aktuális hírei és tudósításai, a való élet eseményei nem ihlették őket írói és költői művek megírására. Kazinczy költészetén például hiába keressük nyomát annak, hogy ő egyike volt a kor legfigyelmesebb újságolvasóinak, pedig ekkor még ő sem idegenkedett a gyakorlati politikától. Talán nem véletlen, hogy éppen Batsányinál, az „első magyar politikai költő”-nél vált az újságolvasás, a világ dolgairól való tájékozódás és az irodalmi működés egymást fedő, sőt egymásból táplálkozó tevékenységgé. Innen van az a sok egyezés, amit az újságolvasó Batsányi és a költő Batsányi között az alábbiakban ki szeretnénk mutatni; de innen van az a nagy érdeklődés is a korabeli lapok iránt. A Moniteur, a francia forradalom hivatalos lapját olvasó és a magyar Pindaros szerepére készülő költő a hazai

¹ L. KÓKAY GYÖRGY: Kazinczy és az első magyar újságok. ItK 1959, 474—478.

események híreit nagy részben, de a külföldieket is jórészt a magyar újságokból merítette. Védőiratából megtudjuk, hogy szorgalmas olvasója volt a Moniteurnek, a francia forradalom hivatalos lapjának. A Batsányi-kutatás erre a körülményre már többször rámutatott, de többnyire megfelejtkezett arról a kézenfekvő lehetőségről, hogy Batsányi nem csak francia, hanem magyar lapokból is tájékozódhatott. Erre annál is inkább rá kell mutatnunk, mert ebből az írásából az is kiderül, hogy bár szerette volna, de nem volt alkalma, főleg magas előfizetési ára miatt, a francia forradalom hivatalos lapját rendszeresen olvasni. „Bárcsak az egész Moniteur megszerezhetném!” — sóhajtott fel, majd így folytatta: „Ezt a folyóírást nem lehet eléggé megbecsülni. Az emberi elme tárháza, az elmúlt tíz év tévedéseinek és igazságainak gyűjteménye. De a szerencse mostohaanyám volt. Nem tudok évente 52 rénes forintot kiadni érte, és ha tudnék is most már meg sem engednék, s ezt semmi képpen sem tudom dicsérni...”² A Moniteur előfizetési árának csak mintegy tized része volt a korabeli magyar újságok előfizetési díja, melyet a költő nyilván könnyebben meg tudott fizetni, mint a Moniteurért járó 52 Ft-ot. És valóban sok bizonyítékunk van arra nézve, hogy Batsányi élenk figyelemmel kísérte a magyar újságokat is.

Így mindjárt első munkájából, a „Magyarok vitézsége”-ből kitűnik, hogy a fiatal, 20 éves Batsányi már újságolvasó volt: művében ugyanis egy helyen idéz a pozsonyi Magyar Hírmondó egyik cikkéből. Batsányi e művének — melyről ő maga azt állította, hogy „sem nem egészben eredeti munka, sem nem egészben fordítás” — az újabb kutatások kiderítették az eredetijét, illetve a betoldások forrásait.³ Eszerint Batsányi egy bizonyos Gacsó István nagyszombati jezsuita művének lefordításán kívül három betoldást is alkalmazott. Ezek közül az elsőt a Magyar Hírmondó 1783. dec. 24-i számából vette, ahol a pozsonyi újság egy végvidéki katona hőstettéről számolt be. (Erre maga Batsányi is utalt munkájában, a 2. számú jegyzetben.) Vagyis az alig 20 esztendőös költő pályakezdő munkájához már újságcikket is felhasznált. Ebből részben az következik, hogy a fiatal költő már ekkor figyelmes olvasója volt az első magyar hírlapnak, másrészt pedig az, hogy az újság híreinek a hatása már ekkor sem tűnt el nyomtalanul Batsányinál, hanem — mint a későbbiek során oly sokszor — már ekkor is termékenyítően, sőt talán bizonyos mértékig már itt is indítékul szolgált írói alkotás létrehozásához. A „Magyarok vitézsége” ugyanis szorosan kapcsolódik az időszéri politikai eseményekhez: azokhoz a háborús készülődésekhez, amelyek egy küszöbön álló orosz—török háborúval voltak kapcsolatban. E háborúban II. Józsefnek Katalin cárnő szövetségeseiként kellett volna részt vennie. A Magyar Hírmondó sorozatosan beszámolt a háborús hírekről; s Batsányi, aki munkájában a háborúhoz igyekezett hangulatot kelteni, kétségtelenül elsősorban a pozsonyi magyar újságból nyerte politikai tájékozódását.

De nem sokáig maradt a Magyar Hírmondóhoz fűződő kapcsolata ilyen passzív: a következő évben már versét is beküldte a lapnak, amelyet az, mint Batsányi első nyomtatásban megjelent költeményei egyikét (a „Báró Orczy István halálára” címűt) le is közölt.⁴ Első értékezését pedig szintén időszaki lapban, a bécsi Magyar Musában, Szatsvay Magyar Kurirjának a melléklapjában jelentette meg.⁵

Ismeretes, hogy Kazinczy mily sokra becsülte Rát Mátyást azért, mert ő volt az első, aki hazánkban magyar nyelvű újságot adott ki: e tettet egyenesen prometheusnak nevezte.⁶ Batsányi sem fukarkodik dicsérettel valahányszor Rát Mátyásról emlékezik: mindig a legnagyobb elismerés hangján ír róla. Még későbbi írásaiban is úgy említi, „mint az első magyar újságlevelek nagyérdemű íróját”, akinek „elméjét”, „több rendbéli tudományát”

² Batsányi János összes művei. (A továbbiakban: BJÖM.) Sajtó alá rendezte KERESZTURY DEZSŐ és TARNAI ANDOR. Bp., 1960, Akadémiai Kiadó. II. 586—587.

³ BJÖM II. 420—434.

⁴ Magyar Hírmondó 1785. dec. 21. 100. sz. 806—807.

⁵ Magyar Musa 1787. 70—72. sz. 559—577.

⁶ Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Bp., 1956. 55.

és „hazafiúi szép tűzét s buzgóságát” példaképül lehet állítani.⁷ Rájnis és Révai vitájával kapcsolatban pedig — Rájnissal szemben — védelmébe vette Rát Mátyást: „Rájnis elég híressé tette magát már azelőtt több esztendővel azon rút és goromba perlekedés által, melyben Ráth Mátyást, ezt a nagy érdemű, széles tudományú, s egyenes ítéletű jeles Hazafit mindenképpen csúfolván, betstelenítvén; s *Őtsem Uram, Hírközlő*, s egyéb ilyenféle nevekkal illetve még kakukhoz és kakas-tarajú madárkához is hasonlítván, sőt valóban így nevezvén, imezen nevezetes, és valóban ma sem tagadható igaz mondásra kényszerítette, hogy ez a kérkedő s mások betsületes nevét olly rútúl-motkoló Versszerző igen embertelen ember, és hogy legkisebb érzékenysége sinsz az iránt, amit a Deákok modestiának hívnak.”⁸ (Egyébként az, ami e Rájnisról szóló idézetből kiderül — ti. hogy e korban az újságírók megbecsülése nem volt általános, sőt a „hírközlő” elnevezés csúfolódásnak számított —, máshonnan is ismeretes. 1785-ben pl. Brassó város tanácsa azért, mert a *Siebenbürger Zeitung* egyik cikkírója bírálni merte a tanácsot, az újságírókat „kenyérért inaskodó firkászok”-nak és „haszontalanoknak” nevezte.⁹ Batsányi későbbi írásaiban még más helyen is szólt elismeréssel Rát Mátyásról, az első magyar nyelvű újság szerkesztőjéről.

Hogy Batsányi nagy jelentőséget tulajdonított a magyar nyelvű hírlapirodalom megindulásának, az nemcsak a Ráttal kapcsolatos megjegyzéseiből, hanem abból a visszaemlékezéséből is kitűnik, amelyikben a Magyar Museum előzményeivel kapcsolatban így ír: „Hajdanában nem volt Magyarországon egyetlen időszaki nyomtatvány sem: 1780-ig a hírlapok is latinul jelentek meg...” Batsányi jogos önérzettel mutathatott rá arra is, hogy az ő kassai kezdeményezésüknek is korszakalkotó jelentősége volt a magyar irodalom történetében: „...1788-ban egy tudós társaság alakult Kassán; ez Magyar Museum címen egy időszakonként megjelenő munka kiadásához fogott, mely új korszakot nyitott a nemzeti irodalomban mind Magyar Országban, mind pedig Erdélyben...”¹⁰ De az a körülmény, hogy ő is — akárcsak Kazinczy —, folyóiratáról szólva, annak mintegy előzményeként, az első magyar hírlapokra hivatkozik, azt mutatja, hogy ő is bizonyos mértékben Rát kezdeményezése folytatójának tekintette magát.

A Magyar Museum bevezetésében is utal Batsányi az időszaki sajtó jelentőségére: „Tudva vagyon, mennyit használnak más Nemzeteknél a Tudományoknak és a Hazai Nyelvnek elő-mozdittására, az e végett hetenként vagy hónaponként közre-botsáttatni szokott Írások. Az efféle Gyűjtemények, ha különbféle válogatott jó darabokból állanak, mind a Nemzetnek kedvet adnak az olvasásra, mind pedig az Íróknak alkalmatosságot szolgáltatnak holmi jeles munkátskájikat, mellyek különben talán ismételten maradtak volna, számos kézbe, s közönséges ismeretségre juttatni.”¹¹ A hírlapok és folyóiratok jelentőségét tehát abban látja Batsányi, hogy egyrészt megkedveltetik az olvasást, tehát olvasótábort nevelnek, másrészt pedig abban, hogy az íróknak lehetőséget adnak munkáik közlésére és megismertetésére. (Ugyanezt írta egyébként 1791-ben, a Magyar Museumról kiadott Tudósításában is.)¹² Tehát az irodalmi élet alapvető tényezőinek, az íróknak és az olvasónak az egymásratalálását könnyítik meg. Az időszaki sajtó irodalomszervező szerepét felismerő Batsányi maga is folyóiratszerkesztő lett, és lapja a Magyar Museum — melynek szerkesztését Kazinczyval történt szakítása következtében gyakorlatilag maga végezte — irodalmi jellege mellett a haladó erők összefogásának egyik jelentékeny tényezőjévé is vált. Bár irodalmi folyóirat volt, irodalmi

⁷ BJÖM III. 470—471.

⁸ BJÖM III. 492.

⁹ JAKAB ELEK: Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. Bp., 1882.

¹⁰ Batsányinak a *Mercure Etranger* 1813. évf.-ában megjelent cikkéből. BJÖM II. 611. — Batsányi 1808-ban, az „Előszó”-ban hasonlóképpen írt és rámutatott arra a hatásra, amelyet ők gyakoroltak a kilencvenes évek körül alakult társaságokra. — BJÖM III. 24—25.

¹¹ Magyar Museum 1788. Bevezetés. — BJÖM II. 98.

¹² BJÖM II. 256.

jellegű tartalmán kívül politikai és világnézeti cikkek is jelentek meg benne, és közvetlenül kapcsolódtak a közéleti eseményekhez.

Noha Batsányi nagy gonddal foglalkozott folyóirata tökéletesítésével — Aranka Györgyhöz írott levelében¹³ annak a reményének adott kifejezést, hogy idővel annyira vihetnék Museumukat, hogy a magyar nemzetnek is lenne egy oly „Periodicum litteraria productumja”, amelyet némely idegen journaloknak alkalmasint ellenállíthatna — nem hagyta figyelmen kívül a többi magyar lapot sem. Maga is írt közleményeket, cikkeket a bécsi Magyar Musának, az Örpheusnak, sőt a későbbiek során német és francia folyóiratoknak is. Az irodalmi folyóiratok mellett figyelemmel kísérte azokat a magyarországi hírlapokat, amelyek főleg a kilencvenes évek körül többnyire felvilágosult szellemben szerkesztett lapok voltak, és rendszeresen beszámoltak a gyakran történelmi jelentőségű hazai és külföldi eseményekről.

Már láttuk Batsányinak a pozsonyi Magyar Hírmondóhoz fűződő kapcsolatait. E lap — mint ismeretes — Szatsvay kiválása után röviddel megszűnt. Ezután rövid ideig Bécs lett a magyar újságírás központja. Itt először Szatsvay indított újságot, aki elsőnek ismerte fel azt a kedvező légkört, amely II. József sajtó- és cenzúrakönnyítő rendeletei következtében jött létre. Maga is lelkes híve volt II. Józsefnek, és éppen jozefinizmusa lehet a magyarázata annak, hogy Batsányi — noha mint látni fogjuk, a másik bécsi lapnak lelkes olvasója volt — a Magyar Kurírt úgy látszik nem kedvelte. Nem találtuk ugyanis seholsem nyomát annak, hogy Batsányi a Magyar Kurírt olvasta — vagy hogy róla elismerően nyilatkozott volna. Mint láttuk, Batsányi visszaemlékezései során többször említette az első magyar újságokat: jellemző, hogy Szatsvay Magyar Kurírja ezek között soha nem fordult elő. Jozefinizmusa (és természetesen mindamellett, ami ezzel volt kapcsolatos) kozmopolitizmus, a gyarmati elnyomás fel nem ismerése stb. Batsányi azért sem kedvelhette Szatsvayt, amiért nem volt népszerű még sok jozefinista írónk számára sem: összeférhetetlen, önző magatartása miatt, amelynek következtében a többi íróban és újságban csak versenytársat látott és a nemzeti célok érdekében folyó szervezkedéseket — mint pl. egy tudományos társaság létrehozásának szándékát — csak gúnnyal illette.¹⁴ Ezért a kor legtöbb írója, Kazinczytól kezdve, elítélte őt; és Batsányinak egy Ráday Gedeonhoz írott leveléből is az tűnik ki, hogy — valószínűleg jozefinista bécsi kapcsolatai miatt — ő is gyanúsak tartotta Szatsvayt, nem bízott benne.¹⁵

Érdekes módon alakult Batsányi kapcsolata a budai latin újság, az Ephemerides Budenses szerkesztőjéhez, Tertinához és Spielenberghöz. Míg Tertina Mihály szerkesztette a lapot, csak elismerő közleményeket olvashatunk benne Batsányival kapcsolatban.¹⁶ Amikor azonban Spielenberg vette át az Ephemerides szerkesztését, több olyan cikk látott benne napvilágot Batsányiról, amelyek a költőben erős visszahatást keltettek. 1791 márciusában Ráday Gedeonhoz írott levelében rosszállólag állapította meg Spielenbergről, hogy nagyon hirtelenkedik ítéleteiben, és már kétszer őt is megértette újságjában. Azt írja, hogy ő megvetéssel fogadja az efféléket, és hogy a hallgatás a legjobb bosszúállás az olyanoknak.¹⁷ A levél megírása előtti időben valóban írt a lap Batsányiról: egyszer a Rájnissal folytatott vita kapcsán, egyszer pedig a kassai társaság megalakulásáról, majd felbomlásáról szóló cikké-

¹³ Batsányi levele Aranka Györgyhöz. Kassa, 1791. jan. 6. — OSZK. Quart. Hung. 1994. f. 76.

¹⁴ Magyar Kurír 1791. május 6. 546. — Szatsvay kétségtelenül meglevő érdemeit (felvilágosultság, antiklerikalizmus stb.) az eddigi irodalomban meglehetősen túlértékelték; illetve csak elvéve mutattak rá az itt vázolt negatív vonásaira.

¹⁵ Batsányi levele id. báró Ráday Gedeonhoz. Kassa, 1789. jún. 9. — A Ráday-Könyvtárból közli MOLNÁR JÁNOS. ItK 1907. 92. — E levélből a későbbiek során idézni fogunk.

¹⁶ Pl. az Ephemerides Budenses 1790. máj. 11-i számában: „...Quid, quod Virgilii quaedam aut hoc antiquior, et quorundam opinione Homero suppar Ossian, a felicissimo Vate Hungarico, Linguae patriae indefesso et omni nostre laude maiore cultore, Joanne Batsányio in Hungaricum translatus...”

¹⁷ Batsányi levele id. gr. Ráday Gedeonhoz. 1791. márc. 24. — Figyelő 1871. 403–404.

ben.¹⁸ Lehetséges, hogy ezek miatt neheztelt meg Batsányi, noha különösebben sértő dolgokat nem találtunk bennük.

Batsányit az eddig említett lapoknál sokkal több szál fűzte a másik bécsi magyar újsághoz, Görög Demeter és Kerekes Sámuel Hadi és Más Nevezetes Történetek c. lapjához, amely 1792-től kezdve Magyar Hírmondó címen jelent meg.¹⁹ Batsányi levelezésében, cikkeiben, visszaemlékezéseiben, valamint Görögék lapjában számos bizonyítékát találtuk annak, hogy legalábbis 1789—1792 között ez a lap állt hozzá legközelebb, és ennek volt állandó olvasója. Ez ha új is a Batsányi-irodalomban, hiszen eddig Batsányival kapcsolatban — mint láttuk, teljesen alaptalanul — a Magyar Kurírt szokták emlegetni, mégsem lehet meglepő azok számára, akiknek helyes képük van Görögék újságának a pártállásáról és irányáról. E bécsi lap köré tömörült társaság ezekben az években ugyanazt a — jozefinizmus felvilágosult eszméit is magábaolvasztó, de a nemzeti függetlenség kérdésében vallott tévedését elutasító — nemzeti reformizmust képviselte, amelynek ekkor Batsányi is híve volt. Görögék lapjuk segítségével jelentős mértékben kivették részüket abból a harcból, amelyet, Bessenyei kezdeményezését folytatva, a nemzeti nyelv és irodalom kifejlesztéséért folytattak a kor legkiválóbbjai: írókat és irodalmi társaságokat támogattak és fogtak össze lapjuk segítségével, olvasókat neveltek, pályázatokat írtak ki, és alkotásra buzdították az írókat. Batsányit is az első között ismertették meg olvasóikkal, és 1793-ig vele és a Magyar Museummal kapcsolatban is igen sok közlemény látott újságukban napvilágot.

De Batsányi is kezdettől fogva nagy érdeklődést tanúsított Görögék lapja iránt. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy még az újság első számának megjelenése előtt, valószínűleg a szétküldött előfizetési felhívás hatására, azonnal megrendelte nemcsak a maga, hanem több kassai barátja részére is. 1789. jún. 9-én Ráday Gedeonhoz intézett levelében olvashatjuk: „A Bétsi Hadi Történetek nevű újságra és azzal küldendő képekre sokan akarnának itt is praenumerálni; de nem tartják bátorságosnak a pénzt a Herrn von A.-hoz felküldeni, mióta Szatsvay gyanússá tette azon Institutumnak fel-állítását. Ha magának fogná tehát Nagyságod hozatni az említett Ujságokat, méltóztatnék ezek számára is rendelni, B. Vétsey Miklós, P. Szuhányi Ferentz, Prof. Szabó Dávid, Cameralista Szolgáry József, P. Blahó György: ide Kassára; Nagyságodnak ezt meg fogják tselekedni egy Levelére, mi pedig a pénzt legottan Nagyságod kezéhez szolgáltatjuk Bankó tzedulában, mihelyt Nagyságod értésünkre adni méltóztatik, ha reménylhetjük-e a mondott újságokat.”²⁰ A kérésnek Ráday minden bizonynyal eleget tett, mert Batsányi július 4-én írott levelében már köszönetet mond érte: „Hogy Nagysád Bétsben a Hadi Történetekre nézve szorgalmatoskodni méltóztatott, mindnyájan alázatosan köszönnük.”²¹ Kapcsolatukat ettől kezdve lehet nyomon követni.²² Görögék

¹⁸ Ephemerides Budenses 1791. jan. 4. 11. l. és 1791. jan. 28. 68. l.

¹⁹ E lapra és a köréje tömörült bécsi magyar társaságra vonatkozóan I. KÓRAY GYÖRGY: A bécsi Magyar Hírmondó (1789—1803). OSZK Évkönyve 1957. és: U. ö: Görög Demeter és a magyar felvilágosodás korának irodalmi mozgalmi. [Kéziratban.]

²⁰ Batsányi levele id. báró Ráday Gedeonhoz. Kassa, 1789. jún. 9. A Ráday Könyvtárból közli MOLNÁR JÓZSEF. ItK 1907. 92. — A „Herrn von A.” valószínűleg Alberti Ignaz bécsi nyomdász nevének a rövidítése.

²¹ Batsányi levele id. Báró Ráday Gedeonhoz. Kassa, 1789. júl. 4. A Ráday Könyvtárból közli MOLNÁR JÁNOS. ItK 1907. 207.

²² Batsányi hírlapi cikkeinek, közleményeinek a felkutatását megnehezítette az a körülmény, hogy közleményei alá — a kor szokásának megfelelően — legtöbbször ő sem írta oda a nevét. Maga írja ezzel kapcsolatban: „...Soha semmiféle újságba nevemet bétéetni nem iparkodtam, sőt (amint Görög s Kerekes Urak bizonyosságaim lehetnek) mindenkor határozatosan ellenzettem, megelégedvén azzal, ha minden igyekezetim, fáradságim, s méltatlan bosszantatásim néminemű jutalmául vigasztalva érzettem magamban, hogy szívesen igyekeztem hazafiúi köteles buzgóságomnak eleget tenni...” — (Batsányi levele id. gr. Ráday Gedeonhoz. 1791. márc. 24. Közli: EÖTVÖS LAJOS. Figyelő, 1871. 403—404.) — E tanulmány a név nélkül megjelent közlemények közül csak azokat használta fel, amelyek kétségtelenül Batsányinak tulajdoníthatók. Nem használtuk fel ezért pl. azt a nagyidai levelet (HT 1790. I. 65—66.),

a Hadi Történetek 1789. nov. 27-i számában Batsányit már „szíves indulatú barátuk”-nak nevezik abban a közleményben, melyben kassai olvasóikat értesítik arról, hogy az újsághoz mellékelt egyik illusztrált kiadványukat, az ún. „Magyar Lovasság Dicsőség-Oszlopát” nála vehetik át. Az 1789. dec. 4-i számban részletesen ismertetik a kassai magyar társaságot, bemutatják alapítóit, és megismertetnek folyóiratukkal: „A Kassai Társaságról még nem szözlöttünk. Ez 1788-dikban állott össze, Nyelvünk gyarapítására, s annak olly Nyelvvé való elkészítésére, mélyen mind írni, mind tanítani, mind pedig közönséges dolgokat — is lehessen alkalmatosan folytatni. Ditséretes tzellyának el érése végett arra határozta magát, hogy Magyar Museum nevezet alatt válogatott gyűjtemény Darabokat adjon ki, amint már 4 illyen darabok közre is bocsátódtak. Nem mondhatnánk mi ezen nagy érdemű Társaságnak méltó ditséretére annyit, amit sokkal fellyül ne haladna magának egy okos Olvasónak ítélet tétele, aki figyelmetességgel elolvasta, vagy olvasandja a meg-nevezett Magyar Museumra való Bévezetést, melly az első negyedben, első helyet foglal. Remek az mindenképpen. — Mentől elébb rajta leszünk, hogy írásunkba egészen béiktathassuk...”²³

E lelkes szavak, melyekkel a Hadi Történetek szerkesztői Batsányi tanulmányáról írnak, arra vallanak, hogy egyetértettek annak tartalmával. Valóban: Görögék ekkori magatartása, hírlapjuk cikkei és közleményei sok rokon vonást árulnak el Batsányi gondolataival. Mindketten látták elmaradottságunkat, és annak felszámolásához elsősorban nemzeti nyelvünk és irodalmunk kifejlesztése, és a latin háttérbeszorítása által szándékoztak hozzákezdni. Felismerték és hangoztatták ezenkívül az akadémiák, tudós társaságok fontosságát, valamint a nyelvtankönyvek, szótárak és a folyóiratok jelentőségét. Mindkét részről nagy érdeklődéssel figyelték az európai fejleményeket, és úgy érezték, hogy a kül- és belpolitikai viszonyok következtében olyan történelmi helyzet adódott, amelyet végzetes lenne a nemzeti és reformtörekvések érdekében kihasználatlanul hagyni; jellemző, hogy ezt mindketten még ugyanazokkal a szavakkal is fejezték ki: „Most, vagy talán sohasem!”²⁴ Ezek az eszmei egyezések, amelyek a Görög és Batsányi közötti barátság alapjai lehettek, arra vezethetők vissza, hogy mindketten ugyanahhoz a politikai csoportosuláshoz tartoztak ekkor még: az Orczy-féle ellenzéki körhöz. Ezért tetszett úgy Görögéknek a Magyar Museum bevezetése (hiszen az lényegében e kör gondolatait fejezte ki); és ezért vették át a Magyar Museum I. kötetéből éppen Batsányi „Koporsóírás” című versét, mellyel Batsányi a nyilvánosság előtt tett hitet az Orczy család mellett.²⁵

A továbbiak során kapcsolatuk további fejlődésének lehetünk tanúi. A Hadi Történetek 1790. március 2-i számában egy kassai tudósító arról számol be, hogy min dolgoznak a kassai írók. Ezek között Batsányiról azt írja, hogy „Ossziánnak magyarrá való fordításában és Ányos munkáinak egybeszedésében foglalatoskodik.” Ez év május 7-i számában ismét egyik versét olvashatjuk: az „Abaújsármegye örömnépén” címűt. E vers közlése szintén azt mutatja, hogy Batsányi és Görög hasonló politikai felfogáson volt: a nemesi mozgalomban mindketten a nemzeti szabadságmozgalmak folytatását látták, és az 1790-i országgyűlésen a Habsburg-ellenes tábor egyik vezető egyénisége, Orczy László köré tömörültek. Batsányinak Orczy főispáni beiktatásakor írt verse a nemzeti mozgalom vezérének ünneplésén kívül a mozgalom terjesztését is kívánta szolgálni. A vershez Batsányi két megjegyzést fűzött, ezek közül a másodikat

amelyet CSAPLÁR BENEDEK könyvében (Révai Miklós élete III. 341—342.) Batsányiának gyanít ugyan, de ezt nem igazolja semmivel. Felhasználtuk viszont és kétségtelenül Batsányi-tól származónak tartottuk azokat a közleményeket, amelyek „a Magyar Museum Redactora” aláírással jelentek meg.

²³ Hadi és Más Nevezetes Történetek (HT) 1789. dec. 4. — I. 594—597.

²⁴ L. Batsányi levele gr. Forgách Miklóshoz. 1790. jún. 20. — Bacsányi költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben. Bp., 1865. 233—237. és HT 1790. aug. 20. — III. 226.

²⁵ HT 1789. dec. 4. — I. 595—596. — Vö. BJÖM I. 284—285. — A kiadás jegyzetei nem említik, hogy Batsányi e verse a Magyar Museumon kívül a HT-ben is megjelent.

az újságból törölte a cenzúra. Görögék a költemény után egy kassai „becses levelet” közöltek, melyet egy „érdemes barátuk” — talán maga Batsányi — írt. A levélben Orczy főispán megérkezéséről és a nemesség fogadásáról van szó. Boldogan írja, hogy a nemesek csak magyarral beszéltek, és ezzel az óhajattal fejezi be: „Oh vajha felnyílna már valahára Nemzetünk tehetős részének szeme, s vetné meg most, mikor lehet, jobb sorsának talpkövét, s örökös boldogságának kezdetét! — Valóban, ha ennyi kárán, ennyi veszedelmén nem tanul, s e szép alkalmatosságot kezeiből kiereszti, alig fogja többé megérdemelni, hogy az Ég meg szánja.” — Orczy László beszéde — mely képet ad Batsányi versének politikai és társadalmi háttéréről, szintén e levélben jutott el Görögékhez, és azt az újság következő számaiban közölték.²⁶

A Hadi Történetek szerkesztői azért adtak helyt lapjukban Batsányi versének, hogy annak eszméi minél szélesebb körben elterjedjenek.²⁷ De mindent elkövettek annak érdekében is, hogy a Magyar Museumot minél jobban megismertessék olvasótáborukkal, mely a korabeli magyar lapokéhoz képest aránylag nagyszámú volt. A Magyar Museum pedig, bár első irodalmi folyóirataink közül a legelterjedtebb volt (és ebben részük volt Görögéknek is!), mégis rászorult a propagandára.²⁸ A Hadi Történetekben többször közölték azokat a tudósításokat, amelyekben a Magyar Museum kiadói ismertették folyóiratuk célját, tartalmát, hogy ezáltal is munkatársakat, illetve olvasókat toborozzanak. Amikor pedig Batsányi előfizetést hirdetett meg a folyóiratra, Görögék arra is vállalkoztak hogy a bécsi előfizetőktől ők szedik össze a pénzt.²⁹ Máskor a Magyar Museum tudósításait meleg hangú ajánlással és elismeréssel toldották meg. 1791. október 21-én, egy müncheni társaság folyóiratával kapcsolatban így írnak: „... Bártsak ezen példának az a fogantatja lehetne a Magyar Nemzetben, hogy fel-serkennének Hazánk Fiai és Leányai is az olly Írásoknak betsülésére s olvasására, mellyek haszonnal gyönyörködtetnek, s ennél fogva igyekeznének mind gondolkodások módját, mind hajlandóságaikat s érzéseiket tökéletesíteni, hogy így a magok nevendék Magzatjaikba is jó gondolatokat s hajlandóságokat plántálhatnának által; és kezdene már igazán újjulni Nemzetünk valahára, amidőn annyira újjulnak körülötte más Nemzetek, s különösen a Lengyelek is. — A haszonnal gyönyörködtető Magyar Munkáknak nem léte eránt semmi panasz se lehet már kedves Hazánkban. Újra nevelik azoknak számát a Magyar Museumnak esmeretes érdemű Kiadói, egy folyó Ujnakán fertály-esztendőnként való kiadása s az Előfizetők számára postán való megküldése által.” Majd közlik kivonatolva Batsányinak azt a tudósítását, amellyel meghirdette folyóiratára az új rendszerű előfizetést, és amely 6 pontban foglalta össze a Magyar Museum tárgykörét.³⁰

Görögék teljesen önzetlenül igyekeztek támogatást nyújtani Batsányinak folyóirata elterjesztésében. Hogy ez mennyire így volt, mutatja az a közlemény is, amelyben a Magyar Museumra való előfizetésgyűjtés sikereiről számolnak be. 1791. dec. 23-án így írnak: „Szép előmenetellel esett Hazánkban sok helyeken a Kassai Magyar Museumra való előfizetés;

²⁶ HT 1790. máj. 7. — II. 586—591. BJÖM I. 310—312.

²⁷ Görögék az említett versek mellett még egy versét közölték Batsányinak: a HT 1791. aug. 2-i számában az „Esdeklő panasz”-t. — A BJÖM I. kötetének jegyzetei e megjelenést nem említik.

²⁸ Görög Demeter lapjának 1300 előfizetője volt, ami azonban sokkal több olvasót jelent, mert sok helyre, így pl. egyes iskolákba ingyen küldték meg az újságot. A Magyar Museumnak ezzel szemben csak háromszázhuszonhét előfizetője volt. (HORÁNSZKY LAJOS Batsányi János és kora. Bp., 1907. 78.) Igaz, KERESZTURY DEZSŐ 600 szétküldött Magyar Museum példányról ír (Batsányi János válogatott művei. Bevezetés.), de még így is jóval mögöttes maradt Görögék lapjának.

²⁹ HT 1791. okt. 25. — V. 543. Jelent meg tudósítás a lapban a Magyar Museumról még máskor is: HT 1790. ápr. 27. 542., 1790. júl. 9. 32., MH 1792. márc. 13. 375—376., 1792. nov. 9. 712., 1793. márc. 1. 289—290.

³⁰ HT 1791. okt. 21. — V. 525—528.

nevezetesen úgy halljuk, hogy csak Kolozsvárban magában bizonyosan több lesz harmincig valónál: mert

Buzog a magyar vér nemesi erünkben
Hív szeretet pezseg újult kebelünkben:
Anyai nyelvünknek midőn virágzását
Tiszteljük szépsége közgyarapodását”.³¹

Tudjuk, hogy Kolozsvárt Boér exjezsuita volt Batsányiék bizománya, aki 1790 nyarán a II. kötet első negyedéből 30 példányt vitt magával.³² Ezeknek sorsa iránt Batsányi többször érdeklődött, de jó ideig nem kapott választ.³³ 1791 végére arról értesíthették, hogy mind a 30 példányt sikerült eladnia, és erről Batsányi úgy látszik értesítette Görögéket; bár az is lehetséges, hogy Görögék levelezőik révén előbb szereztek róla tudomást, mint maga a költő. Mert pl. az Erdélyi Nyelvvelő Társaság megalakulásáról — melyben része volt az említett 30 Magyar Museum kötet hatásának is — Batsányi a Hadi Történetekből értesült először: 1791. aug. 8-án nagy örömmel tudatta Arankával, hogy „a bécsi magyar újságban” olvasta az erdélyi nyelvvelő társaság felállításának hírért.³⁴ A közlemény a Hadi Történetek 1791. augusztus 2-i számában jelent meg.

Máshonnan is kiderül, hogy Batsányi szorgalmas olvasója volt Görögék újságának, sőt egyes verseihez az ihletet is belőle merítette. Így pl. kétségtelen, hogy a hg. Hohenlohe Károlynéhoz írt ódájához az indítékot a Hadi Történetek közleményeiből vette. A Magyar Museumban közölt vers jegyzetében maga is utalt a bécsi hírlap azon számaira, ahol a hercegnő levelei olvashatók. Ezekben a főrangú hölgy a magyar nők figyelmébe ajánlja készülő új művét a nevelésről. Batsányit meghatotta e szándék és ódájában eszményíti és példaképül állítja a nemzeti érdekek szolgálatába álló főnemesi hölgyek elé.³⁵

Ha nem is ennyire közvetlenül kimutatható, de mégis nagyon valószínű Görögék lapjának hatása Batsányira az alábbi versek keletkezésénél is. „A martinyesti ütközetben elesett magyar vitézek sírkövére” című ódához Batsányinak az indítékot a szövetségeseeknek a martinyesti ütközetben aratott győzelme, illetve az ott elesett vitézek hősi halála nyújtotta.³⁶ A Hadi Történetek bőségesen beszámolt az ütközetről: először az 1789. október 9-i számban, amelyhez egy ábrát is mellékeltek „a diadalmas verekedés helyeiről”, majd az október 16-i számban folytatták a csatával kapcsolatos események közlését: ezúttal a harcoló vitézek leveleivel egészítették ki a fő hadi tanács jelentését.³⁷ E levelek megemlékeznek a hősi halottakról is. Láttuk, hogy Batsányi milyen figyelmes olvasója volt a Hadi Történeteknek, feltelezhetjük, tehát, hogy a martinyesti ütközetről is e lapból értesült elsősorban. Nyilván beszámoltak más hírforrások is e csatáról — olvashatta esetleg ezeket is Batsányi —, de a magyar vitézséget és hősiességet nem valószínű, hogy a Hadi Történeteken kívül más lap ennyire hangsúlyozta volna.

A „Batthyány Alajoshoz” írott óda létrejöttének közvetlen indítékát Batthyánnak a pozsonyi országgyűlésen 1791. február 8-án elmondott beszédében kereshetjük. Ekkor

³¹ HT 1791. dec. 23. — V. 806.

³² KÁROLYI Gy. HUGÓ: A kassai magyar társaság. Az Orsz. Középtanodai Tanár-egyesület Közlönye. 1872. 30.

³³ Batsányi levelei Aranka Györgyhöz. Kassa, 1791. márc. 17. OSZK Quart. Hung. 1994. 78. f. és 1791. okt. 3. OSZK Quart. Hung. 1994. 84. f.

³⁴ Batsányi levele Aranka Györgyhöz. Kassa, 1791. aug. 8. — OSZK Quart. Hung. 1994. 82 f. — Jellemző, hogy Batsányi a HT-et „a bécsi magyar újság”-nak nevezi, noha nem ez volt az egyetlen magyar újság Bécsben: itt jelent meg Szatsvay Magyar Kurirja is, amelyről azonban Batsányitól nem sokat hallunk.

³⁵ BJÖM I. 315—317. — HT 1790. máj. 4., II. 569—573., és jún. 18. II. 764—771.

³⁶ BJÖM I. 291—292.

³⁷ HT 1789. okt. 9. — I. 325—330., okt. 16. — I. 369—376.

iktatták törvénybe a protestánsok vallásszabadságát, és a nap főszónoka Batthyány volt. Batsányi ódájának két töredékben maradt versszaka ugyanis csaknem szószerint egyezik Batthyány beszédének e mondatával: „...és mivel mi boldogok nem vagyunk, maradékainkat is boldogtalanokká tégyük.” A két töredék pedig így hangzik:

1. — — — — —
 — — — — —
 — — és mivel mi boldogabbak
 Nem leheténk, unokánk se lásson
 Hazája földjén jobb napokat soha.

2. — — — — —
 — — — — —
 — — s mivelhogy boldogok mi
 Nem leheténk, unokánk se lásson
 Hazája földjén jobb napokat soha.

E kéziratban maradt (és teljes strófává soha nem vált) töredékek bizonyossága szerint az óda megírásához Batsányinak a fő indítékot Batthyány beszéde adta.³⁸ E beszéd ugyan megjelent latin, magyar és német nyelven önállóan, és közölte azt a Magyar Kurír is, mégis a legvalószínűbb, hogy Batsányi a Hadi Történetekből ismerte meg, mert ez is közölte, s a fent idézett mondat is szerepelt a közlésben.³⁹

„Az európai hadakozásokra” című vers is tele van aktualitással: Közvetlenül a lengyelországi eseményekhez kapcsolódik.⁴⁰ Ezekről, melyeket Magyarországon nagy érdeklődéssel figyeltek, a Hadi Történetek gyakran és részletesen beszámolt. Így 1792. júniusában is, amikor e vers keletkezett (pontosan 18-án!), bőségesen közölt hírt Lengyelországról a Hadi Történetek: beszámolt arról (jún. 1-én) hogy a lengyelek nem kerülhetik el „az orosz tsászárnéval való hadat. Azt olvassuk ugyanis a leg-újabb Varsói Levelekből, hogy a varsói orosz követ, Bulgakov úr által adta a lengyel királynak és országgyűlésének a lengyel konstitúció ellen való manifesztumát az orosz udvarnak május 18-án; és hogy ezen, s a következő napon négy oldalról rontottak be az orosz seregek Lengyelek földjőkre”.⁴¹ A június 12-i számban is bő tudósítást közölnek a lengyelországi helyzetről, és beszámolnak az oroszok elleni első csatákról. A június 15-i számban pedig vezető helyen ismertetik az európai politikai helyzetet, különös tekintettel a háborús készülődésekre. Beszámolnak arról, „...hogy Anglia tökéletes Neutralitást (részre nem hajlást) fog tartani, s tartatni a maga Alattvalóival Frantzia Országra és az Ausztriai Házra nézve, az ezek között folyó Had alkalmatosságával. — Hogy Szárdínia el nem mulat kardot rántani Frantzia Ország ellen, és hogy a Nápolyi Udvar is alkalmas tengeri erővel akarja segíteni ezen feltételekben Szárdíniát. — Hogy a Prussziai Király megindította már jún. 6-dikán a Rajna mellyéke felé, a Frantziák ellen rendelt Seregeit; valamint Lengyel Ország szélei felé is jún. 8-dikán 25000 fegyveres Emberét. — Hogy a Hessen-Casseli Landgráf 12 ezer Katonaival állott ki a maga birtokainak, s a szomszéd Német Tartományoknak, a Frantziák ellen való óltalmazására. — Hogy az Oroszok mind inkább igyekeznek bellyebb nyomulni Lengyel Országba: de a Lengyel Katonaság tüzesen ellenek áll...”⁴² E hírek hatására — és talán a közvetlen kiváltó ok a Hadi Történetek előbb idézett külpolitikai beszámolója volt — (ez 15-én jelent meg, Batsányi 18-án írta a verset) született meg Batsányi költeménye, amelyben aggódva figyel a franciák és lengyelek elleni hódító, zsarnoki háborúkra

³⁸ BJÖM I. 328—338.

³⁹ HT 1791. febr. 18. — IV. 205—210.

⁴⁰ BJÖM I. 350—353.

⁴¹ Magyar Hirmondó (MH) 1792. jún. 1. — I. 767.

⁴² MH 1792. jún. 12. — I. 833—838., és MH 1792. jún. 15. — I. 857—858.

való készülődést, amelyek a népeknek a felvilágosodás és a szabadság utáni vágyát akarta elfojtani:

„Új szélvészek jönnek észak tengelyéről
Hogy napunk elűzzék borongó egéről
Felkelnek a népek békesség öléről
Hogy egymást elverjék hazájok földjéről.
Mint az éhes medvék hideg barlangjokból
Oly dühös haraggal törnek ki honjokból
S ezer halált szórván kegyetlen markokból
Koporsót csinálnak egész országokból!”

A vers befejező részében (amelyet Batsányi költeménye későbbi változataiban a lengyel király árulása miatt elhagyott) II. Szaniszló Ágost lengyel király iránt mély rokonszenvvel ír (aki ekkor még a nemzeti párthoz tartozott) abból az alkalomból, hogy a cárnő csapatai megtámadták, a porosz király pedig cserben hagyta:

„Így önté ki szívem méltó fájdalmait,
Így zengeté műzsám lantjának húrjait;
Midőn egyszersmind im e szörnyű hír jöve.
S úgy csapa le reám, mint az ég mennyköve:
„Hogy a természetnek ama fő remeke,
Királyok példája, dicsőség gyermeke,
Szaniszló — népének újra szülő atyja —
Két erőszakosnak léve áldozatja!
Egyik eláztatván csapodár szavával,
Másik új rabságra veté országával!”⁴³

Ez utóbbi versek megszületésében, ha talán nem is oly világosan kimutathatóan, mint az első esetében, de kétségtelenül szerepe volt Görögék lapjának, illetve annak, hogy Batsányi rendszeres olvasója volt az újságnak. Még jobban tágitva a közvetlen indíték határait, valószínűleg más költeményekkel való összefüggésekre is rámutathatnánk.

Így mindenekelőtt Batsányi leghíresebb versével, „A franciaországi változásokra” című költemény létrejöttével kapcsolatban szeretnénk még rámutatni arra az ihlető és indítékot kölcsönző szerepre, amelyet Görög lapja játszhatott a vers megszületésében. Az eddigi kutatások valószínűvé teszik, hogy e verset Batsányi a júliusi vagy októberi események hatására írta. A francia forradalom mindkét eseménysorozatáról bőszes beszámolót közölt a Hadi Történetek az 1789. júl. 28-i, illetve az okt. 23-i és következő számaiban. Tudva azt, hogy I. Batsányi előfizetője, sőt szorgalmas olvasója volt Görög lapjának, 2. annak nyomát sehol sem találtuk, hogy a Magyar Kurírt olvasta volna, 3. a Moniteur — mint láttuk — nem olvashatta rendszeresen, talán joggal következtethetünk arra, hogy e franciaországi hírekről főleg a Hadi Történetekből értesülhetett. E tudósítások ugyan nem olyan lelkes hangúak, mint Batsányi költeménye, de részletesek és pontosak voltak és az jellemezte őket, ami a nemesi reformizmus magatartása volt a francia forradalommal kapcsolatban.⁴⁴ Jellemző pl., hogy kiemelt szedéssel hozták a francia országgyűlés alábbi felkiáltásait: „Éljen a Király! Éljenek az Ország mind három Rendjei! Éljen a szabadság!” Érdemes azt is megjegyezni, hogy a Hadi Történetek okt. 23-i számában, a párizsi októberi események után közvetlenül a belgiumi mozgalmakról

⁴³ BJÖM I. 350—351.

⁴⁴ Vö. JÁSZAI REZSŐ: A francia forradalom első másfél esztendejéről szóló egykorú hírlapirodalmunk kritikai méltatása. Szegedi Kegyesrendi Főgimn. Ért. 1896/97. 28. b.

is hírt adott, vagyis alapot adhatott Batsányinak arra, hogy többes számban beszéljen: nemzeteiről, amelyek készülnek szabadságukat kivívni.

Szintén a francia forradalom dicsőítéséből indult ki Batsányinak 1791-ben írt verse: „A látó” is. Ebben az évben, mint ezt Kazinczy feljegyzéseiből tudjuk, Görögék lapjában a franciaországi híreket Hajnóczy József írta.⁴⁵ Az ő közlései alkalmasak lehettek arra, hogy Batsányi tiszta képet kapjon arról a világtörténeti jelentőségű eseményről, ami Párizsban lezajlott. A Hadi Történetek híradásai, még ha a cenzúrára való tekintettel időnként bizonyos — szinte kötelezőnek látszó — rosszalló megjegyzésekkel voltak is kísérve, pontosan, a történeti eseményeket híven követve számoltak be a történetekről, sőt időnként kiérzik belőlük bizonyos elfojtott rokonszenv és lelkesedés is.

Batsányi felsorolt költeményei — melyeknek sorát tovább is lehetne folytatni — mind a korabeli aktuális politikai eseményekhez kapcsolódtak, amelyekről a költő, véleményünk szerint jórészt újságokból — s elsősorban Görögék lapjából értesült.

Láttuk már, hogy Batsányi és Görögék véleménye a latin nyelv ügyében is megegyezett. Mindketten annak háttérbeszorításáért és a magyar nyelv előtérbehelyezéséért szálltak síkra. Nem csoda tehát, ha a bécsi lapban, Baróti Szabó verse után leközlötték azoknak a megjegyzéseknek egy részét, amely Batsányitól származott, és amelyben állást foglalt a magyar nyelv mellett, a latin ellen: „Ezen sorokhoz egy jegyzést nyomtattatott ki folyó beszéden Batsányi tudós Hazafi, mely jegyzésnek mi tsupán a kezdőjét iktathatjuk ide, a helynek szűk volta miá. Ez az: „Hogy minden szó-szaporítást, s Tudatlanoktól vagy rossz szívűektől származhatandó gyáva ellenvetést meg előzzünk; szükséges itt világos szókkal meg jegyeznünk, hogy: Mikor az értelmesebb Hazafiak a Nemzeti Nyelvnek ki-míveltetését, s folyamatba való hozattatását javallják és sürgetik: nem azt akarják, hogy ez leg itten bé hozzattassék; a Deák ellenben tellyeséggel ki töröltessék. Éppen nem! Ez egy okos, tanultt Embernek soha eszébe sem jutott; nem is juthatott. A Deák Nyelvnek érdemét, hasznos, sőt szükséges voltát, mindek felett leg inkább ő láttya, ő esméri. De, hogy a Magyar Nemzet önnön maga Hazájában, tulajdon maga Nyelve nélkül legyen, s a magáé helyett egy idegent fő poltzra emellyen, és illyképpen régen óhajtott boldogságától maga magát meg fossza: semmiféle józan eszű Ember nem igazolhattya s a t.”⁴⁶

E sorokról azt írja máshol Batsányi, hogy Abaúj vármegye adott rájuk alkalmat. „A Latinisták egész cimborát tsináltak vólt, pro retinenda Latina. Ezen jegyzésnek azután az a sikere vólt, hogy a Magyar ellen senki sem mert nyilván szóllani. . .”⁴⁷ E hatáshoz hozzájárult az is, hogy Görögék is átvették és továbbították szélesebb rétegek felé.

Batsányi és Görög Demeterék kapcsolatai nem korlátozódtak csak arra, hogy mint lapszerkesztők, kizárólag csak írásaikkal, közleményeik kölcsönös megjelentetésével támogatták egymást a közös cél: a nemzeti nyelv és irodalom kifejlesztése érdekében; arról is tudunk, hogy több ízben személyesen is találkoztak egymással.

1790 őszén, amikor Batsányi a koronázás alkalmából Pozsonyba ment, ellátogatott Bécsbe is. Ez alkalommal meglátogatta Görög Demetert, akit levélben „jó barátjá”-nak nevezett. Görög ez alkalommal átnyújtotta neki Aranka György: Anglus és magyar igazgatás-

⁴⁵ Kazinczy Ferenc jegyzetei Szirmay Antal: A magyar jakobinusok története c. munkájához. — A magyar jakobinusok iratai. Bp., 1952. III. 363. — és Bónis György: Hajnóczy József. Bp., 1954. 112—118.

⁴⁶ HT 1791. júl. 12. — V. 64. — Batsányi e megjegyzéseit egyébként Görögék egyik pályázata váltotta ki (HT 1790. márc. 2. 280—281.), amelyben az egyik pályázó Görögék szándéka ellenére a latin nyelv szükségességét bizonygatta, — a magyarral szemben. Ez volt Báróczy „Védelmiztetett magyar nyelv” c. műve megírásának is az indítéka. — Ez is bizonyíték arra nézve, hogy Görögék Batsányival együtt a nemzeti reformizmus „balszárnyá”-hoz tartoztak, amelyik szembeszállt a II. József halála után fellépő konzervatív nemzeti reakcióval, a „latinisták”-kal.

⁴⁷ Batsányi levele Aranka Györgyhez. — OSZK Quart. Hung. 1994. 79—80. f.

nak egybevetése című művét olvasás végett. Batsányinak nagyon tetszett e munka, és kért belőle egy példányt Görögötől, aki teljesítette is e kérését.⁴⁸ Valószínű, hogy ugyanebből az időből (nincs dátum a következő levélen!) arról is értesülünk, hogy Göröggel együtt elmentek Alberty Typographiájába. A nyomdász megígérte nekik, hogy kitesz magáért a Murányi Vénus nyomtatásában. Batsányi arra kérte Rádayt, hogy legyen szíves felküldeni Göröghez Gyöngyösi művének második kiadását.⁴⁹ Kiss Józsefnek, Széchényi Ferenc háziorvosának a feljegyzéséből az tűnik ki, hogy — valószínűleg 1791 elején — Bécsben a magyar irodalmárok összejövetelén, melyet Görög lakásán tartottak, többek között (Báróczy, Görög, Kerekes, Tibolth, Kiss stb.) Batsányi is jelen volt. Ezen az értekezleten egy magyar szótár létrehozásáról tárgyaltak.⁵⁰

Nyilván ennél többször is találkoztak egymással, és másról is folyt köztük a szó a fentiekén kívül, de ezekből is világosan kitűnik: Batsányi kora publicistái közül Göröggel állt a legközelebbi kapcsolatban. E kapcsolat alapja az a közös világnézet lehetett, amely politikai és kulturális téren egyaránt hasonló elveket vallott a 90-es évek elején. Ezenkívül mindketten széles látókörű, a kor nagy eseményei között tájékozódni kívánó és tudó írók és szerkesztők voltak, akikben élt a vágy, hogy a magyar nemesi társadalmat, melynek érdeklődési köre meglehetősen szűk és provinciális volt, rávezessék az európai események és a hazai haladó törekvések iránti érdeklődésre. A nemzeti mozgalom egyikükben sem maradisággal, a nemesi kiváltságok féltésével, hanem éppen ellenkezőleg, a haladás és a reformok iránti vággyal kapcsolódott. Mindketten megkísérelték a saját kúriáján túl nem látó nemeseket megtanítani európai távlatokban gondolkodni. Hasonlítottak egymáshoz abban is, hogy mindkettőjüknek jó érzéke volt a valósághoz: kulturális és társadalmi reformjaikat a magyar viszonyok helyes ismeretében igyekeztek megvalósítani. Jó politikai érzéküket bizonyítja az is, hogy az ellentéteknek nem kiélezői, hanem azoknak összehangolói voltak. Világnézeti és vallási különbség nélkül jó kapcsolatot igyekeztek kiépíteni minden magyar íróval, akire a legfontosabb törekvésben, a nemzeti nyelv és irodalom fejlesztéséért vívott harcban számitani lehetett.

1793. augusztus 2-a után azonban megszűnnek a Magyar Hírmondóban a Batsányival kapcsolatos közlemények. Az utolsó az, amelyikben a Magyar Museum megszűnését jelenti be a szerkesztő: „A Magyar Museum iránt hozzám érkező számos levelekre külön-külön nem válaszolhatván, szükségesnek itélem a közönséges jelentést tenni: Bizonyos okokra és tekénetekre nézve — egynehány holnapok előtt arra határozottam volt meg magamat: hogy a nevezett munkának további folytatását egy ideig elhalaszsam. Akik tehát eddig magokat a Magyar Museumért jelentették, méltóztassanak a további tudósításig várakozni. Ha ki pedig ne talán le-tett pénzt előbb-is vissza-venni akarná, tessék nékie magát annál jelenteni, akinek adta. Azt azonban én töllem igazsággal senki sem kívánhattya, hogy minden hozzám jövő levélre felelvén, magamat a postapénznek fizetésével terheljem. Kérettetnek az úttal azok az egynehány Olvasók is, kik a tavalyi esztendőre még mind ez ideig sem fizettek-meg egészen, ne sajnállyák azt, amivel tartoznak, békülden. — Kassán, Júliusban, 1793. A Magyar Museum Redactora.”⁵¹

Batsányit ez év végén már másodszor jelentik fel, a Magyar Museum végleg megszűnik, és megkezdődik a költő meghurcolása. Az újságok az egymásutáni cenzúraszigorítások következtében egyre inkább elszíntelenednek, és a kormányzat azon fáradozik, hogy saját szolgálatára nyerve meg őket. Ezzel a törekvéssel kapcsolatban születhetett meg Batsányinak

⁴⁸ Batsányi levele Aranka Györgyhöz. Kassa 1791. jan. 6. — OSZK Quart. Hung. 1994. f. 73.

⁴⁹ Batsányi levele id. Báró Ráday Gedeonhoz. [Hely és kelet nélkül.] A Ráday könyvtárból közli MOLNÁR JÁNOS ItK 1907. 82.

⁵⁰ Kiss József, Széchényi Ferenc házi orvosának ítélete a „Dictionarium” elkészítése iránt. 1791. jan. 24. — OSZK Quart. Hung. 441.

⁵¹ MH 1793. aug. 2. — IV. 179—180.

az a cikke, amely a Magyar Museum 1792. évfolyamának IV. negyedében látott napvilágot 1793 elején, „Vélekedés és Javallás” címmel. E mellett még 3 kis cikket olvashatunk a lap utolsó számában, melyek szintén időszerű politikai és kulturális kérdésekkel foglalkoztak. E kis glosszaszerű írások is figyelmet érdemelnek mint a magyar kritikai újságírás első emlékei.

Az újságírással foglalkozó cikkében Batsányi arról a felelősségről ír, amellyel az újságírók a népnek tartoznak, az igazság iránt való hűség terén: „Az Újság-írók, általlyában véve, a Népnek majd minden más Írók között leg-többet használnának. Mivelhogy ők leg-több-féle emberektől, leg-figyelmetesebben, leg-gyakrabban sőt minden-nap olvasatnak. Annnyira szorgalmasabb vigyázással kellene tehát igyekeznie, hogy az igazsághoz mennél közelebb jár hassanak, — leg-alább, hogy attól szántt-szándékkal el ne távozzanak.” Majd Raynalra hivatkozik, aki szintén csak az Igazságot tisztelte. — „Így kellene minden Történet-írónak gondolkodni; ehhez kellene magokat minden Hír-közlőknek tartani. . .” A cikk ez után következő része bizonyítja, hogy Batsányi határozottan hazai viszonyokra gondolt, mikor azt megírta: „Miért vagynak tehát még-is oly kevés számmal, akik történet dolgokat s híreket írván, e nagy embernek példáját követni akarnák? — Nem szándékom, hogy valakit érdekeljek; elhallgatom igaz okait. Tudom, mely sok akadállyal kell küszködniük, kivált a mi Országunkban, még azoknak-is, kik külföldben a hízelkedést, tsúzás-mászást, s egyéb afféle alatonkodást lelkekből utálják. Én azonban, ki e tárgyról gyakran gondolkodtam, tesékly eszem szerint azt ítélném: hogy addig-is, míg majd a Nemzet és Király ez iránt rendelne, s e részben Anglia, Svétzia, a több más Országoknak boldog állapotját mi-is elérhetnők, talán leg-jobb lenne: ottan s arról, ahol, s amiről nyilván, egyenesen írunk és szölganunk, egy vagy más, helyes vagy helytelen okból s tekintetből nem lehet, nem akarunk, avagy nem bátorlodunk az ilyen esetekben, mondom leg-jobb volna: hallgatnunk. Mert az Igazságot tudva s szántt-szándékkal meg-sérteni, tulajdon-képpen annyit tésgen, mint magát az Istenséget káromlani.

Eggy-átallyában: az igaz-lelkű, betsületes-szívű embernek, megtilthattyák ugyan (ha azok, akik hatalommal bírnak, ezzel szabad kéjek szerént élni akarnak;) hogy e' vagy ama kedvetlen igazságot *ne írja*, közönségessé *ne tegye*; de semminémű emberi hatalom nem kénszerítheti őtet arra, hogy ezt vagy amazt *írja, hírellye*. B.”⁵²

Batsányinak e cikke — amely a magyar ellenzéki újságírás számára az első magas színvonalú erkölcsi és taktikai útmutatásnak tekinthető — elhallgatta megírásának „igazi okait”, és így, sajnos, nem tudjuk pontosan kit, illetve melyik lapunkat érte közvetlenül e bírálat. Lehetséges, hogy Görögékre célzott. Bár — mint láttuk — 1790-ben azonos politikai nézeteket hirdettek, a következő években — legalábbis ami Batsányit és a Magyar Hírmondót illeti — eltávolodnak egymástól. Batsányi radikalizálódik, Görög lapja pedig egyre inkább elszíntelenedik, ellenzéki hangját elveszti, szerkesztője pedig a kompromisszumok útját választja. Természetesen az újság képe ebben az időben már nem lehet hű tükre szerkesztője véleményének: a kormányzat egyre élesebben lépett fel a magyar újságok ellen, minek következtében azok vagy elnémultak, vagy teljesen érdektelenné váltak. (Kazinczynak is ebben az időben ment el a kedve az újságolvasástól.) Batsányi tisztában volt a viszonyokkal — mint a fenti cikkből is kitűnik —, nem lehetetlent kért, csak azt, hogy amiről nem lehet az igazat megírni, arról inkább hallgassanak.⁵³ Hogy Batsányinak megváltozott a véleménye Görögék

⁵² Magyar Museum 1792. II. 418—422.

⁵³ Hogy Batsányinak mennyire volt érzéke a realitások iránt, bizonyítja az a felelet is, amelyet Bessenyei Sándornak adott az igazság kimondásának a lehetőségéről: „Az okos, betsületes — szívű, tudós Hazafi, ki igazán akar használni Nemzetének; mindenkor vigyázva, s valami kis félénk bátorsággal ír; mindenkor szorgalmas figyelmetességgel meg-fontoltya: vallyon, hazafi-társainak mostani gondolkodások módgyához, erköltsi állapottyokhoz, s természeti hajlandóságokhoz — és különösen az időnek környüllállásaihoz képest, mitsoda foganttya lehet közre bostáttandó munkájának?...” M. Mus. II. 126—127., — BJÖM II. 200.

lapjáról, bizonyítja, az a nyilatkozata is, amelyet 1795-ben írott önvédelmében tett. Ebben az „AbaúJVármegye örömnépén” című verssel kapcsolatban azt írja, hogy azt háromszor is megcenzúrázták, és megjelent az *akkor még nem oly nyomorúságos, és a köznépi lelkületét is megrontó* bécsi magyar újságban.⁵⁴ Ebből tehát az következik, hogy Batsányi Görögök lapját 1790 táján a köznépre is ható újságnak tartotta, amely azonban később megváltozott és a kezdethez képest, szánalmassá vált.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Görög és Batsányi végleg eltávolodtak volna egymástól. Magatartásuk különbözősége (Batsányi elveihez hű maradt, nem alkudott meg; Görög hajlott a kompromisszumok felé és Orczy Lászlóhoz hasonlóan az udvar felé közeledett) nem jelentett köztük végleges szakadást. A köztük támadható szakadék áthidalását több körülmény is lehetővé tette. Mindenekelőtt az, hogy Görögök a megváltozott és szűkebbre zárt lehetőségeket is igyekeztek felhasználni arra, hogy tovább harcoljanak a nemzeti nyelv és irodalom fejlesztése érdekében. Újságuk szintelenebbé vált ugyan, de soha nem váltak „hízkelkedőkké, csúszómászókká”. A bécsi rendőrminiszter hiányolta is lapjukból azt, hogy az „uralkodó atyai gondoskodása”-ról alig vagy pedig csak igen felületesen írtak. Tehát lényegében megfogadták Batsányi tanácsát: inkább hallgattak, vagy közömbös dolgokról írtak, várva azt, hogy kedvező politikai fordulat esetén tovább folytathatják politikai téren is a nemzeti célokért kezdett harcot.

De más is hozzájárult ahhoz, hogy — különböző magatartásuk ellenére is — fennmaradt a barátságuk. Batsányinak is tapasztalnia kellett: I. Ferenc rendőrállamában van olyan hatalom, amely kényszerítheti az írókat arra is, hogy mit írjanak. Maga is arra kényszerült egy ízben, hogy olyan verset írjon, amely elveivel nem egyezett.⁵⁵

Ezek után érthető, hogy Batsányi, fogságából való szabadulása után, Bécsben telepedve le, ismét személyes kapcsolatba lépett Göröggel. Valószínű, hogy főleg a Magyar Minervavállalkozás során kerültek ismét összeköttetésbe egymással. E vállalkozásnak, mint ismeretes, Batsányi egyik főmozgatója, Görög pedig Pétery Takátsal — Festetics visszalépése után anyagi szempontból is — egyik legfőbb támogatója volt. Bécsi kapcsolataikról ugyan nem tudunk többet e korból, de valószínűnek látszik, hogy Görög kedvezőbb anyagi és politikai lehetőségeit felhasználva, támogatta Batsányit, és igyekezett hozzásegíteni ahhoz, hogy ismét visszatérhessen az irodalmi életbe.⁵⁶

A költő élete további folyamán azonban — meghurcoltatásai közepette — egyre inkább elszakadt a hazai valóságtól. Hazájától távol, tragikus elszigetelődésében azon kevés szálak egyike, melyek segítségével bizonyos kapcsolatot tudott még tartani az itthoni irodalmi élettel, éppen az újságok és a folyóiratok hírszolgálatát volt. Tudjuk, hogy előfizetője volt a Hazai Tudósításoknak és olvasta a Tudományos Gyűjteményt.⁵⁷ Bár e lapok jelentősége sem lekicsinyelhető Batsányi szempontjából, mégis szinte alig hasonlítható ahhoz a fontos szerephez, amelyet a 80-as évek végén és a 90-es évek elején játszottak a hírlapok és a folyóiratok az aktualitások iránt oly nagy érdeklődést tanúsító és az aktív politikai szerepre készülő költő számára. Jelentőségüket ő maga is felismerte, és ennek többször kifejezést is adott: az újságokat és a folyóiratokat az irodalmi élet szervezőinek, a tájékozódás és a nép felvilágosítása fontos eszközeinek tartotta. A publicisztika — irodalomtörténetünkben talán először — nála fonódott szorosan össze írói és költői alkotásokkal; az újságírásról írott cikkében pedig Batsányi az újságíró munkáját a legmagasabb rangra emelte azáltal, hogy valamennyi írástudói tevékenység közül ezt nevezte a legfelölsegteljesebbnek.

⁵⁴ A magy. jakobinusok iratai II. 592.; BJÖM II. 321, 574.

⁵⁵ Az „Óde ad Hungaros” c. költeményére gondolunk. — L. KERESZTURY DEZSŐ Bevezetése Batsányi János válogatott művei (Bp., 1956) elé.

⁵⁶ Takáts Sándor: Péteri Takáts József. Bp., 1890.

⁵⁷ BJÖM I. 253, 259.

BATSÁNYI ET LES DÉBUTS DU JOURNALISME HONGROIS

L'auteur analyse les relations qui liaient János Batsányi, poète hongrois du siècle des lumières, aux feuilles contemporaines, aux premiers journaux hongrois. Batsányi reconnut la part importante et de grande responsabilité qui revenait à la presse périodique dans l'éclaircissement du peuple. Avant Batsányi, Mátyás Rát, Miklós Révai et surtout Ferenc Kazinczy essayaient en quelque mesure de se servir de ce moyen nouveau pour développer la langue et la littérature hongroises, estimant que l'évolution linguistique et — selon Kazinczy — l'organisation de la littérature et la formation du goût littéraire pouvaient en profiter. Cependant, la conception de Batsányi inaugura quelque chose qui était tout neuf dans la littérature: le lien organique entre l'écrivain et le journal, c'est-à-dire le journalisme — rapport jusqu'alors ignoré. La liaison intime du travail de publiciste et de la création littéraire se rattache au nom de Batsányi. Ce n'était point par hasard que „le premier poète politique hongrois” pratiqua le premier la lecture du journal — moyen de se renseigner sur les événements du monde — et le travail littéraire en activités conformes et qui se soutenaient mutuellement. Le poète qui lisait le *Moniteur*, la gazette officielle de la révolution française, puisa ses informations au sujet des événements hongrois, mais aussi étrangers, en grande partie des journaux hongrois. L'étude trace un parallèle entre Batsányi lecteur de journaux et Batsányi le poète, indiquant les traits conformes dans l'oeuvre du poète.

EGY KÖLTŐI HÍRNÉV TÖRTÉNETE

(A Janus-hagyomány sorsa a Jagello-korban)

Janus Pannonius, ki rövid életének, korán derékba tört költői pályafutásának értelmét abban összegezte, hogy ő hozta elsőnek a fagyos Duna mellé a „szent Helicon zöld koszorús szüzeit”, életében nem nagy visszhangra lelt új, polgári foganású poézisével a feudális Duna mellett. Az egykori csodagyerek, Guarino ferrarai humanista iskolájának dísz, a híres mester egyik legjobb költő-tanítványa, ki kamasz fővel szerzett jócsengésű nevet Észak-Itáliában, azt is megérte, bár igyekezett régi kapcsolatait fenntartani, sőt, újakat szerezni, hogy hajdani dicsősége színhelyén lassan-lassan már a nevét is elfelejtették.¹ Itthon pedig — mint XX. századi költőutódja Fogarasban —, távol a „bátor, büszke, boldog költők” boldog versenyétől, kik együtt, értőknek dalolnak, jobbra csak magának énekelgetett: „Nincs aki olvasná, mondog, Vid, hát minek írok? Írok a Múzsáknak, Vid, s magamért dalolok”.² Szellemi magányának, társtalanságának lépten-nyomon hangot is adott: „Küldd ide Vergiliust s bereked majd lantja e tájon. Mit keres itt Cicero? Néma lesz itt Cicero.”³ Lantja — szerencsénkre — nem némult el, sőt, egyre mélyebbről, egyre tisztábban zengett, ő azonban joggal érezhette, hogy a Mecsek déli lejtőjén látott, tél közepén nyíló mandulafa saját hazai sorsát példázza.

Mennyiségileg sem lekicsinylődő életmű maradt utána; s jellemző, hogy Hunyadi Mátyás — nem sokkal egykori kedvencének, udvari poétájának gyászos halála után — csak epigrammáit gyűjtette össze tudós kancellárjával, a Vitéz-rokonsághoz tartozó Váradi Péterrel.⁴ Valószínűleg azért csak az epigrammákat, mert ezek egy része a király, illetve családja dicséretét zengte, tehát érdekeit, dinasztikus céljait szolgálta, propagálta. Az ellene lázadt,

¹ Battista Guarino, Janus ferrarai mesterének a fia írja egyik — 1467-ben kelt — levelében, hogy Petrus Campanus nem is hallott Janusról, őt „barbarum sibi incognitum esse dixit...” (ÁBEL JENŐ: Adalék a humanizmus történetéhez. Bp. 1880. 203.)

A Janus-hagyomány első „modern” összefoglalását HUSZTI JÓZSEF adta, vázlatosan és inkább regisztrativé. (Janus Pannonius. Pécs, 1931. 287—96.) — A Jagello-koriét újabban KARDOS TIBOR A magyarországi humanizmus kora című monográfiájának „A nemzeti irodalmi öntudat és a Janus-filológia” c. fejezetében. (Bp. 1955. 228—43.) E fejezet kritikáját ld. ItK 1958. 544—52.

² Lector et auditor cum desit, Vite, requiris
Cur scribam; Musis et mihi, Vite, cano.

Ep. I. 312. TELEKI SÁMUEL két kötetes Janus kiadásából idézzük. (Utrecht 1784. 1: 595.) Magyarja LATOR LÁSZLÓ fordítása. — Az epigrammában felemlegetett Vid Janus pécsi segédpüspöke: Huendler Vitus.

³ Hic Maro ponatur; fiet lyra rauca Maronis,
Huc Cicero veniat, mutus erit Cicero.

Ep. I. 35. (TELEKI, 1: 473) — VAS ISTVÁN fordítása.

⁴ GERÉZDI RABÁN: Egy magyar humanista: Váradi Péter. Magyarságtudomány 1942. 324—5.

rebellis pécsi püspök szellemi hagyatékának egésze (s ennek további sorsa) a feudális uralkodót korántsem érdekelte. Mátyásnak még nem volt „nemzeti” kulturális tudata, s ezért nem is gondolt, s nem is gondolhatott arra, hogy Janus hagyatékát a (leendő!) magyar nemzeti irodalom hagyományává tegye.

A Mátyás-korban csupán egy kicsinyke értelmiségi kör ápolta híven „ama kiváló férfiú emlékét”, aki „kifejező készségének szellemességét és témáinak változatosságát tekintve olyannyira gazdag volt, hogy nem ismerünk még egy költőt, ki az ókori epigrammáiról Martialist úgy tudta volna utánozni, mint ő”.⁵ A Vitéz-féle összeesküvés után háttérbe szorult, kegyvesztetté vált néhány jóbarát, s egy-két itáliai egyetemet járt, humanista műveltségű egyházi ébresztgette költőnk szellemét, s ha írt, a római klasszikusok mellett őt utánozta, őt állította eszményének, követendő mintának, példaképnek maga elé.⁶ Közéjük tartozott a rokon Garázda Péter is, kinek versei Budán — 1483-ban — a lengyel király követének, Callimachus Experiensnek a kezébe kerültek, s olvasván őket, mi sem természetesebb, mindjárt az ihlető, a minta után érdeklődött. Váradi Péter válaszul Janus verseit hozta elő, s bennük, helyesebben Janusban jelölte meg az ihletőt, a hagyományt:

Ille rudem primus permulsit uersibus Histrum
Et patrie et gentis candida fama fuit.⁷

E nagyrészt köznemesi származású egyháziakból összeállt, szűk értelmiségi kör szemében és tudatában Janus már ekkor „mind a hazának, mind a nemzetnek ragyogó dicsősége” volt. A hazán és nemzeten természetesen a magyar nemesség hazáját, illetve nemzetét szabad csak értenünk!

Janus kultusza a XVI. század első évtizedeiben lép ki e szűk, „családi” körből, és emelkedik az egyre inkább szélesedő, megerősödő magyar humanista értelmiségi réteg közügyévé. Az előző század utolsó évtizedétől kezdve számosan mennek Magyarországról Bolognába és Padovába, híres mesterekhez, így Beroaldóhoz, Giovanantonio Pióhoz, Achille Bocchihoz és másokhoz tanulni, s az addig is sűrűn látogatott krakkói és bécsi universitásokra. Ez utóbbi kettő épp ez idő tájt fejlődik fel a közép-európai humanizmus centrumává és tűzhelyévé. Ezt a már eléggé szélesnek mondható értelmiségi réteget erős (nemesi) nemzeti tudat és öntudat hatja át, s ennek jegyében a magyar humanista kultúra és irodalom fejlettségének bizonyosságaként Janus Pannoniust rakják a kirakatba. Ő az ős, a nagy előd, a példa: „a haza és a nemzet ragyogó dicsősége”. A feudális nemesi „hazát és nemzetet” már csak azért is méltán képviselheti, mert maga is nemesi származású volt, s mi több, pécsi püspök: feudális nagyr.

Ez az értelmiségi réteg emelte Janus Pannoniust nemzeti klasszikussá; s az ő műveit kiadni a XVI. század első harmadának minden valamirevaló magyar humanistája — ob Pannonum gloriam et meritum Jani — „hazafias” kötelességének érezte. A külföldi humanista centrumokban tanuló magyar diákok idegen nációbeli társaik, tanáraik és a tudós közvélemény előtt ezzel demonstrálják, hogy a magyar sem barbár, nem begyepesedett agyú, műveletlen fajta, hisz ilyen nagy humanista költőt produkált; másrészt pedig hazai pártfogóiknak bizonyítani óhajtják a bonae literae-ben való előhaladásukat és jártasságukat. Tanáraik szintén ezzel igyekeznek magyar mecénásaik kedvében járni.

⁵ Janus epigrammái „...tum quod multis verborum salibus, et rerum varietatibus exuberent, adeo, ut neminem unquam poetarum viderimus, veterem illum epigraticum poetam Martialem fabre magis expressisse” — írja 1496-ban kelt levelében Váradi Péter. (KOLLER, JOSEPHUS: Historia Episcopatus Quinqueeclesiarum. Posonii, 1796. 4: 496.)

⁶ WALDAPPEL IMRE: Humanizmus és nemzeti irodalom. It. 1933. 16. — KERECSENYI DEZSŐ: Humanizmusunk helyzetképe Mátyás után és Mohács előtt. It. 1934. 66.

⁷ HUSZTI JÓZSEF: Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz. Bp. 1927. 19. — Ld. még KARDOS TIBOR: Callimachus. Tanulmány Mátyás király államrezonjáról. Bp. 1931. 11—27. és Magyarágtudomány 1942. 323—4.

„A mi korunkat — írja 1507-ben Jan Slechta, ki hosszabb ideig dolgozott Budán, II. Ulászló cseh kancelláriájában — nagy és valóban halhatatlan jótéteménnyel áldotta meg mindenek legfőbb teremője és kormányzója: a könyvnyomtatás csodálatos találmányával, amely napjaink gyermeke. Azelőtt ugyanis igen nagy volt a hiány a kiváló auktorokban, azért mert azok eleink nemtörődömsége és tudatlansága miatt vagy teljességgel elkallódtak, vagy csak a gazdagok és hatalmasok birtokában voltak, akik nem a tudományokkal való foglalkozással szoktak törődni, hanem sokkal inkább a vagyongyűjtéssel és a tisztségek megsokszorozásával.”⁸ A megnőtt igényeket a könyvnyomtatás ki is elégíti; egy-egy kiváló szerző szélesebb körbe, sokakhoz eljuthat. S az irodalmi művek elsődleges megjelenési formájává a nyomtatottság vált. Ami erre nem méltó, vagy bármi okból nem jut el a nyomdaprésig, az kívül is reked a literatúra kerítésén. De ami méltó vagy igényt tart a „halhatatlanságra”, feltétlenül kinyomtatandó. Még a tizedrangú humanista fűzfapoéták vagy obskúrus kommentátorok sem kéziratban óhajták látni és terjeszteni elméművüket, hanem kinyomtatva, több száz példányban. S hogy Jagello-kori humanistáink tudatában voltak mindennek, mi sem mutatja jobban: 1512-ig Janus művei szűk körben, kéziratban terjednek, illetve kallódnak, kinyomtatásukra Brodarich Istvánon kívül (ő is csak 1505-ben) senki sem gondol; 1512 és 1523 között azonban nem kevesebb, mint nyolc Janus-kiadás jelent meg, s ezek közül csupán egyhez nincs közül a hazaiaknak.

A Jagello-kori Janus-kiadásokat Brodarich István próbálkozása vezeti be. Ő a padovai egyetemről hazatérőben — 1505-ben — a kor leghíresebb nyomdászával, a velencei Aldus Manutiuszal szeretné kiadni neves földije néhány munkáját. Terve meghiusul, de ő hazatérte után sem mond le róla, s 1512-ben — ekkor már kancelláriai titkár — újabb kísérletet tesz: „Nehogy ily nagy férfit örök szennybe takarva kallódjék, elhatároztam, hogy az ő munkáit (opuscula) feltétlenül napvilágra hozatom...”⁹ Most sem ér el többet, pedig a királyi kancellária vezetője, Szatmári György is támogatja.

Brodarich bizony elkésett: második próbálkozására már a Guarino-panegyricus bécsi kiadása sarkallta. Janus eme leghíresebb opusza ugyanis 1512 közepe táján napvilágot látott Bécsben, Syngrenius és Vietor betűivel. Egy krakkói humanista professzor, Paulus Crosnensis Ruthenus (Pawel z Krosno) készítette elő és ajánlotta egy magyar főúrnak, Perényi Gábor ugocsai főispánnak.¹⁰ Íme, az első Janus-kiadvány egy magyar világi főnemes pártfogásával, égisze alatt jelent meg. Nem érdektelen tehát e kiadás létrejöttének körülményeit röviden exponálnunk.

A lengyel humanista és a magyar báró kapcsolata 1508-ból datálódik. Ez év tavaszán Paulus Crosnensis a Krakkóban fellépett pestis elől tanítványával, Magyi Sebestyénnel Magyarországra menekül. A tanítvány apja, Magyi Pál a Perényiek köznemes familiárisa és alnádor Perényi Imre oldalán. A krakkói magister Magyiék révén került kapcsolatba a királyi főkamrárával, Perényi Gábor ugocsai főispánnal, valamint a Perényi rokonsággal, így többek között Báthori Istvánnal és a Thurzókkal is. Előttük humanista verselményekkel tiszteleg. Ezek egy része vallásos jellegű, klasszikus mértékben írott (Panegyricus in laudem divi Ladislai

⁸ „Magnum enim, ut vides, et pene immortale beneficium huic nostrae tempaestati summus ille rerum conditor et moderator concedere videtur ex mirifica imprimendarum literarum inventionione, quae in diebus nostris reperta est, quum antea illustrium auctorum maxima esset penuria, quippe qui vel maiorum nostrorum negligentia atque inscientia penitus interierant, vel tantum penes divites et potentes viros essent, qui non tam literarum studiis insudare quam congerendis divitiis et multiplicandis honoribus solent inhaerere.” (TRUHLAŘ, JOSEF: Dva listy humanistické. V Praze 1897. 31.)

⁹ „Ne enim uir tantus perpetuo carie obsitus lateat, decreui opuscula eius omnino in lucem emitti curare...” (NOLHAC, PIERRE DE AMBROISE: Les correspondents d'Aldé Manuce. Rome 1888. 94.) — Brodarich Janus-kiadás kísérletét részletesen ld. GERÉZDI RABÁN: Aldus Manutius magyar barátai. MK 1945. 62—7.

¹⁰ RMK III, 177.

regis et Patroni Hungariae stb.), a másik pedig szokványos humanista dicsérő, hízeltő alkalmi költemény. E poemák elő is adattak. Így például a Báthorihoz szólót „Magyi Sebestyén úr az ő [Báthori István] színe előtt, a bárók nagy csoportjának jelenlétében énekelt el” Nagyváradon 1508. október 12-én. A Perényihez intézett újévi ódát ugyanő reprodukálta Nagyszőlősen. A versek azonban nem csak elhangzottak, illetve kéziratban átadottak; lengyel barátunk Perényit — 1509 januárjában — elkíséri Bécsbe, s ott Syngrenius és Vietor officinájában az egész kollektiót kiadhatja, természetesen az ugoctai főispánnak ajánlva. S csak ezután tért vissza krakkói katedráljára.¹¹

A mondottakból az is kiviláglik, hogy a magyar főnemesség a Jagello-korban már kulturálisan is felfejlődött, s nem érzéketlen a humanista literatúra iránt. Nem csoda, hisz sokuk egyetemet végzett, illetve egyetemet végzett nevelők tanítványa. Így már érthető Perényi Gábor mecénáskodása, valamint az, hogy ismeri Janust, tisztában van jelentőségével, s munkáinak kiadására ő biztatja fel a lengyel humanistát, mint erről a már megvalósult kiadás ajánlóleveléből értesülünk: „S erre az ajándékre annál inkább méltónak ítélek, mert te eme férfiúnak [ti. Janusnak], kit jól ismersz és becsülsz, talentumát, munkásságát, tudományát és bölcsességét nem egyszer ajánlottad figyelmembe...”¹²

A krakkói mesternek a magyar főúrral (főként ami az anyagiakat illeti!) nem lehetnek valami rossz emlékei, mert a biztatást jól agyába véste: a kezébe került első Janus-kéziratot kiadásra készítette elő, s megküldte magyar mecénásának. S mivel egy humanista költő és hazája a kor értelmiségi tudatában már szorosan egybefonódott, idézett ajánló levelében Paulus Crosnensis fennen hangoztatja: „És ezt annál szívesebben csináltam, mert úgy láttam, hogy igen hasznos és kedves szolgálatot teszek legnemesebb hazádnak: a külföldi és a leg-távolabbi nemzeteknek is tudomására hozom, hogy a szelídebb és nyájasabb műzsák a magyarokhoz is beköltöztek.”¹³ Perényi a kapott „ajándékot” Bécsbe küldi Syngreniusékhoz. Ezek Adrianus Volphardusszal készítették a könyvsajtó alá. A nagyenyedi százsz patricius fiú már évek óta tanul a bécsi egyetemen, kiváló humanista hírében áll, a Vadianus-körhöz tartozik. Ő a kéziratot még átfésüli, egy Janus elégiával (*De arbore foecundo*) megtoldja, s kísérő versekkel látja el.¹⁴ S ez a kiadás a tulajdonképpeni nyitánya Janus Jagello-kori karrierjének!

Alig telik el egy félév, s máris újabb kiadás jelenik meg. Paulus Crosnensis egykori tanítványa, Magyi Sebestyén a Guarino-panegyricust Bolognában újra megjelenteti — 1513 februárjában. Oly hív tanítvány, hogy mestere bécsi kiadását szó nélkül lenyomatja (kivéve természetesen tanára epistola dedicatóriáját!), s az ott talált korpuszhoz csupán két Janus epigrammát, meg egy újabb elégiát ragaszt.¹⁵ Magyi ekkor a bolognai egyetemen tanul, s mivel itt Szatmári György unokaöccse, Besztercei Lőrinc fehervári prépost a patronusa, kinek ajánlhatná „munkáját” gyümölcsözőbben, mint a nagyhatalmú nagybácsinak, a budai királyi kancellária vezetőjének, ki — mint a Brodarich próbálkozásai kapcsán már említettük — pécsi püspök-elődjének műveit szívesen látná nyomtatásban.¹⁶

Magyi Sebestyén Janus-kiadásának jelentőségét nem a másodszor kiadott Guarino-panegyricus és toldalécai adják meg, hanem az ajánló levelében kifejtett újszerű Janus-

¹¹ ItK 1958. 547.

¹² „Quo munere te precipue dignum esse existimavi, qui crebro huiusce viri quem noras tibi familiarissimum, ingenium, vigilantiam, doctrinam, sapientiam, mihi commendaveris...” (TELEKI, 2 : 246.)

¹³ „Quod eo feci libentius, quom rem patriae tuae nobilissimae non minus utilem quam iucundam me facturum perspicerem; exteris quoque et remotissimis declararem gentibus, ad Pannonios etiam ipsos, humaniores et svaviores migrasse Musas.” (Uo.)

¹⁴ ERNUSZT JOHANN: Adrianus Volphardus. Bp. 1939.

¹⁵ RMK III, 182.

¹⁶ Magyiról és Besztercei Kretschmer Lőrincről ld. HORVÁTH JÁNOS: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. Bp. 1944. 212—3. és GERÉZDI RABÁN: Bologna és a magyar humanizmus. It 1940. 154—56.

„értékelés”. Váradi Péter „ama igen kiváló férfiú” munkásságában még azt tartotta nagyra, „hogy nem ismerünk még egy költőt, ki az ókori epigrammáiról Martialis poétát úgy tudta volna utánozni, mint ő”.¹⁷ Bonfini elismerte a Guarino tanítvány nagy tehetségét, mégis bizonyos fenntartásai voltak: „Ha nem hányódott volna közügyekben, viszontagságokban, bizony felvehette volna a versenyt az ó-idők szónokaival, költőivel.”¹⁸ Brodarich szerint „nagy férfiú”. Paulus Crousensis is mond ehhez hasonlót (nagy költő), de jóval többet is. A Guarino-panegyricus valóban mintapéldánya annak a „tudós poézisnek”, mely eszményként élt minden humanista tudatában, és amit megkövetelt és propagált a humanista poétika. E műbe foglalt és a belőle áradó temérdek „tudomány” hatása alatt mondja Janusról a lengyel humanista, aki maga is jónevű „tudós poéta” volt: „őt, mint a mi korunk sok tudományú emberét (polyhistora seculi nostri), véleményem szerint, kétségtelenül mindenki elé, a legbölcsebbek, a legkiválóbbak, a legtudósabbak elé kell helyezniük.”¹⁹

Magyi mesterének ezt a „gondolatát” fejleszti tovább. Tolla alatt „korunk” páratlan polyhistora „a mi korszakunk (nostrae tempestatis) legnagyobb, legkiválóbb poétájá”-vá nő. De nem áll meg e tétel kategorikus kinyilatkoztatásánál. A maga humanista módján bizonyítja is: Janusban egymagában megvan mindaz az „eruditio ac lepor”, ami Vergiliusban, Ovidiusban, Catullusban és a többi antik poétában külön-külön, és „ha hősi versben a vezérek viselt dolgait vagy valami mást énekel meg, teljességgel felér Vergiliusszal; sőt azt mondanám, felül is múlja; ha csak nem kerülném annak látszatát is, hogy mivel földim, azért dicsérem ily szertelenül. Ha elégiáit olvasod, a szellemdús és édes szavú költőre, Tibullusra gondolsz. Ha epigrammáit, nem vágyol többé Catullus után”.²⁰ Tehát — szerinte — Janus nemcsak a „mi korszakunk” legnagyobb költője, hanem az antik nagyságokat is túlszárnyalja.

Az állítása erősítését célzó, úgynevezett mentegetődző stílusfordulattal ő maga leplezi le sajátmagát előttünk. (Persze csak előttünk, mert kora az ő Janus értékelését elfogadta!) Valóban azért dicséri fel Janust ily szertelenül, mert földije, mert magyar nemes. A köznemes Magyi Pál alnádor fiából csak úgy árad a nemzeti öntudat, a magyar nemesi nacionalizmus. S mindez a bolognai humanista iskola fellengző stíl-köntösébe öltöztetve. Az általa használt stíluspatronok, sablonok, fordulatok nem újak, nem ismeretlenek a humanista irodalomban; használja olasz, német, lengyel és más nemzetbeli humanista egyaránt; de mikor használják, mindig (igaz, különböző fajta és minőségű) nacionalizmus feszül mögöttük.

Ennek az európai piederstálra emelt magyar Janusnak csupán egy kötetnyi műve került még nyomtatásban a humanista olvasó elé! Ezért írja Magyi: „Többet adnék, ha többem volna. Tudatában vagyok ugyanis annak, hogy Janusunk ezeknél nagyon sokkal többet írt; ezeket azonban, ő gyalázat, az irigyei még ma is elszakasztják. Ebből a kisdud könyvből mégis lemérheted az ő nagyszerűségét, Pythagoras mintájára, ki a lábnyom nagyságából következtetett Hercules óriás voltára.”²¹

S hogy Magyi Janus értékelése a hazai értelmiség szíve és szája íze szerint való volt, legjobban az mutatja, hogy 1514 legelején a köznemesség vezére és ideológusa küld Janus-

¹⁷ Ld. az 5. jegyzetet.

¹⁸ „Quod, si publicis curis et procellis non fluctuasset, nimirum cum priscis oratoribus et poetis certare potuisset.” (Rerum Ungaricarum Decades. (BSMRAe.) 4 : 48; 108.)

¹⁹ „...quem omnibus veluti polyhistora seculi nostri, prudentissimis, integerrimis, scientissimisque facile praeponendum contenderim”. (Teleki, 2: 255.)

²⁰ „Si Herois gesta ducum seu quid aliud cantat, Vergilium prorsus effingit; dixissem, exuperat, ni plus nimio contraneum meum laudando, mihi met placerem viderem. Si leges eius leges, ingeniosum vatem mellitumque Tibullum credas. Si epigrammata; non Catullum amplius desiderabis.” (i. m. 2: 254.)

²¹ „...Plus darem, si plus haberem. Non enim me praeterit, his longe plura Ianum nostrum composuisse; quae, pro pudor! adhuc ab invidis supprimuntur. Ex hoc tamen, licet parvo libello, praestantiam eius metiri potes, Pythagorae exemplo, qui ex pedis mensura Herculis magnitudinem ratiocinatus est.” (i. m. 2: 258.)

verseket (10 elégiát) Bécsbe kinyomtatásra. Azzal az ígérettel tetézve küldeményét, hogy ezt hamarosan újabb, nagyobb fogja követni. Fiatal pártfogoltjának, a szintén köznemes származású Bekényi Benedeknek küldi, aki már negyedik éve tanul Bécsben, Joannes Camers professzor keze alatt. Az elégiákat a tapasztalt praeceptor rendezi sajtó alá, de tanítványának is részt juttat a kiadás dicsőségéből, vele írta meg az ajánló levelet a patrónusnak, Werbőczy Istvánnak.²²

Bekényi ajánló levelének humanista stílus szintje az olasz iskolában képzett Magyinéál jóval alantibb, de az ő vitorlái is ugyanannak a nemesi nacionalizmusnak szele dagasztja. Ebben minden a haza és a haza dicsősége körül forog. Felemelő, nagyszerű a múltja; s csak azért nem ragyog kellő fényvel az ősi dicsőség, mert kevés volt a magyar tollforgató, aki ezt megörökítette volna, a külföldiek pedig „rosszakaratú irigységtől” vezettetve őseink legfényesebb tetteit is elhallgatták — visszahangozza, illetve alkalmazza a Thuróczy Krónikájában olvasottakat. Literatúránk kibontakozását nem a tehetség hiánya gátolta, a tehetségben nem volt itt hiány, hanem az állandó háborúk. Eleinket ez kötötte le. Persze, aki velük kikezdett, az meg is keserülte! De amikor már nem kényszerültek háborúskodni, „amikor a béke kedvezőbb bősége nagyobb dicsőséget engedett hazánknak és nemzetünknek, a sápadt Minerva édesen szóló szépsége lassan-lassan a mieinket is felékesítette. És hogy abban a stúdiumban, amely az életet tisztessé teszi, dicsőséget áraszt, és végül minden virágzó erénynek becstét gyarapítja, rövid idő alatt mily előrehaladást tettünk, arra a legfényesebb bizonyosság Pannoniai János, a finom tehetségű, nagyszerű költő...”²³

Ezek a „gondolatok” a Jagello-kori köznemesi értelmiségiek fejében ott kavargtak. Például mikor Werbőczy — Tripartitumának ajánló levelében — azt okolja meg, miért nem volt eddig jogkönyve a „nemzetnek”, ezt írja: „...őseink és eleink az efféle stúdiumoktól idegenkedtek: mert úgy látszik, hogy nemzetünk a keletkező ország legelső eredete óta, csakis hadi dolgokra adván magát, a többi tudományokkal nem törődött.” S ha az elkészült jogkönyv meg fog jelenni, „e dicsőségre nézve sem fogunk a többi nemzeteknél alábbvalóknak látszani”.²⁴

Nem fogunk a többi nemzeteknél alábbvalóknak látszani! — ez a jelszó. S hogy már most sem vagyunk, — íme a bizonyíték: Janus Pannonius. Ezért küldi Werbőczy a tíz elégiát Bécsbe, s ezért akar ő még több Janus művet is kiadatni. Erre azonban már nem került sor. Néhány hónap múlva ugyanis kitört a parasztháború, s utána Werbőczy mással volt elfoglalva...

A parasztháború és a leverését követő kegyetlen retorziók következtében minden téren nagy visszaesés mutatkozik néhány esztendőre. Kulturális téren is. Így például a külföldi egyetemeken meggyérül a magyar hallgatók száma. Egyelőre a hazaiak kezdeményezte Janus-kiadások is elakadnak. Most meg a külföldieké a szó.

1518 júliusában ugyanis az eddigieknél jóval gazdagabb, Janus életművéről teljesebb képet nyújtó kötet hagyja el Erasmus barátjának, művei legszorgosabb kiadójának, Joannes Frobeniusnak bázeli nyomdáját, a híres elzászi humanista filológus és történétíró Beatus Rhenanus gondozásában.²⁵

E kötet első fele nem más, mint Magyi Sebestyén bolognai kiadásának újraközlése. Beatus Rhenanus eme baráti kölcsönvételtől természetesen bölcsen hallgat, ugyanúgy, miként Magyi is elfelejtett szót ejteni az általa „felhasznált” bécsi kiadásról. Ám a kölcsönzést a szövegek összevetése, a Guarino-panegyricust követő néhány vers szokványos egymásutánja

²² RMK III, 188. — Bekényiről ld. It 1958. 548.

²³ „Cum vero pacis clementior ubertas, gloriam tum patriae tum gentis splendidiorem indidit; paulatim pallescentis Minervae dulciloqua speciositas, nostros fulcivit homines. Quam brevi in eo studio, quo vita honestatur, gloria dilatatur, omnisque denique floridae virtutis honos amplificatur, perfecimus, dat apertissimum argumentum Joannes Pannonius, poeta gracili facultate sublimis...” (TELEKI, 2:261.)

²⁴ KOLOSVÁRI—ÓVÁRI: Werbőczy István Hármaskönyve. Bp. 1894. 13.

²⁵ RMK III, 220.

(De arbore foecunda, De lucta Galeotti, De Frando, Naiadum Italicarum Principi Divae Feroniae), valamint Magyi bolognai mesterének, Achille Bocchinak a bolognai kiadáshoz írt tetrastichonjának lenyomatása nyilvánvalóan elárulják. A Magyi kiadásából átvett anyag Beatus kötetében a 44. lapig terjed. A továbbiak (45—110 lap) anyagát Janus verseinek egy kézíratos gyűjteménye adta, melyet Beatus Jakob Sturm strassburgi szenátortól kapott.

A nagy műveltségű Jakob Sturmhoz nagybátyjától, a szintén strassburgi szenátor Peter Schottól került. A Janus verseit tartalmazó kódex ugyanis eredetileg Peter Schott korán elhalálozott, hasonló nevű fiának tulajdona, esetleg autográf kézírata volt. Az ifjú Schott (1458—1490) 1475-től 1481-ig Bolognában tanult a magyar diákoktól is frekvenciált neves humanista mestereknél: Urceo Codrónál és az idősebb Filippo Beroaldónál. Itt kötött egy életre szóló barátságot a nagy cseh humanista poétával, Hassensteini Lobkovic Bohuslávval. De itteni barátai közül egy magyarról is tudunk. Tőle kapta meg Janus verseit? Vagy mástól? Ki tudja.²⁶ A kódex a kiadás tanúsága szerint Janus legszebb, nagyrészt itthon írt elégiáit (11 db.), 18 epigrammáját, a *Pro pacanda Italiá*t, valamint Battista Guarino Janushoz írt két versét és Janus epítáfiumát tartalmazta.

Kétségtelen, hogy Magyi Sebestyén bolognai kiadása hívta fel az Alpokon túli német humanisták figyelmét Janus Pannoniusra. Hogy miért figyeltek fel rá olyannyira — kiderül a sajtó alá rendező ajánlólevéléből, illetve a nyomdász-kiadó előszavából.

Beatus Rhenanus Jakob Sturmnek címzett epistola dedicatoriájában Janus elógiumát adja lelkendezve, Guarino da Verona leghíresebb tanítványaként ünnepli, „Janus noster”-nek titulálja. S afelől sem hágy kétségben, hogy e szívélyes, családias titulus miképp értelmezendő: „Vannak egyptáran, akiknek az, mit a mi korunk és a mi földünk produkál, kevésbé tetszik; szemben velük én homlokegyenest más véleményen vagyok: én Janust és Erasmust, bár németek és maiak, legalább oly szívesen olvasom, mint Polizianót vagy Ermolaót, sőt, mint Vergiliust vagy Cicerót...”²⁷ Beatusnak ez a passzusa ütötte szíven közel egy század múltán Szenczi Molnár Albertet, ki e szövegrészhez az alábbi széljegyzetet firkantotta: „Non Germanus erat Janus Pannonius ipse: sed fuit Ungarico iure satus genere. Tudat inkább, hiszem, Rhenane, de bántad, hogy nem német volt.”²⁸

Probenius nyomdász az iskolamesterekhez (Ludi magistris) intézett előszavában lényegében Beatus koncepcióját visszhangozza, újabb példákkal illusztrálva: „Ami hajdan a mi Germániánknak Rudolphus Agricola Frisius volt, ami most Erasmus, a tudományok és nyelvek mindennemű ismeretében, a kabbalisztikus misztériumokban Reuchlin, ami a matematikában hajdanán Joannes Regiomontanus — az volt a költészetben Janus Pannonius. Őt olvastassátok

²⁶ Ifjabb Peter Schottól ld. Allgemeine Deutsche Biographie 32:406—7. és Dacheaux, L.: Un réformateur catholique à la fin du XVe siècle Jean Geiler de Kayserberg. Paris—Strassbourg 1876. 284—385. — Magyar barátjáról 14:0. III. 12-én, Bolognában kelt levelében tesz említést: „Dominus Georgius Ungarus sodalis noster nomine suo te plurimum saluere iubet”. (Schott: Locubratiunculae ornatissimae... Argentinae 1498. fol. IX.) Ez aligha lehet más, mint az a „honorabilis vir dominus Georgius Thees plebanus ecclesiae Wermesche in Ungaria”, kit a bolognai natio Germanica procurátorává választaniak 1479. szeptember 8-án. (FRIEDLAENDER, ERNESTUS—MALAGOLA, CAROLUS: Acta Nationis Germanicae Universitatis Bononiensis. Berolini 1887. 227.) Schottnak egyébként van egy másik magyar vonatkozású írása is: Mátyás és Beatrix esküvőjére (1477) egy rövidke epithalamiont szerzett. (Locubratiunculae... fol. CLXIII.) — Jakob Sturmól ld. ADB 37:5—20. és STEIN F. A.: Jacob Sturm, Stettmeister von Strassburg. Leipzig 1878.

²⁷ „Sunt nonnulli, quibus parum placet quicquid nostrum vel saeculum vel solum protulerit; a quibus ego longe dissentio, quippe qui Ianum et Erasmum, tametsi Germanos, et recentes, non contemptius ac Politianum et Hermolaum, imo quam Maronem Tulliumve lego...” (TELEKI, 2:267.)

²⁸ KERECSENYI DEZSŐ: Szenczi Molnár Albert lapszéli jegyzetei. Prot. Sz. 1930. 397.

a gyermekekkel Vergilius századának költői után, mert a tudósok véleménye szerint a Pontanók, Marullók, Battisták mellett ő közelíti meg leginkább a régieket.”²⁹

Íme, Janus csillaga emelkedőben van, egyre fentebb ragyog, ő pedig a legjobb úton, hogy a magyar nemesi haza és nemzet „ragyogó dicsőségéből” a nem olasz humanista világ reprezentatív poétájává nőjön. Nagyt változott ugyanis a világ: Itáliának még a XV. század végén is csorbitatlan, feltétel nélkül elismert „kultur-főlénye” megingott, lassan a múlté, s a bonae literae műzsái mindinkább az Alpoktól északra, az olaszoktól lenézett, barbárnak csúfolt „hegyen-túliakhoz” költöznek. Már az új status quo felismerése csendül ki Erasmusnak egy, tanulni Itáliába kívánczó angol ifjúról mondott szavaiból: „Vágyakozik Itáliába? Pedig manapság Anglia is Itália, sőt — hacsak nem tévedek — Itáliánál is inkább az”.³⁰ Az itáliaitól függetlenül akaró európai humanizmus, főként a német, erejének és függetlenségének igazolására az olaszokéval vetekedő írónagyságokat akar felmutatni. Nagy humanista tudósa, illetve prózaírója több is akad, s köztük egy óriás: Rotterdami Erasmus, a humanisták koronázatlan fejedelme. Valóban nagy humanista poétájuk azonban még nincs a németeknek; nem marad más hátra: szereznek egyet a szomszédból, a fagyos Duna mellől.

Az effajta törekvések legfőbb rugója a polgárság megerősödésével Európa-szerte együttjárt korai nacionalizmus. A hazaiak Janus kultuszát és kiadásait a magyar nemesi nacionalizmus táplálta és végeredményében hozta létre, a bázeli kiadást pedig a német patriciuspolgári. S az sem tekinthető pusztán esetlegességnak, hogy a bázeli Janus-kiadás gondolata és szellemi kivitelezése a Rajna balpartján, a strassburgi humanista körben fogant meg és öltött testet. A kötet szellemi létrejöttében csupa elzászi működik közre. Peter Schott (az idősebb) strassburgi szenátor, Jakob Sturm szintén az, ő egyébként az elzászi német polgári törekvések és mozgalmak egyik vezéralakja. A baráti körükhöz tartozott slettstadi Rhenanus is csak 1511-ben hagyta el Strassburgot Bazel kedvéért, de elzászi kapcsolatait továbbra is fenntartotta.

Strassburg, Elzász „fővárosa”, megkülönböztetett helyet foglal el a középkori Németország szellemi életében. Virágkorát a XVI. században élte. Nagy, gazdag birodalmi város, fontos szárazföldi és vízi utak csomópontja. Komoly gazdasági és szellemi kapcsolatokat tart fent Franciaországgal, Svájjal és Németalfölddel. A városi hatalmat gazdag, művelt patriciuspolgárság tartja kezében. Földrajzi helyzete folytán a francia királyság hatósugarába esik, s ennek reakciójaként igen erős nacionalizmus fejlődik ki e patriciusi körökben. Ez irányú érzelmeiket és felfogásukat a szolgálatukban állt humanista tollforgatók — iskolamesterek, papok és stadtschreiberek — fogalmazzák meg — főként történeti művekben.³¹

E strassburgi humanista kör jelesebbjei: a híres misztikus, Johann Geiler von Kaisersberg (Schotték barátja, életrajzát Rhenanus írta meg 1510-ben), Sebastian Brant Jakob Locher és Jakob Wimpeling. Természetesen ide tartozik Beatus Rhenanus is, ő Wimpeling tanítványa és barátja.

A strassburgi humanisták tulajdonképpen „ideológusa” Jakob Wimpeling (1450—1528). Ő is a régi germánság és a középkori „Reich” nagyságának bővületében él és ír, azt szeretné újra reinkarnálódva látni, természetesen polgári formák között. Leghíresebb műve a nagy vihart támasztott *Germania*, mely 1501-ben jelent meg. Ebben kisebbfajta történelemhamisításoktól sem riad vissza. Így többek között efféléket próbál bizonygatni nagy tudományos körítéssel: soha „egy római király sem származott gall nemzetségből”; vagy hogy Julius

²⁹ „Quod fuit Germaniae nostrae jam olim Rodolphus Agricola Phrisius, nunc Erasmus, in omnigena disciplinarum et lingvarum cognitionem in Cabbalisticis mysteriis Reuchlinus; in Mathematicis olim Io. Regimontanus; hoc fuit Ianus Pannonius in poetica. Quem vos, post Maroniani saeculi poetas praelegere, minime pigeat, ultra Pontanos, Marullós, iudicio doctorum ad veteres proxime accedentem.” (TELEKI, 2:264—5.)

³⁰ Allen, P. S.: *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterdami*. Tom. II. Oxonii 1910. nro. 457.

³¹ *Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Berlin (Volk und Wissen Volkseigener Verlag), 1960. 4:162.

Caesar ama megállapítása, mely szerint az ókori Gallia a Rajnáig terjedt, nem állja meg a helyét. Továbbá merőben véletlen egyezésnek minősíti a francia és Strassburg címerében egyaránt szereplő lilomokat stb.³² Azt hiszem, felesleges eme történeti felfogás és módszer okát és indokát adnunk! S Wimpheling Germaniá-jával a strassburgi városi tanács, azaz a patriciusok, valamint a humanisták szolidaritást vállaltak, megvédték a támadóktól.

A germán ősi dicsőség és a középkori Reich eszméje ott kavargott a német humanista koponyákban, Ulrich Huttenen kezdve Konrad Celtesig, lángja és füstje — a mondottak értelmében — mégis az elszáziakéban csapott a legmagasabbra. Ha a Reich bővkörén belül maradunk, miként Beatus Rhenanus és társai, mely a Karolingokon keresztül a római birodalomig vezet vissza területiális jogalapját, akkor Pannónia, az egykori provincia, bízást beletartozik a német-római birodalomba. S ennek értelmében Janus Pannonius Erasmus oldalán méltán lehet Germánia legnagyobb poétája. De csak ennek értelmében...

S hogy a derék elszáziak mennyire „a pillanatnyi szükség” ihletétől hajtva, jobb híján fanyalodtak erre az erőszakolt megoldásra — hogy egy pannóniai poétát, ki költészetével egyébként szőröstül-bőröstül az itáliai kultúrkörhöz tartozik, üssenek a germánység legnagyobb humanista költőjévé, illetve játsszanak ki az olaszokkal szemben —, mi sem mutatja jobban: mihelyt a szükség megszűnt, a valóban germán nagy poéta „megszületett”, a németek Janust azonnal detronizálják. Joannes „primus” trónját — Erasmus megtisztelő szomszédságában — nálánál (kár volna tagadni!) nagyobb poéta foglalja el: a németalföldi Joannes Secundus.

Janus eme „pünkösdi királysága” mégsem volt haszontalan. A bázeli kiadással külföldön, a német kultúrkörben is „beérkezett”, európai recepciója megtörtént, mégpedig Magyi Janus értékelését elfogadva, ugyanakkor iskolai auktorrá is népszerűsödve. E kiadás mindenüvé eljutott, Magyarországra is. Például a sárvári „Iudimagister”, Sylvester János is ezt használja.³³ A bázeli kiadás a magyar kezdeményezések részleges betetőzője. A magyar költő messze kinőtt a provinciális keretektől, az európai humanizmus élvonalába emelkedett: a bázeli kiadásra már egy hónap múlva megjő a „válasz”! Viator Jeromos, ki Bécsset elhagyva — 1517-ben — Krakkóban nyit nyomdát, egy kötetnyi (43 darab) epigrammát tesz közzé, mintegy pótlásul, amelyek a bázeli kiadványból hiányzanak.³⁴

Közben itthon sem feledkeznek meg róla. Adrianus Volphardus, ki Bécsből hazatérve hamarosan gyulafehérvári kanonok lesz, 1518-ban Gyulafehérvárt Janusnak egész sor kiadatlan munkájára bukkan.³⁵ S mikor ő 1521 végén jogot tanulni a bolognai egyetemre megy, a talált kincseket is magával viszi, s Bolognában kiadja, három kötetben. Az első kötet a Marcellus-panegyricust, a második a Plutarchos, Demosthenés és a Homeros fordításokat, a harmadik pedig az elégiák első könyvét (15 elégiát) tartalmazza. E műveket külön-külön Várdai Pál erdélyi püspöknek, illetve egy-egy gyulafehérvári kanonoknak ajánlja. A kísérő verseket ő és néhány Bolognában tanuló magyar diák, köztük Istvánti Pál, írják.³⁶

Adrianus Volphardus erdélyi szász polgár sarjadék, belőle nem árad a magyar nemesi nacionalizmus. De Janus — szerinte is — a haza mérhetetlen dicsősége és ragyogó fénye. Pannónia méltán lehet büszke ily nagy fiára, az őt megdicsőítő dalnokára. Volphardus e kiadásokat iskolai használatra is szánta: Janust és munkásságát állítja követendő példának a felnövekvő, új értelmiségi nemzedék elé: „Nem kételkedem abban, hogy igen sok pannóniai (időszakunk termékeny kiváló tehetségeiben) eme poétának erényeitől és hírnevétől fellelkesítve, a halhatatlanság legszebb jutalmát szem előtt tartva és ettől feltüzelve, arra törekszik,

³² Uo. és ANDREAS, WILLY: Deutschland vor der Reformation. Stuttgart—Berlin, 1943. 430—1.

³³ Grammatica Hungarolatina... Újsziget, 1539. c/2b lev.

³⁴ RMK III, 221. E kiadás 1518 augusztusában jelent meg.

³⁵ ERNUSZT JOHANNA: i. m. 39—41.

³⁶ RMK III, 250., 251., 256.

hogy erejét megfeszítve a tudománynak ugyanazon végcélját érje el”³⁷ ti. mint Janus a literatura művelésével és művelésében. Ennek szellemében saját programját is megadja. Ebbe tartozik — egyebek mellett — az egész janusi életmű kiadása is: „Eljő majdan az a nap, mikor eme költő összes verseit, rendbeszedve és helyreállítva, közzéteszem.”³⁸

Az ő számára nem jött el az a nap, de a janusi életmű nagy és jelentős része — hála Volphardusnak és társainak — így is napvilágot látott. Panegyricusai közül a két legnagyobb és valóban jelentős, az elégiáknak pedig az első kötete, amely a legértékesebb 15 elégiát tartalmazza. Csupán az epigrammáival bántak mostohán. A több százból kb. 60 jelent meg nyomtatásban. Ezek kiadására Volpharduson kívül senki sem gondolt?

Joannes Alexander Brassicanus bécsi professzor 1527 júliusában jelenteti meg a latin kommentárral kísért Lukianosz-fordításait Bécsben, Syngreniusnál.³⁹ Lukianosz Démónaxához fűzött scholionjaiban egyes helyek, illetve kifejezések magyarázatához, értelmezéséhez az antik — görög és latin — auktorok mellett Janus Pannoniust, pontosabban, kilenc epigrammáját is felhasználja, és idézi egy birtokában levő kéziratból. Az egyik felhasznált és idézett Janus-epigramma kapcsán — többek között — az alábbiakat jegyzi meg: „Ezt az ő három száznál több más, saját kezével írt s a török kegyetlensége elől nehezen megmentett, kiadatlan és másoktól nem látott epigrammájával együtt a jóerkölcs és a tudomány ékességeivel egyaránt kiváló, ifjú Pannoniai Gáborunk jóvoltából nyertük el, illetve helyezzük, mint valami becses ékszert, könyvtárunkba.”⁴⁰

Itt és ekkor találkozunk először „Pannoniai Gáborunk” nevével, ki nem más, mint a későbbi biblia- és Ezópus-fordító Pesti Gábor.⁴¹ A korabeli viszonyokat figyelembe véve: nem éppen megvetendő körülmények között, kitűnő társaságban. Nevét egy széltejben ismert erasmista tudós Lukiános (Erasmus kedvenc auktorai) latin kiadásának lapjain szellőzteti meg, mintegy bemutatva őt a *respublica literaria*-nak: íme, egy új, ifjú mecénás, egy új, nagy reményekre jogosító humanista palánta! Tette, hogy Janus eladdig ismeretlen epigrammáinak gyűjteményével ajándékozta meg Brassicanust, s rajta keresztül — mint már a scholionokban való felhasználásuk is demonstrálja — a humanista tudományt, literatúrát, — jeles humanista tettnek számított. Ezáltal ugyanis egy „poeta antiquis neūtiqum inferior” becses alkotásait mentette meg — korabeli terminológiával élve — „a feledés szennyétől”, visszavezetve őket az „életbe”, a „napvilágra”. Más szóval: megteremtette annak lehetőségét, hogy ez a „rejtőkincs” a nyomtatás révén sokak, az egész humanista világ közkincsévé váljon.

Nem az első eset, hogy külföldi professzor magyar tanítványától, illetve mecénásától Janus-kéziratot kap. Gondoljunk csak a lengyel Paulus Crosnensisre, vagy Bekényi bécsi preceptorára, Joannes Camersre. A jelen szituációban önkéntelenül is ez utóbbi példa kínálkozik fel analógiának. Miféle Janus-kézirat lehet a szóban forgó? Honnan került Pesti kezére? S mikor vándorolt a bécsi professzor könyvtárába?

³⁷ „Nec dubito fore, quin plurimi Pannonii (ferax enim haec optimorum ingeniorum aetas est), huius poetae virtutibus et fama incitati, pulcherrima immortalitatis mercede anteposita inflammati, ad eadem studiorum metas anhelantes pervenire contendant...” (TELEKI, 2: 277.)

³⁸ „Dies olim erit, qua poemata vatis huius, omnia, in ordinem et numerum redacta, vulgare maturabo.” (i. m. 2:288.)

³⁹ Luciani Samosatensis, aliquot exquisitae lucubrationes per Joannem Alexandrum Brassicanum recens latinae redditae ac uberrimis Scholiis illustratae. Viennae, Syngrenius 1527. (App. Hung. 193.)

⁴⁰ „Id inter alia eius plusquam trecenta epigrammata manu sua descripta et a Turcorum immanitate aegre redempta, immo nec vulgata, nec aliis visa beneficio Gabrielis nostri Pannonii adolescentis, et morum et litterarum ornamentis iuxta praestabilis consecuti sumus, ac in bibliothecam nostram, tanquam preciosum quendam unionem reposuimus.” — Brassicanusról ld. HARTL—SCHRAUF: Nachträge zum dritten Band von Joseph Ritter von Aschbach's Geschichte der Wiener Universität. I. Band. Erste Hälfte. Wien 1893. S. 43—126.

⁴¹ WALDAPPEL JÓZSEF: Pesti Gáborról. Irodalmi tanulmányok. Bp. 1957. 24—28.

Brassicanus híres könyv- és kéziratgyűjtő, úgy mondhatnánk, harácsoló volt. „Azt az egyet magamról — írja —, noha a legutolsó ember vagyok, elfogultság nélkül mondhatom, hogy már gyerekkorom óta semmi más tiszteletre méltóbbnak nem becsültem, szentebbnek nem tartottam, mint azt, hogy minden igen jeles könyvet, és kiváltképp a még napvilágra nem hozott [ki nem nyomtatott!] régi írókat, amily szorgossággal csak lehet, felkutassak, és a penésztől és börtöntől megszabadítsak.”⁴² Eme „királyi kötelesség” gyakorlásában példaképeit is megnevezi: Rodolphus Agricola, Janus Pannonius pécsi püspök, Joannes Trithemius, Conradus Celtis, Joannes Cuspinianus, kik a respublica literariának az írók régi műveinek felkutatásával és megőrzésével igen nagy szolgálatot tettek.”⁴³ Ő sem akart mást, és oly szenvedéllyel, minden eszközt és módot felhasználva gyűjtötte a könyveket és kéziratokat, hogy bibliothékája szinte páratlan volt a maga nemében.

S ez a Brassicanus a Pesti jóvoltából szerzett Janus-kódexet a különleges bibliofil csemegéknek fenntartott lelkendezéssel leltározza: „mint valami értékes gyöngyszemet — tanquam preciosum quendam unionem — helyeztük könyvtárunkba.” A könyvritkaságokért remegő bécsi bibliofil ezt a választékos, ritka „gyöngyszem” (unio) terminust használja más, hasonló alkalommal is. S épp egy oly mű kiadásának ajánlólevelében, amely mű kiadásához az alapszöveget a birtokában levő egyik Korvin-kódex szolgáltatta.⁴⁴ Az augsburgi püspökhöz írt ajánlólevelében mondja, hogy a régi írók alkotásait őrző értékes kódexek sohasem, vagy egészen ritkán kerülnek piacra, s a maga fajtájú, épp ily kincsek után sóvárgó könyvgyűjtő más úton, „igen kiváló emberek tekintélye és méltósága” útján juthat csak hozzájuk. „Ezek engem, amikor kedvező alkalom adódott (s ez adódott követségekkel vagy más megtisztelő kiküldetésekkel), az efféle gyöngyszemek megszerzésében nagyon és kegyesen pártfogoltak.”⁴⁵

Az egyik ilyen útját meg is örökíti: „Mikor a múlt években Eberstein Vilmos császári követ kíséretébe felvett, hogy tartsak vele Lajoshoz, Magyar- és Csehország ama gyermekifjú királyához, aki a nemrég történt török támadáskor elesett, édesörömet vállalkoztam rá. Bécsből egyenesen Budára mentünk; az ország fővárosa s így választott helye ez a magyar királyoknak. Az országot még épen, sértetlenül láttuk. Eberstein lelkiismeretesen elvégezte dolgát, nekem pedig, mivel szabad időmben más tennivalóm nem volt a felséges és szeplőtlen Mária királynő jóvoltából (beneficio) alkalom adódott, hogy a bibliothekát megtekinthessem.”⁴⁶ S áradozik az „arany könyvtárról”, a Bibliotheca Corvináról, s felsorolja, milyen híres görög kódexeket látott. 1526-ban történt pusztulását is elsiratja. Most bánhatja igazán, hogy közülük nem „menekített át” még többet a saját könyvtárába!

Végeredményben arra szeretnék kilukadni, hogy az a ritka gyöngyszem, amellyel az ifjú Pannoniai Gábor prezentálta meg bécsi mesterét, aligha lehetett a lelkes humanista növendék autográfja, mint ezt Waldapfel József gondolja. Sokkal inkább az a pazar luxus-példány, melyet az epigrammákat Mátyás parancsára összegyűjtő Váradi Péter készítettett a Bibliotheca Corvina számára, s amelyet már — 1499-ben — Lobkovic Bohuslav is meg akart kaparintani.⁴⁷ S ezt nevezte aztán ki Brassicanus Janus saját kezével írottak.

⁴² „Hoc ego de me quamlibet infimo homine citra omnem inuiviam dicere possum, quippe qui a puero nihil uel honestius aestimarem, uel antiquius duxerim, quia optimos quosque libros, et praecipue ueteres scriptores nondum in lucem aeditos qua diligentia possem conquerere, ac a situ tenebrisque uindicare.” (Salvianus: De vero iudicio et providentia dei... Basel, Frobenius 1530. 00. App. Hung. 224.)

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ 1499. szeptember 14-i kelettel írja Jan Slechtának: „...expecto tamen abs te et Origenem de principiis et epigrammata Ioannis Pannonii et Historias Antonii Bonphinii et codicem Latinum, qui mihi a regia bibliotheca debetur.” (Bohuslaus Hassensteinus: Epistolae... [BSMRAe] Bp. 1946. 56; 10.)

S hogy került a Corvinából e gyöngyszem Pesti kezére? Sűrű homály fedi. Valószínűleg közvetlen a Mohács utáni zűrzavarban. S nem sokkal később — Pesti jóvoltából — tanára könyvtárába. És ebből az epigramma-gyűjteményből Brassicanus csupán nyolcat tett közzé, illetve használt fel scholionjaiban.⁴⁸ Az egész kollekció kiadására nem került sor, elmaradt ugyanúgy, miként Volphardus tervbe vett opera omnia-ja. A Mohács utáni évtizedben már nem „sikk” az ő műveinek kiadása. Az új idők más, új feladatokat rónak a humanistákra.

Itt van például Pesti I a somogyi nemes Misser nemzetségből származott pesti patricius fiú a húszas évek ama ifjú tehetségei közé tartozik, akik — Volphardus szavai szerint — „eme poétának erényeitől és hírnevétől fellelkesítve, a halhatatlanság legszebb jutalmát szem előtt tartva és ettől feltűzelve”, arra törekedtek, hogy a literatúra művelésével és művelésében Janust kövessék. Nemcsak a kódex-ajándékozás ténye és Brassicanus elismerő szavai alapján merjük ezt állítani, félre nem érthető névhasználat miatt is. Mindvégig (1546-ig tudjuk életútját nyomon követni!) következetesen *Gabriel Pannonius* Pesthinusnak nevezi magát, illetve nevezik; és nem Gabriel Pesthinus Pannoniusnak. Névhazsálatával is jelezve a követendő példát, az ideált, akivel szegről-végről atyafiságban is állott. S Pesti Pannoniai Gábor magiszter, gyulafehérvári kanonok és ugocsaí főesperes a harmincas évek első felében, Gyulafehérvárt is szorgosan műveli a literatúrát: de nem Janus⁴⁹ latin poemáit adja ki; a négy evangéliumot és Ezópus meséit fordítja — magyarra...

Programját a magyar Ezópus latin előszavában — közkeletű humanista toposzokkal — így fogalmazza meg: „Amikor azt látom, hogy majdminden ember, a földkerekség majdminden nemzete a fordítások csodálatos sokaságával bővelkedik, s szerte a világon ezen serénykedik, azért, hogy hazája dicsőségét valamiképpel mindég öregbítse, és hogy övéinek mind nyelvét, mind szellemét ezzel finomítsa és gazdagítsa; miért ne szabadna akkor nekem is — kérdem én — az enyéimnek a nyelvét és szellemét a régi bölcssek tudományával erőim szerint csinosítanom, és a hazáért, amelynek egyszer s mindenkorra adósai vagyunk, fáradoznom.”⁴⁹

A jelszó lényegében a régi, a Janus kiadások programjából jól ismert nemesi nacionalista jelszó: nem akarunk a többi nemzeteknél alábbvalónak látszani! S mi az új? A magyar nemesi haza és nemzet literatúrájának már a nyelve is magyar: a *natio* és a *patria* mellé megjelenik a porondon a *lingua volgáris*.

Rabán Gerézdi

GESCHICHTE EINES DICHTERRUHMES

(Das Schicksal des Janus-Erbes in der Jagiellonen-Zeit)

Die Studie analysiert das Schicksal des dichterischen Erbes von Janus Pannonius (1437—1472) in der Jagiellonen-Zeit. Während der Herrschaft des Königs Matthias wurde das Janus-Erbe nur von einem kleinen Kreis der Intelligenz gepflegt. In den ersten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts tritt der Janus-Kult aus diesem engen Kreis, der sich größtenteils aus der vom Mitteladel stammenden kirchlichen Intelligenz zusammensetzt, hervor und wird zur gemeinsamen Sache der sich immer mehr verstärkenden Schicht der ungarischen Humanisten. Diese Schicht der Intelligenz ist von einem starken (adligen) nationalen Bewußtsein und Selbstbewußtsein durchdrungen und popularisiert deshalb die Dichtung von Janus Pannonius als den Beweis für die entwickelte humanistische Kultur und Literatur in Ungarn. So wird Janus Pannonius als Ahn, als großes Vorbild zum Nationalklassiker erhoben. Während bis 1512

⁴⁸ A 8 epigramma Teleki kiadásának jelzetével: Ep. I. 52., 53., 54., 58., 132., 239., 361., 364.

⁴⁹ „Cum videam omnes fere mortales ac orbis terrarum nationes mira translationum copia scaterere, passimque hac in re navare, ut in cumulum decoris patriae eorum semper aliquando adiciant, quo et linguam et ingenium suorum acuant, et latius diffundant. Cur quaeso non liceat mihi quoque linguam et ingenium nostrorum, doctrinis veterum sapientum, pro mea virili exornare et patriae, cui semel omnes debemus, studere.” (Pesti Gábor: Esopus fabulai... Bécs, 1536. Lectori optimo címzett előszavában.)

Janus' Werke nur in einem engen Kreis, in Handschrift verbreitet wurden, erschienen zwischen 1512 und 1523 acht Janus-Ausgaben und darunter gibt es nur eine, die nicht mit ungarischen Namen verknüpft ist. Die Studie analysiert ausführlich den Charakter sämtlicher Janus-Ausgaben sowie ihre Beziehungen zu den vorangehenden Ausgaben und verfolgt mit besonderer Aufmerksamkeit die verschiedenen Deutungen des Janusschen Lebenswerkes. Nach den Versuchen von István Brodarich (1505 und 1512) erscheinen die folgenden Janus-Ausgaben: der Band des Humanisten, Professor Paulus Crosnensis Rhutenius (Pawel z Krosno) aus Krakau, gedruckt mit den Buchstaben von Syngrenius und Vietor aus Wien (1512); der in Bologna veröffentlichte Band von Sebestyén Magyi (1513); die Ausgabe des Wiener Professors Joannes Camers (1514); die in der Pflege von Beatus Rhenanus in der Druckerei von Joannes Frobenius in Basel erschienene Janus-Ausgabe; Adrianus Wolphardus' Ausgabe in Bologna; Die Ausgabe des Wiener Professors Joannes Alexander Brassicanus aus dem Material des von Gábor Pesti erhaltenen Janus-Kodex (1527). Diese Janus-Ausgaben zeugen dafür, daß die Popularität der Dichtung von Janus Pannonius in der Zeit der Jagiellonen mehr und mehr zunimmt; den Höhepunkt zeigt die Baseler Ausgabe von Beatus Rhenanus. Der europäische, insbesondere der deutsche Humanismus will sich nämlich in dieser Zeit von Italien loslösen und zum Beweis seiner Kraft und Unabhängigkeit solche Dichter aufzeigen, die mit den Italienern wetteifern können. Da die Deutschen zu dieser Zeit keinen bedeutenden Dichter popularisieren konnten, wurde Janus, der übrigens ganz und gar zum italienischen Kulturkreis gehörte, der große humanistische Dichter des Germanentums, aber nur bis zum Erscheinen von Joannes Secundus. In den Jahrzehnten nach der Schlacht bei Mohács (1526) läßt die Popularisierung von Janus auch bei uns nach, denn die neuen Zeiten stellen auch den Humanisten neue Aufgaben. Die Lösung ist im Grunde genommen die alte, dieselbe adlig-nationale Lösung, die auch im Programm der Janus-Ausgaben zum Ausdruck kommt: Wir wollen nicht als minderwertiger gelten als die anderen Nationen. Die Sprache indessen ist neu: neben *natio* und *patria* erscheint in unserer Literatur die *lingua vulgaris*.

Pozsgai Gáspár, Balassi horvát nevelője és barátja

A szepesváraljai hiteles hely tömérdek okmányt szállított már a kutatás számára Balassi Bálint élettörténetéhez. A végrendeletet már régóta előkeresték onnan, nemrégiben egy latin nyelvű testamentumot adott ki ugyaninnen Komlós Tibor, bár csak töredékesen. Ugyaninnen kerültek elő az áttérés okmányai is.

De Komlós Tibor mikrofilmjéről leolvastam egy olyan okiratot is, mely kezünkbe adja a kulcsát a költő indulásának. Mégpedig olyan névvel kapcsolatban, mely még eddig nem is szerepelt életrajzában, holott éppen az okirat szerint kivételes jelentőséggel bír a költő valómása értelmében.

Az úgy fontosságára való tekintettel közlöm az egész szöveget, úgy amint elolvastam.

[183]

Donatio domini Valentini Balassa.

[más írással:]

Cas. Posgay

Nos Capitulum etc. universis, quod Magnificus dominus Valentinus Balassa de Gyarmath comes comitatus Neogradensis coram nobis personaliter constitutus, onera et quae[libet] gravamina universorum haeredum fratrum proximorum et consanguineorum suorum aliorumque omnium supra se ipsum assumptis atque levatis sponte et libere confessus est et retulit in hunc modum.

Következik egy kihúzott rész, helyette a lap alján olvassuk a betoldandó szöveget:

Quomodo idem dominus fatens perpensis et in animo suo consideravit multiplicium servitiorum meritis nobilis Caspari Posgay famuli sui quae ab juventa aetate sua dicto fatenti praestitisset, vel etiam deinceps praestare teneretur, totale predium suum Thardona vocatum in Comitatu Hevesiensi.

Majd következik az oklevél régi szövege:

existentem habitum simul cum cunctis suis utilitatibus et terris scilicet arabilibus, cultis et incultis agris, pratis, pascuis, campis foenetis, sylvis, nemoribus, montibus et vallibus, aquis, fluviis, piscinis piscaturis, aquarumque deversibus, molendinis de eorumdem locis generaliter vero quarumlibet utilitatibus et pertinentiis suarum integritatibus praestari et pertinere debent, memorato Gasparo Posgay suisque haeredibus universis jure effective et irrevocabiler dedisset, donasset et contulisset, imo dedit, donavit et contulit coram Nobis jure effective et irrevocabiler tenendi et possidendi pariter et habendi, nullum jus, nullamve juris et domini proprietatem sibi ipsi vel suis heredibus perceptis (?) in dicto predio reservando... et cum jus ipsorum in praescriptum Casparum Posgay transferendo coram nobis. Assumens nihilominus idem fatens suo et heredibus universorum suorum nominibus praescriptus Caspar Posgay ipsiusque heredes et posteritates universas in quieto et pacifico dominio dicti predii contra quosvis legitimos impeditores causidicos et actores tueri protegere et defensare propriis suis laboribus et expensis. Harum nomine literarum. Datum sabbatho proximo ante festum Sanctae et individuae Trinitatis. Anno Domini 1585.

Az okmány tehát nem valami különös: Balassi Bálint egyik faluját, a Hevesben fekvő Tardonát famulusának, Pozsgai¹ Gáspárnak adományozza szolgálatai fejében. Ugyanaz a Tardona ez, ahol Jókai 1849-ben elbűjt és a *Bujdosó naplóját* és a *Csatáképeket* írta.

De az indokolás annál érdekesebb. Azt mondja Balassi, a szöveget kettévágva, láthatólag az eredeti fogalmazásba betoldva, hogy minderre azért volt hajlandó, mert:

„lelkében meggondolta az ő famulusának, Posgay Gáspárnak számos szolgálatának érdemeit, amit a vallomást tevőnek ifjúságának kora óta teljesített és a jövőben is teljesíteni köteles...”

¹ Az y végződés ne tévesszen meg minket: ebben a korban az i szöveget képviseli.

Egy tényt máris megállapíthatunk: itt a költőnek egyik ifjúkori társát ismertük meg, aki az okmány tanúsága szerint továbbra is mellette kell, hogy álljon és őt szolgálja.

De ki ez a Posgay Gáspár? Eddig még nem hallottunk róla, pedig ha Balassi pénz-zavarában, 1585. június 15-én, a pataki bukás és a vérfertőzési vád idején egy faluját ajándékozza neki, számára igen jelentékeny ember lehetett.

A név eligazít minket. A Posgay név annyi mint *pozsegai*, Pozsegára, Pozsega megyébe való, mint ezt Pais Dezső fejtegetéseiből tudjuk (MNy XXXIX, 88). Márpedig a pozsegaiak, mint ma is, horvátok voltak. A XVI. században az ember sokszor viselte származási helyének nevét, így Pozsgai vagy Pozsegai Gáspár is.

Ebből tehát következik: Balassi Bálint kora ifjúságától kezdve horvát ember környezetében élt, az neki jeles szolgálatokat tett. Ez tehát megmagyarázná, hogy a kódex költeményeinek elseje, az *Aenigma* hogyan keletkezett egy „horvát virágének nótájára”. A fogékony lelkű költőnek volt alkalma hallani Posgay Gáspárt nótázni már fiatal korában, és talán ez magyarázza, hogy ezzel az allegorikus költeménnyel kezdődik a saját gyűjteményéből másolt kódex.

Erről a versről legújabbban Vujicsics D. Sztóján kimutatta, hogy a XVI. századi horvát népének kedvenc versmértékében van írva (Fil. Közl. 1961, 117). Hogy a kritikai kiadás egy sorba írta a vesszorokat, amit Vujicsics kifogásol, annak csak az a magyarázata, hogy a kódex is úgy közli, nem követve a strófászerkezetet. Lehet, hogy a költemény tárgya is horvát eredetű, mint Vujicsics gondolja, de akkor is egy általános folklór-jelentőségű témával van dolgunk. Valóban, mint Szenczi Miklós közli velem, a XVI. századi Edmund Spenser termésében is találkozunk vele, és Stoll Béla külön is kiemeli, hogy Domokos Pál Péter a csángók közt is talált egy egészen hasonló éneket, ahol a hatyúk helyett gerlicék szerepelnek (IK. 1959, LXIII, 151). Vujicsics különben megjegyzi, hogy a petrarkista költészetben is általános kép az allegória s magunk idéztük Musztafa budai basa levelét, ahol, mikor Kékkő várát visszakéri tőle, melyet Bálint ifjúsága idején elfoglalt, ugyanezt a képet használja. Emlékezett talán egyik török énekesére, ki ezt a dalt zengette előtte?

Úgy képelem, hogy a horvát virágének nótájára írt *Aenigma* Balassi egészen fiatalkori költései közé tartozik, és azért került a daloskönyv élére, mert Bálint ezt az egy darabot tartotta érdemesnek megőrzésre. Ezért szerepel a könyvből másolt kódexben az 57. lapon ez a megjegyzés: „Ezek az Enekek, kiket Balasi Baljnt gyermeksigetul fogua hazasagaigh szerzet.” (Varjas kiad. 46.) Mäskülönbön nem találunk benne olyat amely „gyermekségre” vallana. Ezért utólag hibásnak tartom azt az elgondolást, hogy Balassi összes verseit kronológiai sorrendben közöljük, mert ez a sorrend mindig hipotetikus marad. Balassi költészete mintha a kóbor énekesek vagy szájbélileg hagyományozott énekmondásból eredt volna, s ez a dallamhoz simuló költészet még a Júlia-ciklus idejére is áttérjedt volna, — „oláh”, német, török versek dallamára is ír — sőt azon túl is, mert egyik legtúzeesebb és kitűnő epikával kevert lírai darabját, a citerás lengyel lány dicséretét már a lengyel földre való távozása után, lengyel földön szerezte, sőt tancsót is hagyott ránk egy lengyel kurtizánhoz fordulva. Közben pedig már úgy látszott, hogy ihlete és formaöszöne megállapodott a róla elnevezett strófánál, mint az újonnan felfedezett epigramma-mutatványok is bizonyítják. Így van az, hogy még 1589-ben is horvát dallamok motoszkáltak a fejében lengyelek mellett (vö. Vujicsics i. m. 122).

De hol volt akkor Posgay Gáspár? Van-e még egyáltalán szó róla? Van a költőnek egy levele, melyet már megnyugodott lelkiállapotban írt, válása után, 1588. március 8-án, rokonának, Kapy Sándornak. Ebben bizonyos Posogy fordul elő, háromszor is, igen törődik sorsával és biztatja, hogy jöjjön fel Liptó-Újvárra onnan Hevesből, ahol bujkál:

„Ha Posogy meg nem adta azt az levelet káptolomban a kinek jedzését kegyelmednek adtam vala, kegyelmednek megszolgálom legyen azon kegyelmed minden módon, hogy jöjjön fel ő is vagy ha azt nem akarja, adja meg azt a levelet az Egri káptalomtól az Öcse halála felől, az kynek im másdát jegyezve hattam vala kegyelmednél.” Majd elmondja, hogy Dobó most beleegyezik a válásba, s így folytatja: „Oka pedig semmi nem egyéb hanem az szolgálom halála, csak, s félek, hogy ha Posogyval megalkuszik. Megalkhatik pedig csak az ménes, és barom hajtás dolgát engedje meg neki, azután soha meg nem tér sem magunknak sem szolgálóknak kára. Azért mégis istenért kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed látván, miben jár ez dolog, legyen azon kegyelmed mind Barcsay urammal öszve hogy Posogy semmiképpen meg ne békéljék, hanem jöjjön fel, s legyen Hibén, ott senki fejét nem veszi, ne bujdosék ott alatt.”

Persze nincs más adatunk arra, hogy Balassi Bálintnak Posogy nevű szolgája lett volna, még hozzá kettő, s hogy a fiatalabbik életét vesztette, talán annál a ménes és csorda elhajtásánál, amely a levélben szerepel. De a levél arra mutat, hogy elég nevezetes személy lehetett Bálint életében.

Mármost mi lehet ennek a névnek az etimológiája? Szerintem a név ugyanazt az embert jelöli, akit az adománylevel: Posgay Gáspárt. Olvasata: 'pozsgoi' lehetett, vagyis 'pozsegai'. Eredete a szláv 'požega', melynek a különféle szláv nyelvekben 'požog' alakja is van: 'požog';

tűzzel, égetéssel nyert irtás a lengyelben és az oroszban; mint ezt Laziczius Gyula a 'piros-pozsgás' szóval kapcsolatban kimutatta (MNY XXXVII 300—1). Lehet az is, és én inkább e felé hajlanék, hogy a *pozsgai pozsgái* mellett volt egy 'pozsgói' fejlődés a magyarban is, s ez az alak van meg a levélben.

De vajon nem ismerjük Pozsgai barátunkat máshonnan is? Elnevezése arra vall, hogy a magyarok egyik szokásuk szerint a származási helyéről nevezték el. De lehetett szláv neve is, s erre több tanúság van. Nem tudjuk például ki lehetett az a Barbarith Gáspár, aki egy rakás tanú mellett Balassi Bálint végrendeletében a végrendelező neve alatt szerepel, szintén mint tanú. (ÖM. I. 344.) (A MNY LVIII 380 lapján között levelezésből és leolvadásból a m.krofilm hibájából éppen három név maradt ki, mert a pecsétek alatt voltak: Szergius Nevery coram me Laurentio Zathureczky propria m. Barharith Gáspár m. p.) A zólyomi főkapitány, Barbarith György, kivel Bálint a zólyomi ügyben annyit hadakozott, már mint végrendeletének gyámja szerepel a végrendeletben a „lengyel királ ő felsége után”. Tehát legfeljebb valami rokona lehetett Barbaryth Gáspár.

Ellenben kezünkben van a pataki támadásban részt vevő Balassi-szolgák névsora, aminek a végén ezt olvassuk: „Adfuit cum eodem Balassa etiam nobilis Casparus Barbaryth, qui propriis servitoribus Balassa tempore interceptionis maiora patravit.” (Szlády IK. 1893, 207, és utána Dézsi, II 566; az Országos Levéltárban őrzött iratot nem találtam meg.) Magyarul: „Ott volt ugyanevvel a Balassával Barbaryth Gáspár nemesúr is, aki Balassa idejében lefogott saját szolgálóival a legtöbbet cselekedte.”²

Ez a Casparus Barbarith szerintem tehát nem lehet más, mint Pozsgay Gáspár horvátul. Ugyanaz történt vele, mint ami névrokonával, a zólyomi főkapitánnyal, Barbarith Györggyel, akit a budai basa, panaszkodván portyázásairól, Horvát Györgynek nevez két ízben is (ld. ÖM I. 320). Ugyanígy Horvát nevet visel Susallyth Péter egri vitéz is (ld. Vujcsics, i. m. 118). Ebben az esetben tehát a nemzetiség került előtérbe, mint a Rácz-oknál, Oláh-oknál, Orosz-oknál, Német-eknél. (Ezek után ki tudja, ki volt szeretett mesterünk Horváth János őse?)

Ez az azonosság megmagyarázza az adományozást és a végrendeletnél szereplést. Úgy látszik, a pataki ostromban vitt kiváló tevékenységeért volt neki hálás a főúr, s mivel ezt nem említhette, fiatalokora óta tett szolgálatait hozta fel. 1585 végén, mikor Balassi súlyos betegségbe esett és végrendeletet készített, még az ő tanúskodása is fontos volt, ő legalább mindig vele lehetett. De a hatalmaskodási per már annyira haladt, és Bálint is arra gondolt, hogy Erdélybe menekül. Lenn Hevesben „bujkált” Pozsgay, talán éppen azon a Tardonán, melyet ura ajándékozott neki olyankor, amikor pedig többi birtokait egymásután adogatta el, mert a pénzre „égető szüksége” volt, mint később Jókai.

Ura Pozsoginak és Pozsgaynak hívta írásaiban. Hogy mi volt az az elhajtási história, ahol Pozsgaynak az öccse is halálát lelte, nem tudjuk. De bizonyos, hogy Pozsgaynak az öccse is Bálint szolgálataiban volt, erről a Kapy-levél tanúskodik. Egyébként nemes volt, és nem lehetetlen, hogy ez az indok is szerepel az adományozásban. Végül Bálint maga mellé szólította Liptóújvárból, ahol tényleg kiskirályként uralkodott.

Bálintnak volt több más horvát vitéz legénye, így az a Rachyth György és Maryth Farkas, aki 1583-ban titkon elhagyta, sőt bizonyos ezüstműveit és lovait elvitte, s akiknek Bálint ügyvédje, Dévai Miklós által megbocsátott (ÖM I. 404). De alighanem Pozsgay Gáspár volt az igazi ivóbarát, aki fiatal kora óta mellette volt, mint famulusa, csakhogy mint Rimai János. Rimainak könyvet küldött, Pozsoginak falut adományozott, szolgálata minősége szerint. De előttem kétségtelen, hogy Pozsgay Gáspár nótázta el a fiatal Bálintnak azt a horvát virágéneket is, talán magát az *Aenigmát*, melynek magyar visszhangját a költő daloskönyvének élére tette.

S ez magyarázza meg, miért jártak a horvát nóták a fülében még jóval később is, mikor egy évvel a Kapy-levél után Pozsonyból kifelé ügetve a bécsi kalandot rimelte fejében. Két melódiát is jelöl meg mintaképpen: egy lengyelt és egy horvátot. Vujcsics kimutatta, hogy a magyar költő egy, a horvátban jól ismert *deseterac*-ra hivatkozik. Pozsgay Gáspárnak hála, a horvát népköltészet dallamai állandóan a nagy magyar költő fülében csengettek.

Élete végén, 1593-ban írja barátjának és bámulójának, Batthyány Ferencnek, hogy legújabb költségeit, melyeket elég jóknak talál, odaadta Poszedarszknak, jelezve, hogy ha kíváncsi rájuk, kérje el tőle. (ÖM I. 397 és MNY 1943, 94 és 98.) Mint régebben jeleztem, hogy Poszedarszki, valószínűleg Joannes Aquilius Torquatus délszláv humanista lehetett, de szóba jöhetnek más Posedarszkiak is, akik Posedaria grófjai voltak. Egyiküket, Posedarski Márton zsoldoskapitányt, aki korábban grófságával együtt Velencét szolgálta, Josip Rabat komizárius törbe csalta és megfojtotta. Mindezt a zengiek és uszkokok Bécsbe intézett panaszából tudjuk:

² Ha ugyan a Szilády olvasata helyes. Mert a lista élén ez a kifejezés áll: tempore interceptionis Sáros-patak. Lehet, hogy volt ott egy rövidítési jel, amit Szilády nem olvasott. Balassi szolgálát nem fogták el: megszöktek idejében. Bálint egyik levele éppen arra kéri Kapyt a rosszul sikerült ostrom után, hogy Szarvaskőben rejtsen el a nem nemes Nagy Pribek Pétert és Rácz Demjént, akik a listán valóban szerepelnek.

Den edlen und gestrengen ritter Marthin Possedarski, allias Torquatus von Rom, seine alle heerkomen graffen zu Posedaria, dise grafschafft ist under den Venedigern, und er hat nicht wellen bleiben da, den hat er lassen tractiern u. freundtlich willen erczaigen, sagent, er solle frölich sein, das er nie gar baldt well ledig lassen, samt einem anderen von adl alten redlichen voivoden mit namen Markho Margitisch, voivoda zu Ledencz, der zuvor bey den Venedigern uber all ir Albaneser haubtmann gewest, und er mit 200 derselbigen wegkh von inen gezogen, auf Zengg dienen dem hauss v. Oesterreich in der zeit der haubtmannschafft des herrn Lenkhovitsch seeligen. Die zween rödlichen haubtleuth haben bey irem letzten nacht-mall, wie sy schon voll gewösen, hat inen bevolchen, sy sollen umb den prister schickhen und peichten, alsbaldt hat er sy strangulierth, das sy mit dem wein ubergeben haben (Mon. spect. Hist. Slav. meridionalium. Zagr. 1884, I. 302).

Holttesteiket aztán a falra akasztották. Mindez 1602. március 2-án történt.

Az a tény, hogy délszláv humanisták Balassi Bálint legbensőbb köréhez tartoztak, dél felé mutat. A nagy magyar költő is azok közül való, kik, mint a Verancsicsok, a Zrínyi Miklósok és annyi más, a délszláv népies humanista műveltség nélkül nem volnának megérthetők. Talán Balassi olasz nyelvtudása, Rimai velencei műveltsége és vidóci levele is összefügg vele, ahol ebből a Csáktornya mellett fekvő községből, Vidócból (Vidovec) azt írja haza Telegdy Pál, nek 1590-ben, hogy „Velencében bemenő szándékom vagon” és egy, a gályákról szabadult rab érdekében kéri a főúr támogatását. Alighanem a Zrínyiek birtokáról írt.

A horvát kapcsolatok már ősrégiek a családban: a nagypapa Balassa Ferenc, horvát bán volt, apját Balassa Jánost egy dalmát festő, Rota Márton festette meg 1575-ben, röviddel halála előtt.³ Ő adhatta Posgay Gáspárt fia mellé, alighanem.

Eckhardt Sándor

Gyulai Pál néhány szerb vonatkozású levele

I.

Az első szerb tudós társaság, a *Matica srpska*, mely évekig az egyetemes szerbség egyetlen irodalmi és közművelődési egyesülete volt, 1826-ban Pesten létesült. Alapítóit az egy évvel előbb alakult Magyar Akadémia példája is serkentette, mint ezt a különböző szerb szerzők is elismerik.¹ A *Matica* a magyar irodalmi körökkel egészen az első világháborúig szoros kapcsolatot tartott fenn és ez az együttműködés akkor sem szakadt meg, mikor a szerb társaság 1864-ben Újvidékre tette át székhelyét. A magyar irodalom megbecsülésének egyik jele az volt, hogy irodalmi életünk vezető személyiségeit, jeles költőket és írókat a *Matica* tiszteletbeli tagjainak választott, mint például Jókait 1893-ban. Hasonlóan cselekedett a Kisfaludy-Társaság is, amikor 1867-ben Jovan Jovanović Zmajt — a szerb romantika legnagyobb költőjét, Petőfi, Arany, Madách és más magyar szerzők alkotásainak hivatott szerb tolmácsolóját — és Antonije Hadžićot — a magyarországi szerbek kulturális vezetőjét, aki mintegy öt évtizeden keresztül mind a *Matica*, mind az újvidéki Szerb Nemzeti Színház működését irányította — kültagjai közé sorolta.

A *Matica srpska* 1892. szeptember 24-én tartott közgyűlésén, az irodalmi szakosztály javaslatára, Gyulai Pált és Szász Károlyt egyhangúlag tiszteletbeli tagoknak nyilvánították.

Gyulai Pálnak, az akkori magyar irodalmi élet vezéregyéniségének a megválasztása egészen természetesnek látszik, mert ő ebben az időben már jól ismert író a szerbeknél. Verseit a hatvanas évek végétől Jovan Jovanović Zmaj és mások fordítják, A vén színész 1879-ben Sava Petrović² fordításában a *Pozorište* (Színház) című folyóiratban és könyvalakban is napvilágot lát, az *Éji litogatás* című versét többen is lefordítják szerb-horvát nyelvre, és ez a költemény Zmaj áttüztetésében hosszú években keresztül a *beszédák* (szerb műsoros esték) egyik népszerű száma.

A *Matica srpska* elnöksége Gyulai Pált levélben értesítette, hogy a már szép hagyományokkal rendelkező szerb irodalmi társaság tiszteletbeli tagja lett. Ezt a levelet sajnos nem sikerült felkutatnunk, sem az Akadémiai Könyvtár, sem a Széchényi Könyvtár kéziratárában nincs meg. Ellenben az újvidéki *Matica srpska* könyvtárának kéziratárában 19.906. szám alatt őrzik Gyulai válaszelevelét,³ melyet a szerb egyesület akkori elnökéhez, Miša

¹ Kiadtam C. Wilhelm Gizella Folia Archaeologica VII. 1955. után könyvem élen: Új fejezetek B. B. viharos életéből 1957.

² Vö. JOVAN SKERLIĆ: Istoriija nove srpske književnosti. Treće izdanje. Beograd, 1953, 119; Dr. ALEKSA IVIĆ: Istoriija Matice srpske od osnivanja u Pešti (1826) do preseljenja u Novi Sad (1864). Matić a Srpska 1826—1926. Novi Sad, 1927, 9.

³ Sava Petrović (1846—1914) műfordító, lapszerkesztő. Egy időben a *Matica srpska* titkára volt.

⁴ A *Matica srpska* kéziratára vezetőjének, Triva Militarnak halálán köszönöm, hogy Gyulai Pál ott őrzött leveleit rendelkezésemre bocsátotta.

Dimitrijevičhez intézett, s mely a következőképpen hangzik:

Nagyságos Kir. tanácsos és elnök Úr!

Midőn a *Maticza Szerbszka* 1892 szept. 24-én tartott közgyűlésében tiszteletbeli tagjának választani kegyeskedett, halálos betegen feküdtem s Nagyságod nagyra becsült értesítő levelét csak felgyógyulásomkor adta át fiam. Elkészvén a gyors válaszzsal, abban állapodtam meg, hogy a midőn összes költeményeim képekkel díszítve egy pár hónap múlva megjelennek, akkor fogom megköszönni megtiszteltetésemét s egyszersmind egy diszpóndányt küldök a *Maticzának* hálám kifejezéséül. Azonban a művész késedelme miatt, hosszas vajúdás után, csak ez év elején jelenhetett meg a díszkiadás, melyet ide mellékelve van szerencsém megküldeni.

Tolmácsolja, Nagyságos elnök úr, hálás köszönetemet a *Maticza Szerbszkanak* s eszközje ki, hogy költeményemet könyvtára számára elfogadja.

A Kisfaludy-társaság, melynek elnöke vagyok, s a *Maticza Szerbszka*, melynek Nagyságod elnöke testvér intézetek, nemcsak ezért, mert egy országban működnek, hanem azért is mert a szép cultusában ősz-szeferott szellemök. Ez mindennél erősebb kapocs, melyet a nemzetiségi viszályok sem gyöngíthetnek meg.

Maradtam mély tisztelettel

alázatos szolgálja

Buda-Pest 1895 april 29-én.

Gyulai Pál

(A borítékon a következő cím olvasható: Nagyságos *Dimitrievich Mitos* Kir. tanácsos úrnak a „*Maticza Szerbszka*” elnökének. *Újvidéken*)

II.

Újvidéken a *Matica* kéziratárában Gyulai Pálnak még három rövid levelét őrzik. 758, 759 és 760 sz. alatt. Ezeket Gyulai Teodor Škrbičhez (Škrbics Tivadarhoz) intézte. Škrbič nem ismert alakja a szerb irodalmi múltnak, az irodalomtörténeti kézikönyvek, lexikonok nevét sem említik. Századunk első évtizedében azonban sok fordítása magyar lapokban látott napvilágot. A szerb és a bolgár szépirodalomból fordított. Munkái részben budapesti, de nagyobb részt vidéki lapokban jelentek meg, elsősorban a Pécsi Figyelőben és a Pécsi Naplóban. Ezért felmerül az a gondolat, hogy esetleg Pécssett lehetett joghallgató. A lejjebb közölt leveleken azonban idegen kéztől származó szerb-horvát nyelvű feljegyzés szerint Gyulai leveleit Škrbičnek Vukovára küldte.

Škrbič életéről alig tudunk valamit,⁴ de elismeréssel kell adóznunk érdemeinek, mert a magyar olvasóközönséget a szerb irodalom sok novellájával, elbeszéléseivel ismertette meg. Elsősorban Branislav Nušić (1864—1938), a jeles vígjátékiró rövidebb lélegzetű műveinek magyar tolmácsolása miatt érdemel dicséretet.

Ezek a fordítások nyilván olyan sikert arathattak, mely Škrbičtet arra bátorította, hogy munkáinak megjelentetésére, kiadására Gyulai Pálnak — az akkori magyar irodalmi élet vezető személyiségének — tegyen ajánlatot. Škrbič leveleit nem sikerült megtalálnunk, de az alábbiakban közölhetjük Gyulai válaszleveleit:

Tisztelt Uram!

A tíz szerb elbeszélést vettem, de mind ez ideig nem olvashattam el. Részint az akadémiai nagy-gyűlés előkészületei, részint a tanárvizsgálatok foglaltak el. — Az egyetemi dolgaim is meggyűltek s ön fordításait teljes nyugalommal csak június végén olvashatom el.

Kérem halogatásomat ne vegye rossz néven s legyen türelemmel néhány hétig
Budapest 1902 máj. 12.

teljes tisztelettel
Gyulai Pál

(A levél alján ceruzával a következő szöveg olvasható: „Upućeno Teodoru Škrbiču u Vukovar” = Teodor Škrbičnek Vukovára küldve.)

⁴ Teodor Škrbič (Škrbics Tivadar) — VUJICIOS D. STOJAN szíves közlése szerint — tisztviselő volt Pécssett. Jellemző, hogy még a családi nevében sem lehetünk egészen biztosak, mert a három Gyulai-levélen idegen kéz a nevét cirill betűkkel Škrbičnek (Šzkrbicsnek) írta, míg fordításai alatt mindig Škrbics áll. — Megemlíthetjük még, hogy ez a lelkes fordító a szerb irodalom termékeit német nyelvre is fordította, melyek pl. a Fünfkirchner Zeitungban jelentek meg. (Vö. STRAHINJA K. KOSTIĆ: Nemački prevodi srpskih umetničkih pripovedaka i romana do drugog svetskog rata. Novi Sad, é. n. 17.)

Tisztelt uram!

Bocsásson meg, hogy oly későn válaszolok utolsó levelére.

Még a múlt hónapban elolvastam Nusics tíz elbeszélését, melyeket ön oly jelesen fordított magyarra. Nekem tetszettek az elbeszélések s kiadom őket először a *Budapesti Szemlében* s onnan lenyomatot az *Olcsó Könyvtárban* könyv alakban.

Ívéért 25 forintot fogok fizetni. Remélem, hogy az elbeszélések itt jelennek meg először magyarul.

Köszönve szíves indulatát maradok

teljes tisztelettel

Budapest szept 12-én

Gyulai Pál

(A levél alján a következő cirillbetűs feljegyzés áll: „T. Skrbiću u Vukovar” = T. Skrbićnek Vukovarra — és az évszám: 1902.)

Tisztelt uram!

Az ön fordításai a *Budapesti Szemle* december 1-én megjelenő füzetében fognak napvilágot látni, külön könyvalakban pedig egy pár hónap múlva, a jövő év január végén.

Maradtam teljes tisztelettel

Budapest 1902 szept. 23.

Gyulai Pál

(A levélen található cirillbetűs feljegyzés a következő: „T. Skrbiću u Vukovar” = T. Skrbićnek Vukovarra.)

Gyulai ígéretéhez híven a *Budapesti Szemlében* (1902, 112. köt. 411—449) közölte a Skrbić által fordított Nušić elbeszéléseket és 1903-ban az *Olcsó Könyvtárban* (Új sor 1269—1270. sz.) könyvalakban is kiadta. Mindkét helyen *Egy káplár emlékeiből* (*Képek és rajzok a szerb—bolgár háborúból*) c. alatt a következő elbeszélések kerültek a magyar olvasó kezébe: *Sátor alatt*, *Isten madárkái*, *Milics kapitány*, *Pusztai tűzhely*, *A sebkötöző helyen*, *A harctéren*, *Dabics Péter*, *A köpönyeg*, *A 32-ik szám*, *Az én tanítványom*.

A fordításokat Nušić írói munkásságáról szóló rövid előszó vezeti be, mely nyilván Skrbić tollából származik, bár aláírva nincs. A hatvan évvel ezelőtt írt bevezető befejező szavai „illik, hogy megismerjük egymás irodalmi kincseit” még ma is teljesen időszerűek.

Kár, hogy Skrbić leveleit nem sikerült felkutatnunk. Vajon mit válaszolhatott Gyulai következő szavaira: „Remélem, hogy az elbeszélések itt jelennek meg először magyarul”? — Hiszen mindegyik már előbb napvilágot látott magyar nyelven, sőt némelyik többször is.

Skrbić Gyulai Pál által kiadott fordításai előzőleg vidéki lapokban jelentek meg. A *Pécsi Figyelőben* 1901-ben: Sátor alatt (25. sz.), Milics kapitány⁵ (36. sz.), Pusztai tűzhely (106. sz.), A sebkötöző helyen (102. sz.), A harctéren (74. sz.), Dabics Péter (9. sz.), Az én tanítványom (53. sz.); a szigetvári *Délsomogyban*: Isten madárkái (1900, 9. sz.); a szegedi *Közvetlen*ben: Dabics Péter (1901, 18. sz.); a *Szegedi Naplóban*: A köpönyeg (1901, 207. sz.), A 32-ik szám (1901, 139. sz.); és a *Pécsi Naplóban*: A köpönyeg (1901, 163. sz.), A 32-ik szám (1901, 139. sz.). Ez a felsorolás valószínűleg nem teljes, mivel az első világháború előtti magyar sajtó bibliográfiája még várta magára.

Ez a kis közlemény talán Gyulai Pál nemzetiségi kapcsolataira vet némi fényt és esetleg a szerb irodalomtörténészek érdeklődését is fölkeltheti, mert az első magyar nyelvű Nušić-kötet megjelenéseinek körülményeit világítja meg.

Póth István

Egy Ady-metafora előzménye

Annak a rendkívül hangulatos *rőzse-dal* metaforának, amely Ady *Vér és Arany*-kötetének (1907) jól ismert és sokat idézett *Párisban járt az ősz* c. versében található, a filológia egyetlen rokon megfogalmazását sem tartja számon, jöllehet a világirodalomban több párhuzama is él. Véleményünk szerint ez annál meglepőbb, mivel éppen a magyar irodalomból mutatható ki közvetlen költői előzménye. Ez az előzmény nem más, mint Kiss József *Tüzek* című verse.

Először is azt kell tisztáznunk, ismerhette-e Ady ezt a költeményt. Ady és Kiss egymással párhuzamba állított versét egymástól elég nagy időbeli távolság választja el, hisz a *Tüzek* 1896-ban íródott, úgyhogy ez a körülmény esetleg a közvetlen hatás ellen szólhatna. Nem

⁵ Az újságban az elbeszélés címe: Milus kapitány.

szabad azonban felednünk, hogy 1903-ban jelent meg Kiss József összes költeményeinek első kiadása, amely mottójául is a *Tűzek* negyedik versszakának első négy sorát kapta, s ezért a Kiss iránt ekkoriban melegen érdeklődő Ady figyelmét semmi esetre sem kerülhette el a szóban forgó, különben is népszerű költemény. Emellett szól az is, hogy a *Vér és Arany*-kötet megjelenésének évében Kiss Józsefről írt megemlékezésében Ady több olyan reminiscenciával él, amelyek a már előbb említett mottóra utalnak (vö. Adynál: „Kiss József ezen a búzatermelő és kalásztalan Magyarországon verseket ír... tele van lelke álmokkal és dalokkal ma is... Ma már talán meghallják a dalát mindenek, s egy marék virágot szór eléje mindenki.”¹ — Kiss Józsefnél: „Az én mezőmön nem értek kalászkok, Az én aratásom egy marék virág, Az én gyönyöröm az álomlátások, Az én világom egy álomvilág.”).

Ady tehát szövegszerűen is jól ismerte a *Tűzek* c. verset, és felhasználásában nem utolsó sorban az a rokonszenve vezethette, amelyet a meglett mester iránt érzett, mint azt Ady több alapos ismerője is kimutatta.²

Az elmondottak valószínűvé teszik, hogyha a *Párisban járt az Ősz* c. Ady-vers *rőzse-dalok* metaforája és a *Tűzek* c. költemény között némi hasonlóságot veszünk észre, nem pusztán véletlen összecsengéssel állunk szemben, hanem egy magas fokú művészi visszaérzéssel, egy költői kép művészi továbbfejlesztésével.

Mindezek után vizsgáljuk meg Kiss József versének számunkra figyelembe veendő versszakait:

Ismeritek a vidám rőzselángot
S ropogását a vályog-tűzhelyen?
A nyílt arcokat, a nyájas világot,
Hol tréfa és dal önként megterem?
Recsegő gallytól, pattogó szilánktól
Lestem el egykor a dal ütemét.
Hol az a tűz? Mi lett a rőzselángból?
Nekem elhamvadt — talán másnak ég.

S hova lett, aki játszva élesztette
Kis tarka köténnyel, a gyermekleány?
És hova tűnt a fiú méla kedve,
Ki ott lebzelt a leány oldalán?
Együtt dobáltuk a háncsot a tűzre,
A redveset úgy, mint a nyirkosat,
És találgattuk boldog álmot fűzve,
Hogy a síró fa vajjon kit sirat?

Szálló időnek suhogó fővenye —
Minek bolygatni, amit betemet?
A rőzselángra más tűzek jövének,
Emésztőbb láng ragadta lelkemet.

Mint a vers további menetéből kitűnik, Kiss József a *rőzselángtól* nemcsak a dal ütemét leste el, hanem azt saját korábbi költészete szimbólumának tekintette. S ugyanez a kép él tovább Adynál is, mert ő is költői alkotásainak egy meghatározott típusát szimbolizálta a rőzselánggal. De míg Kiss Józsefnél a kép némi idillikus színezetet nyert, Adynál a háttért a haláltónus gyászkerete vonta be; továbbá, míg Kissnél — a művészi megfogalmazás dacára — a szimbólum meglehetősen terjedős volt, addig Adynál a kép egyetlen egyszavas, tömör metaforává sűrűsödött, mint azt szépen bizonyíthatja a *Párisban járt az Ősz* második verszaka:

Ballagtam éppen a Szajna felé
S égtek lelkemben kis rőzse-dalok:
Füstösek, furcsák, búsak, bíborak,
Arról, hogy meghalok.

Havas László

¹ Kiss József és kerek asztala. Bp., 1934. 204—205.

² Lásd erről legutóbb VARGA JÓZSEF bevezető tanulmányát az Ady Endre az irodalomról c. kötetben Bp., 1961. 10—12.

Csapodi Csaba

KIADATLAN ZRÍNYI-LEVELEK

(Második közlemény)

22.

A zágrábi káptalannak

1658. február 2. Turnisa.

Kéri, hogy saját embereiket is bocsássák az ő rendelkezésére egy portyázáshoz.

Admodum Reuerendi Domini Amici obseruandissimi,
Salutem et seruiturum paratissimam commendationem.
Razumeliszmo daie Vase Milozi zuassimj podlosniczy szerchana pogodba u dobreh terminih, y morebitj iur doszeh dob na konacz dosla; zatoszmo hotelj Vasu Milozi requiruuatj, dabisztenam reczeneh szuoieh liudj, pro una <bellica> excursione neszkratilj stobi naiuech moglj, takobi pro die 13^a praesentis kisupešsue moglj okolu moga uerbouachkoga imania,¹ — — dan brasnem comparuuatj koiu priazan hochemo Vasoi Milozi alia occasione znatj recompensuuatj. Goszpodin Bogh Vasu Milozi zdrauo y uezelo dersi. Turnisce 2 Februarii 1658

Admodum Reuerendarum Dominationum Vestrarum

Amicus ad obsequia paratus

Comes Nicolaus a Zrin

Háttalján: Admodum Reuerendis Dominis N. et N. Capitulo Ecclesiae Zagradiensis etc. Dominis Amicis obseruandissimis. — Más írással: comitis Nicolai a Zrinio Missiles 1658 6. Februarii praesentatae —. *Ismét más írással:* petit pro excursione Militari homines capituli sibi adjungi. *Félig leszakadt elmosódott pecsét.*

Eredetije: Zágrábi káptalan ltár. Act. Cap. Ant. Fasc. 94. Nro 91. Mikrofilm: Orsz. Ltár. 5554. és MTAK 1114/B IV. — Csak az aláírás sajátkezű.

* Javításnak látszik, mintha eredetileg más szám lett volna.

¹ Vrbovo, Varasd megye.

A levél magyar fordítása:

Főtisztelendő Uram, Igen Tisztelt Barátaim!

Üdvözlémet és szolgálataim készséges ajánlását.

Megértettük, hogy a Kegyelmetek jobbágyaival való megegyezés jó úton halad és talán már azóta be is fejeződött. Azért Kegyelmeteket meg akartunk keresni, hogy ezeket az említett embereit ne vonja meg tőlünk egy portyázásra, amennyit csak tud adni gyalogosokat, a mostani hónap 13. napjára, megjelenének az én verboveci birtokom körül utazásával, [az említett?] napon. Ezt a szíveséget Kegyelmeteknek más alkalommal viszonzni tudjuk. Az Isten tartsa meg Kegyelmeteket egészséggben és boldogan.

Kegyelmetek szolgálatra kész barátja

23.

A magyar kamarának

1658. június 23. Csáktornya.

Bizonyos körülmények folytán kénytelen elhalasztani a báni karhatalom alkalmazását Stefanec községgel kapcsolatban, amelyet Gusztich Miklós kapott meg a nádor útján.

Spectabilis ac Magnifice, nec non Generosi Domini^a Amici observandissimi.
Salutem ac seruiturum meorum commendationem. Accepi Literas Spectabilis ac Magnificae, nec non Generosarum Dominationum Vestrarum ex quibus intentionem earundem, ex adiunctis autem Suae Maiestatis Literis, benignam demandationem intellexi, sed quoniam

in negotio Possessionis Stephancz¹ per Egregium Nicolaum Guszich a Domino Comite Palatino impetratae certae rationes intervenissent, quas antequam Brachium Banale suppeditandum esset, Suae Maiestati pro informatione perscribendas censui, et Spectabili ac Magnificae nec non Generosis Dominationibus Vestris praesentibus inclusas transmittere volui, confidens hanc Brachij suspensionem ad resolutionem Suae Maiestatis easdem boni consulturas. In reliquo easdem foelicissimè valere desidero. Datum in Arce mea Chiak Tornya die vigesima tertia Mensis Junij Anno Domini 1658

Earundem Dominationum Vestrarum

Amicus benevolus ad serviendum paratissimus

Comes Nicolaus a Zrin mp

Kívül címzés: Spectabili ac Magnificae, nec non Generosis Dominis N N. Sacrae Regiae Maiestatis Camerae Hungaricae Poseniensis Praefecto et Consiliarijs. etc. Dominis Amicis observandissimis. — *Más, de egykorú írással:* Literae 15 Julij 1658 (más tintával: 23 Junij) Posonium Dominus Comes Nicolaus à Zrin de bonis, Mikulich.

Eredetije az Orsz. Ltár. Magyar Kamara. Neoregstrata Acta 939/36. sz. alatt volt. Jugoszláviának átadva. Mikrofilmje: Orsz. Ltár 5097. — Csak az aldirás sajátkezű.

^a A megszólítás nyelvtani kettősségének (egyes szám-többes szám) az az oka, mint a címzésből kiderül, hogy a „Spectabilis ac Magnifice” kifejezés a kamarai prefektusnak, tehát egy személynek szól, „Generosi” a kamara tanácsosainak.

¹ Stefanec, Varasd megye.

A levél magyar fordítása:

Tekintetes és Méltóságos Uram, valamint Nemzetes Uraim, Igen Tisztelt Barátaim.

Üdvözlétemet és szolgálataimnak ajánlását. Megkaptam Méltóságod és Kegyelmetek levelét, amelyből megértettem szándékukat. Öfölsége mellékelte leveléből pedig a kegyes megbízatást, de mivel Stefanec község ügyében, amelyet a jeles Guszich Miklós a nádor úrtól nyert, közbejötték bizonyos okok, amelyeket, úgy vélem, Öfölségének tájékoztatásként meg kell írnom a báni karhatalom alkalmazása előtt, Méltóságodnak, valamint Kegyelmeteknek jelen levelemhez csatolva meg akartam küldeni, bízva abban, hogy a karhatalomnak ezt a fölfüggesztését Öfölsége döntéséig, helyeselni fogják. Egyébként kívánom, éljenek jó egészséggel.

Kegyelmeteknek jóakaró, szolgálatra készség barátja.

24.

Giovanni Pesaronak.¹

1658. szeptember 12. Csáktornya.

Nagyra értékeli, hogy a dózse megköszönte ajándékát, ismét küld néhány embert, aki alkalmas evezősnek.

Serenissime Princeps,

Pro summa benignitate Serenitatis Vestrae, qua meum exiguum munus acceptare dignata est, et qua suis benignissimis Ducalibus literis idem attestari, et me honorare uoluit, ingentes quoad uiuam, habeo Serenitati Vestrae gratias. Iam uero et ulterius meam deuotionem erga Serenissimam Rempubicam declarare cupiens, mitto iterum aliquot homines pro remis ualituos, tum omni data alia occasione, non intermittam testatum facere, quod sim Serenissimae Reipublicae et Serenitatis uestrae Chaktorniae 12 Septembris 1658.

Humillimus Seruitor

Comes Nicolaus a Zrin

Kívül címzés: Serenissimo Domino Domino Joanni Pesaro, Dei gratia Uenetiarum Principi.

Eredetije: Velence. Archivio dello Stato. Collegio. Lettere Principi, filza 60. — Valószínűleg az egész levél sajátkezű.

¹ Velencei doge 1658. IV. 9.—1659. IX. 30.

A levél magyar fordítása:

Fenséges Fejedelem!

Fenséged legnagyobb jószágáért, mellyel csekély ajándékomat fogadni méltóztatott és amelyet kegyes fejedelmi levelével sziveskedett bizonyítani és engem megtisztelni, amíg csak élek, roppantul hálás leszek. Most pedig, kívánván megbizonyítani a Fenséges Köztársaság iránt való további odaadásomat, ismét küldök néhány embert, aki alkalmas evezősnek. Továbbra is minden adandó alkalommal bizonyosságát fogom adni, hogy vagyok a Fenséges Köztársaságnak és Fenségednek

alázatos szolgálja

Csáktornyán, 1658. szeptember 12.

A zágrábi káptalannak

1660. augusztus 1. Grác.

A budai pasa részéről fenyegető támadás miatt általános fölkelést hirdet Szlavónia számára.

Admodum Reuerendi Domini Amici obseruan dissimi

Quandoquidem Vezierum Budensem cum numerosissimo Turcico Exercitu ad Szigetum Castra certo certius posuisse intelleximus, eundemque super extruendis pontibus, et alijs, uarios bellicos apparatus ibidem facere, unde non leue periculum Regno iminet [!], ne igitur ex improuisa Turcarum in idem Regnum irruptione, cum maxima Nobilitatis et miserae Plebis oppressione inaestimabile damnum experiamus, Generalem Insurrectionem Dominis Regnicolis Pro 13. die modo currentis Mensis Augusti promulgandum duximus. Ac proinde easdem Admodum Reuerendas dominationes Vestras ex officio nobis incumbente requirimus, Vobis serio iniungendo, quatenus pro praemisso die ad possessionem Simonch¹ in Comitatu Uaradiensi existentem Milites suos bene armis instructos penes Banderium nostrum Banale sub poena in Articulis, super eiusmodi generalibus insurrectionibus aeditis [!]specificata, suo modo et ordine in Castris statuere uelint ac debeant. In reliquo easdem bene ualere cupientes. Datum Graecij die. 1. Augusti Anno 1660.

Admodum Reuerendarum Dominationum Vestrarum

Amicus beneuolus

Comes Nicolaus a Zrin mp.

Lent, egészen a lap szélén, félig levágva : Capitulo Zagradiensi. — Kívül : Zrinyi pecsétje és címzés : Admodum Reuerendis Dominis N. Venerabili Capitulo Ecclesiae Zagradiensis etc. Dominis Amicis obseruandissimis. — Más írással : 1660 Generalis Insurrectio praecipitur Contra Turcas per Nicolaum Zrini Banus.

Eredetije : Zigr. b. Káptalani ltár. Act. Cap. Ant. Fasc. 94. Nro. 101. Mikrofilm : Orsz. Ltár. Filmtár 5554. és MTA K 114B IV. — Csak az aláírás sajátkezű.

¹ Šimunci.

A levél magyar fordítása:

Főtisztelendő Uraim, Igen Tisztelt Barátaim!

Mivelhogy a legteljesebb bizonyossággal tudjuk, hogy a budai vezér igen nagy sereggel tábornok ült Szigetvár mellett és hídak és más dolgok építésén túl különböző háborús készülődéseket tesz, amikből nem csekély veszedelem fenyegeti az országot, nehogy azért a törököknek ebbe az országba való váratlan betörése miatt a nemesség és a szerencsétlen nép megnyomorításával mérhetetlen kárt szenvedjünk, szükségesnek tartottuk, hogy az ország lakóinak a most folyó augusztus hónap 13. napjára általános fölkelést hirdessünk. Ezért ugyanazon Kegyelmeteket a rajtunk nyugvó kötelességből megkeressük, komolyan meghagyva, hogy szíveskedjenek és tartozzanak a fentemlített napra, a Varasd megyében levő Šimunci községbe a maga rendje és módja szerint táborba küldeni báni bandériumunk mellé a maga jól fölfegyverzett katonáit, az ilyen általános fölkelekről hozott törvényben megjelölt büntetés terhe alatt. Egyébként kívánván, éljenek jó egészségben. Kelt Grácban.

Kegyelmeteknek jóakaró barátja

26.

A zágrábi káptalannak

1661. június 7. Csáktornya

A káptalan emberei és Zrinyi sesztinai jobbágyai közti ellentétek megoldása céljából a maga embereit szept. 7-re Zágrábba küldi tárgyalásra.

Admodum Reuerendi Domini Amici obseruandissimi.

Kakoueszú controversie med nassimi liudmi Imania Sesztinzkoga¹ i med liudmi Uaseh Milozti peruoié znano Uassem Miloztem. Koiemu duguuanu dasze iednoch konecz uchini nakaniliszmo nasse liudi pro die septima et sequentibus mensis Julij proxime affuturi tamo poszlati. Zato dasze i Uase Milozti budete znali ktomu uremenu accommodouati hoteliszmo Uassem Miloztem obznaniiti. In reliquo Uase Milozti Bogh zadrauo dersi. Datum Chakatorniae die 7. Junij. 1661.

Earundem Dominationum Uestrarum

Amicus Beneuolus

Comes Nicolaus a Zrin mp.

Kívül címzés : Admodum Reuerendis Dominis N. Uenerabili Capitulo Ecclesiae Zagrabiensis etc. Dominis Amicis obseruandissimis. — *Más irással* : Sheztinenses subditos suos fine complanandae cum subditis Capitulo controversiae se Zagrabiam missurum insinuat Comes Nicolaus Zrini 1661. — 1661. Premonitur [!] Capitulum quod homines de Sheztina sint mittendi Zagrabiam — 5 Nro.

Eredetije : A zágrábi káptalan levéltára. Act. Cap. Ant. Fasc. 31. Nro 44. Mikrofilm : Orsz. Lár. Mikrofilmtár 5554. és MTA K 1114/B. IV. — Csak az aláírás sajtálkező.

³ Sestine Zágráb közelében

A levél magyar fordítása:

Főtisztelendő Uraim, Igen Tisztelt Barátaim!

Hogy a sesztinei birtokunk emberei és Kegyelmetek emberei közt milyen ellentétek vannak, az már előbből ismeretes Kegyelmetek előtt. Hogy ennek a dolognak egyszer már véget vessünk, elhatároztuk, hogy a következő július hónap 7. és következő napjaira embereinket odaküldjük. Hogy Kegyelmetek is ehhez az időponthoz igazodni tudjanak, ezért akartuk Kegyelmeteket értesíteni. Egyébként Isten tartsa meg Kegyelmeteket egészében. Kelt Csáktornya 1661. június 7-én.

Ugyanazon Kegyelmeteknek jóakaró barátja

27.

Varasd város bírájának és szenátorainak

1661. július 25. Zrinyi-Újvár.

Kéri a várost, hogy Zrinyi-Újvár építéséhez küldje el segítségül jobbágyait egy hétre.

Nobiles Generosi Egregij ac Circumspecti Domini Amici et Vicini observandi.

Salutem et officiorum meorum paratissimam oblationem. Non dubito quin Dominationibus Vestris optime notum sit quam utilem laborem Patriae et toti Christianitati non solum inceptum, sed iam maiori ex parte prope ad finem perduxerim, in quo Amicorum et Vicinorum meorum benevolentia multum profecto gloriari possum. Ita autem credo quod et Vestrae Dominationes non minori benevolentia alijs meis vicinis me complectantur nec Patriae utilitatem minus zelose promovere student. Proinde hac confidentia ductus amicabiliter Vestras Dominationes rogo ut suorum subditorum operam ad unius septimanae laborem mihi deputare velint, quod ipsum per meum Familiarem et Secretarium Gabrielem Jurevich Vestris Dominationibus proponendum volui: Spero non frustrabor in spe vicinitatis, quam semper cum Vestris Dominationibus colui, simul et Christianitati operam utilissimam Dominationes Vestrae navabunt, et ego omni data occasione, et maiori bonae vicinitatis demonstratione declarare enitar: His eadem diu valere desidero. Datum in Arce Nova Zrin: 25 Julij 1661.

Nobilium Generosarum Egregiarum ac Circumspectarum Dominationum Vestrarum

Amicus et Vicinus benevolus

Comes Nicolaus a Zrin

Kívül címzés : Nobilibus, Generosis, Egregijs ac Circumspectis Dominis Iudici et reliquis Senatoribus N: N: Liberae Regiaeque Civitatis Varasdiensis, etc. etc. Dominis Amicis et Vicinis observandis.

Eredetije : Varasd. Városi ltár. Ra-LIV-1224.

A levél magyar fordítása:

Nemes, Nemzetes, Kiváló és Körültekintő Uraim, Igen Tisztelt Barátaim és Szomszédaim!

Üdvözlétemet és szolgálataimnak készséges ajánlását. Nem kétem, Kegyelmetek nagyon jól tudják, hogy a haza és az egész kereszténység számára milyen hasznos munkát nemcsak megkezdtem, hanem nagyobb részt majdnem be is fejeztem, amiben barátaim és szomszédaim jóakarásával igazán nagyon dicsekedhetem. Ugyan-így hiszem, hogy Kegyelmetek a többi szomszédoknál nem kisebb jóakarattal viseltetnek irányomban és nem kisebb lelkesedéssel törekzenek előmozdítani a haza javát. Így ettől a bizalomtól vezettetve, szeretettel kérem Kegyelmeteket, szíveskedjenek jobbágyaik munkáját egy hétre kirendelni számomra, amit belső emberem és titkárom, Jurevich Gábor úttan akartam javasolni Kegyelmeteknek. Remélem, nem fogok csalódni a szomszedság reményében, amit mindig ápoltam Kegyelmetekkel, hogy a kereszténység számára is igen hasznos munka iránt jóindulattal fognak tanúsítani. En is minden adott alkalmkor a jószomszedság nagyobb kimutatására is buzgón fogok törekedni. Azt kívánom, éljenek sokáig. Kelt Zrinyi-Újvárbán, 1661. július 25.

Kegyelmeteknek jóakaró barátja és szomszédja

Hirt ad tizenkét katonájának a hőstettéről, akik portyázás közben szembekerültek ezer törökkel, mégis a legvégsőkig harcoltak ellenük.

Ex novo fortalitio Canisa^{a1} exiverant duodecim^b mei Pedites in Turciam planè usque ad quinque^c Ecclesias ut aliquam Praedam à Turcis acquirere possent; sed malo ipsorum fato, fortè ab aliquo Turcà animadversi sunt, et ecce statim Turcae Quinque Ecclesienses^d non solum Milites, sed totus Populus exiverunt, et illos circumdederunt qui plures, quam mille armati homines esse poterant, Sed ipse Bassa, qui Canisae^e erat, et ibi nunc moratur, cum totà sua Aulà contra illos venit, quod cum Nostri milites vidissent, etsi^f desperatà omni spe salutis confirmaverunt tamen se invicem^g et iuramento per manus accepto et reddito^h inter se statuerunt, ad ultimum usque spiritum se defendere. Turcae ergo equites in illos primà vice imprudentius vehebanturⁱ contemnendo tam exiguum paucitatem, sed statim poenas luebant. Nam sclopetis^k aliquot ipsorum occidentes, rapiebant ab illis arma, et pulveres, quibus ad longam pugnam opus habebant. Protracta pugna autem^l est à mane, usque ad Meridiem, et ultra in quā 40 Turcae in ipso^m loco interierunt, ad 60 vulnerati letaliter sunt, et plus, quam 100 Equi occisi: Ex Bassae ipsius Nobilioribus tres Nobilissimi Turcae, et quatuor Agae illius loci perierunt cum aliquot alijs minoribus officialibus, vix ipse Bassa periculum evasit. Sed nec nostri Christiani per tantam virtutem evadere potuerunt,ⁿ postquam autem prae nimio calore sclopetorum à tanta jaculatione^o exardescerent uti non poterant,^p abjectis illis, evagenatis^r frameis in confertissimos^s hostes irruerunt et demum post innumerabilia atque ingentia data, et accepta vulnera unus penes alterum^t confertissime ceciderunt undecim illorum, duodecim^u autem aliquomodo ab illis in illa conflictione^v separatus, acceptis Lethalibus^x vulneribus per medium inimicorum transiens in aliquo dumeto ferè^y exanimis totà nocte delituit, quem manè repertum Rustici Christiani ad nos vivum adduxerunt, et de vita ipsius^z bonam spem habemus.

Certè multa secula talem virtutem non viderunt, nec dubito ipsos cum quopiam Romanorum^a Heroum conferri. Propterea et Vestrae Dominationi de illis ipsemet^b scribere volui, ut ipse etiam amicis suis Ungaris^c ad notitiam dare possit, et utinam illos ad imitationem tantae gloriae accendat! ego certe illos^d dignos esse iudico, qui in Historias^e et Chronicas istius seculi^f imponantur.

A levél eredetije ismeretlen, de két másolata fönmaradt. Az egyik másolat (I.) Drezdában, a Sächsisches Landeshauptarchivban maradt fön (Kriegs-Sachen 9332. Türcken-Gefahr in Ungarn 1662—1664. fol. 1. — Mikrofilm : MTAK C 1387—1388.) — A másik (II.) a marosvásárhelyi Teleki-tékhában : Chartophylacium 1143. 28. 45—46. l. Mind a kettő föltételezhetően fordítás, mert valószínűtlen, hogy Zrínyi Vitnyédinek latinul írt volna, hacsak azért nem, hogy a külföldet is ugyanezzel a levéllel tájékoztassa. A levélnek az a kitétele ugyanis, hogy a címzett buzdításként hozza barátai tudomására a levél tartalmát, valószínűvé teszi, hogy így külföldre is küldhetett hasonlókat.

A drezdai kéziratn : Paria Literarum Excellentissimi Domini Comitis Nicolai a Zrin. Ao 1662. — A marosvásárhelyin : Paria Litterarum Excellentissimi Domini Comitis Nicolai a Zrini, sub Diaeta Generoso Domino Vitnidi expeditarum.

^a A „Canisa” szó a másoló tévedése, mert Kanizsa török kézen volt, onnan tehát nem jöhettek Zrínyi katonái. A „novum fortalitium” csak Zrínyi-Újvár lehet.

a) II: hiányzik — b) II: 12 számmal — c) II: 5 számmal — d) II: ecce Turca Ecclesiensis [!] — e) II: Sed et ipse Bassa qui Canisiensis — f) II: et si — g) II: confirmaverunt se tamen in vicem — h) II:redito — i) II: imprudentius [!] volitantes — k) II: sclopis — l) II: hiányzik — m) II: hiányzik — n) II: poterant — o) II: calore, ac sclopetorum a tanta ejaculatione — p) II: potuerant — r) II: evaginatis — s) II: confertissimos [!] — t) II: alterorum [!] — u) II: 12 számmal — v) confusione — x) II: acceptis quinque laethalibus — y) dumento ferre — z) II: de ipsius vita —

a) Regnorum — b) Dominationi, ipse de illis — c) II: etiam suis amicis Hungaris — d) accedant [!], et ego illos certe. — e) II: Historicas — f) saeculi

A levél magyar fordítása: Az új erősségből 12 gyalogosom kiment, Törökországba egészen Pécsig, hogy valami zsákmányt szerezhessenek a törököktől, de balsorsukból véletlenül észrevette őket egy török és fme nemcsak a pécsi török katonák vonultak ki rögtön, hanem az egész nép is és körülfogták őket; többen lehettek ezer fegyveres embernél. Sőt maga a basa, aki Kanizsán volt és most is ott tartózkodik, ellenük jött egész udvarával. Mikor a mi katonáink látták ezt, bár a menekülésre semmi reményük se volt, mégis föllekesítették egymást és maguk között kölcsönösen megesküdtek arra, hogy utolsó lehetőségükig védekeznek. A török lovasok pedig először okatlanabban rohantak rájuk, mert megvetették ilyen csekély voltukat, de rögtön meg is bűnhődtek érte, mert néhányukat puskával megölték és elvették tőlük fegyvereiket és puskaporukat, amellyekkel hosszú harcra volt módjuk. A csata pedig elhúzódott reggeltől délig, sőt még tovább. Ebben 40 török ott helyben elpusztult, mintegy 60 halálosan megsebesült és több mint száz lo megöletett. Magának a basának főbb emberei közül három legelőkelőbb török és annak a helynek négy agája veszett el néhány más kisebb tiszttel együtt, maga a basa pedig menekült ki a veszedelemből. De a mi keresztényeink sem tudtak ilyen nagy virtussal megmenekülni. Miután pedig a hatalmas lövöldözéstől áttüzsedett puskákat a szerföltti meleg

miatt nem tudták használni, elhajították azokat és kardot rántva rárohantak a legsűrűbb ellenségre és végül számtalan súlyos sebet adva és kapva tizenegyen közülük elesetek közvetlenül egymás mellett. A tizenkettedik pedig közülük a harcban valahogy elszakadva tőlük, halálos sebekkel átjutva az ellenség közepén, egész éjjel félholtan lappangott valami bozotban. Reggel keresztény parasztok rábukkantak és élve hozzánk hozták és életét illetőleg jó reményekben vagyunk. Bizony sok nemzedék nem látott ilyen virtust, nem kételkedem abban, hogy a római hősök bármelyikével össze lehet hasonlítani őket. Azért magam akartam írni róluk Kegyelmednek, hogy maga is tudtára adhassa magyar barátainak és bárcsak követésre lelkesítené őket ilyen nagy dicsőség! Én bizony méltóknak ítélem őket arra, hogy belekerüljenek ennek a nemzedéknek történelmébe és krónikába.

29.

Stájerország rendjeinek

1662. március 26. Csáktornya.

Hivatkozva arra, hogy sok év óta folytatott törökellenes harcaival a szomszédos területeket is megvédte a pusztulástól, most, hogy a földad nagysága meghaladja saját erejét, a stájer rendek segítségét kéri.

Excellentissimi Illustrissimi^a Reverendissimi, Spectabiles, Magnifici, Admodum Reverendi, Generosi, Egregii, Prudentesque ac Circumspecti Domini Amici et vicini observandi et^b honorandi:

Trigesimus quintus annus volvitur^c ex quo in istam Peninsulam^d Murköz,^e Patri de Republica Christiana, Augustissimaeque domo Austriaca, uti Dominis nostris clementissimis bene merito juveris admodum et pene [!] puer successi, possum affii mare, haereditatem nullam magis mihi obvenisse, quam laborem, inquietudines, continuas excubias et vigilias, sudorem et sanguinem, denique tanti nominis^f inimicum, quem vos ipsi et videtis et experimini; Quae hic omnibus annis egerim, et quae fortuna^g me in propulsando hoste isto magno concomitata sit, longum esset recensere, nec mihi est animus, de illis historiam texere, hoc saltem liberè dico, quod instar candelae — alijs inserviend^h consumptus sim. Quod si quaeratur utilitne mei labores et conatus fueruntⁱ Viri Illustrissimi et Excellentissimi, ac universi status ac^j ordines, vos ipsi hoc elucidare poteritis, conferte solum antecedentium annorum tempora cum modernis et iudicate, num vobis illa tutiora et quietiora fuerunt, cum saepissimè Turcas grassantes et depopulantes multi populares vestri viderunt et perpassi sunt; an ista? ubi de Turcis nec quidpiam scitis, nisi quae per me et meos contingunt, audiat? Recordemini^k hic illas excubias, quas penes Muram extruxeratis, omnimodam securitatem illis Lottunbergensium^m montibus attulisse, nec verò nec illis ne quopiam vel minimo labore opus esse, quaerite nunc sub cuius scuto lateatis, et quis vobis hanc securitatem praestet. Mei labores et sudores Excellentissimi et Illustrissimi Domini, adeoque universi status et ordines, et sanguis meus Turcicos gladios à vobis avertit, nam cum vos istius barbariⁿ securi dormitis, et in pace agitis,^o ego hic meum et meorum sanguinem verso, vos et vestros defendo, pro vobis pugno, et jam quasi emorior. Scio quod non deerit, qui dicat mihi, haec me non vestri causa, sed propria necessitate coactum et pati et facere. Et^p fatebor sanè, quod DEUS mihi non saltem^q hoc durum opus necessitatis imposuerit, sed et addiderit^r animum et spiritum, quem à maioribus meis haereditatè^s accepi, nimirum ut pro Patriae libertate, pro aris fociisque,^t pro memetipso, proque solita^u meae familiae innata erga Clementissimos Dominos et Reges nostros fidelitate faciam id totum, ad quod meae vires sufficiunt.^v sed toto caelo fallitur profecto is, qui non cognoscere putat differentiam temporum, vanitatem^x meorum desideriorum, nam tempora quidem ingravescunt, et premi incipimus adversissimo sidere, et ego agnosco has fatales adversitates, non fore sublatas per humeros meos.^y Si ergò me^z meorum vicinorum causa^a et praecipue fidelitas erga Clementissimos Dimonos et Reges nostros innata non moverat,^b an credit quispiam me meam securitatem per nulla omnino media posse^c invenire? Imò certè bona et^e salva conscientia et fama et potuisse^f et possum: habes^g exempla et documenta aliorum, et^h me multo majorum, qui tributo forte non intolerabili redimunt ultimum sui excidium, etⁱ mihi ergo haec offa projicienda esset huic Draconi,^j salvus essem. Sed absit haec à me deneget^k [!] cogitatio, hanc ultimum malorum appellavero, dum sola spes adsit, fore, qui me hic eripiat malo.^m Et vos ex illis estis mei vicini, Illustrissimi et Excellentissimi Domini adeoque universi status et ordines, in quos meam spem, post suam Maiestatem Sacram,ⁿ Dominum et Regem clementissimum,^o inclinare possim et^p debeam, nam etsi vos nulla meritorum tangeret gratitudo, at vestram rem agi putatote,^q nec enim nunc longinqua pericula aspiuntur,^r sed imminetia et istius aetatis.^s Quod ut credetis,^t Turcas mihi saltem irasci et minari,^u qui illos. quoad potui, vexavi et^v exercui, certe venia vestra^x dicam, vos multum errare, imò hac una re et modo ego mihi securitatem et permansionem tot annis peperit, et possum dicere, nullius unquam nec quid vestrum^y auxilium per tot adversitates me^z habuisse, imò (dicere deo, sed dolens dico) me vestra [!] vicinitatis causa^a multa passum, et solam resolutionem

contra Turcas ferociter agendi defendisse. Et ecce nunc in tantum crescentibus periculis, cum impar sim, ad vos Illustrissimos et Excellentissimos Dominos, adeoque^b universos status et ordines confugio, ad vos hos meos Ablegatos, Spectabilem ac Magnificum Dominum Joannem Listium Liberum Baronem de Köpesen,^c Agnatum,^d Generosos idem^e Dominos Stephanum Wyttnidy de Musay^f, et Nicolaum Guszych^g de Thurán, amicos meos et^h sinceros, et confidentes mitto, ut intelligam, quid namⁱ mihi sperandum a vestra gratitudine et vicinitate sit^j ab his meum sensum et meum^k animum verbotenus etiam cognoscatis,^l et^m per hosⁿ ego vestram resolutionem accipiens, sciam, quid mecum facturum^o sit. Quod si me a vobis et ab illis, quorum inest, non deseri videro, imponam profecto hic^p triginta quinque annis magnum diem, quo me posteritas non degenerasse, a meo Attavo fatebitur, et vos me totum vestrum fuisse agnoscetis, si vero a vobis derelictus fuero, res meas contrahere et tantis me substrahere periculis, securitatibus^q consulere debebo. Datum in arce Chiaktornya^r die 26.^s Martii 1662.

Eanium^t Excellentissimarum Illustrissimarum Reverendissimarum Spectabilium Magnificarum Admodum Reverendarum Generosarum Egregiarum Prudentium atque circum-spectarum^u. Dominationum Vestrarum

Servitor, Amicus et vicinus ad — et officia^v paratus^z

A levél eredetije nem ismeretes, de két másolata fennmaradt. Az egyik [I.]: Merseburg. Deutsches Zentralarchiv. Königl. Geh. Staats-Archiv. Acta betr. Berichte Neumanns aus Wien betr. den türkisch-ungarischen Krieg 1662. Rep. XI. 273. e. Türkei. fasc. 1. Mikrofilmje: MTAK C 11—13. A másik [II.]: Velence. Museo Correr. P. D. 376 c. Giovanni Sagredo vegyes íratái 251a—252 b. Ez már egy másolat másolata, mert ugyanígy található Zrinyinek a haditanácsához 1662. március 26-án írt levelének másolata. Ebben a levélben említi Zrinyi, hogy csatoltan küldi a stíjer rendekhez írt levelének másolatát. A velencei másolat tehát a haditanácsához írt levél mellékletéről készült. A velencei másolatban a keltezés március 30-át ír, de mivel a haditanácsához intézett levél március 26-án kelt, a melléklet nem lehet későbbi. A helyes keltezést tehát a merseburgi másolat őrizte meg.

A merseburgi kézirat on a levél előtt: Statibus Ducatus Styriae.

A velencei kézirat on a levél előtt: Scritta del Conte d'Esdrin ai Stati vicini.

a) II: Illustrissimí, Excellentissimí et — b) II: amicí, uicíní spectandí ac — c) II: Sus iam uoluitur annus — d) II: in ista península — e) II: Muraköz — f) II: tantí nominis tantum — g) II: fortunae — h) II: in seruendo — i) II: fuerant — j) II: et k) II: recordamini — l) II: exubias — m) II: Lottumburgensium — n) II: dum uos a Barbaro acinate — o) II: degitis — p) II: hiányzik — q) II: solum — r) II: sed etiam addidit — s) II: quam haereditatem a meis maioribus — t) II: et focus — u) II: solitae — v) II: sufficient — x) II: vanitatemque — y) II: agnosco fatales has calamitates non tollendas per humeros tantum meos — z) II: hiányzik

a) II: cura — b) II: moueret — c) II: hiányzik — d) II: certa — e) II: hiányzik — f) II: fama potiussem — g) II: habeo — h) II: hiányzik — i) II: hiányzik — k) II: offa in istius Draconis fauces proijcienda [!] foret, et — k) II: absit a me haec — l) II: his — m) II: malis — n) II: Clementissimum — o) II: meum — p) II: ac — q) II: putatis — r) II: <accepimus> aspicimus — s) II: sed istius aestatis imminetia — t) II: quod si creditis — u) II: minari et irasci — v) II: potui, a két következő szó hiányzik — x) II: ueniae uestrae — y) II: ne Vestram quidem — z) II: auxilium me per tot aduersitates

a) II: occasione — b) II: adeoque ad — c) II: Keczen [helyesen Köpcsény] d) II: hiányzik — e) hiányzik — f) „de Musay” hiányzik — g) Gueschituk — h) II: hiányzik — i) II: quidnam — j) II: hiányzik — k) II: hiányzik — l) II: cognoscetis — m) II: hiányzik — n) II: quos — o) II: quid meum futurum — p) II: his — q) II: securitatem — r) II: Chiakturn — s) II: 30 — t) II: Iráshiba „Earundem” helyett. — u) II: Illustrissimorum ac Excellentissimorum etc. — v). I.: „ad” után üresen álló hely II: ad officia — z) II: a záradék után aláírás is van: Co: Nic: a Zrín

¹ Lullenberg (Ljutomer) a Mura és Dráva közt.

A levél magyar fordítása:

Kegyelmes, Nemes, Főtisztelendő, Tekintetes, Méltóságos, Igen Tisztelt, Nemzetes, Jeles, Bölcs és Körültretekintő Uraim, Barátaim és Tisztelt, Becsült Szomszédaim!

A harmincötödik év múltik már azóta, hogy ezen a Muraköz félszigeten atyáinknak, — aki jó szolgálókat tett a kereszténységnek és a legfelségesebb osztrák háznak, mint legkegyelmebb urainknak, — még mint egészen ifjú és szinte gyermek, helyére léptem. Állíthatom, hogy semmi sem szállt rám inkább örökségként, mint a munka, zaklatás, folytonos örködés és virrasztás, verejték és vér, sőt olyan híres ellenség, amlt magatok is láttok és tapasztaltok. Hogy mit cselekedtem itt minden évben és milyen szerencse járt velem annak a nagy ellenségnek a visszaverésében, hosszú lenne elbeszélni és nem is szándékom, hogy történelmet írjak róla, de azt az évet nyíltan mondom, hogy gyertyaként, mások szolgálatában égtem el. Ha pedig azt kérdezi valaki: hasznosak voltak-e fáradozásaim és vállalkozásaim, Nagyságos és Kegyelmes [Uraim] és valamennyi Karok és Rendek, ti magatok megvilágíthatjátok, csak hasonlítsátok össze az előző évek idejét a jelenlegiekkel és ítéltétek meg, vajon azok voltak-e szomatokra biztosabbak és nyugodtabbak, mikor nagyon gyakran látták és szenvedték sokan népetekből a garázdálkodó és pusztító törököket, vagy ezek, amikor a törökökről nem is tudtok semmit, hacsak arról nem hallotok, mik történnek általam és enyéim által. Azt gondoljátok, hogy itt azok az őrhelyek, amelyeket a Mura mellett építtetek, teljes biztonságot adtak azoknak a lottünbergi hegyeknek, de sem ezekre, sem a legkisebb erőfeszítésre nincs szükség. Azt kérditek most, kinek a pajza alatt vagytok biztonságban és ki adja nektek ezt a biztonságot? Az én fáradozásaim és verejtékeim, Kegyelmes és Nagyságos uraim, valamint valamennyi Karok és Rendek és az én vérem fordítja el töletek a török kardokat,

mert mikor ti a barbár szahlyaktól nyugodtan alusztok és békében életek, én itt a magam vérét és enyélmét ontom és titeket védelek, értetek harcolok és már szinte belepusztulok. Tudom, van, aki azt mondja majd nekem, hogy ezeket nem értetek töröm és cselekszem, hanem saját szükségemtől kényszerítve. És megvallom, valóban, hogy az Isten nemcsak a szükségnek ezt a nehéz földadatát rótta rám, hanem adott hozzá szívet és lelkesedést, amit őseimtől kaptam örökségül, hogy a haza szabadságáért, az oltárkért és tűzhelyekért, önnön magamért és a legkegyelmesebb uraink és királyaink iránt családomból szokásos és velünk született hűségért egészen megtegyem azt, ami erőmből telik. De egy egész világot téved bizony az, aki nem ismeri föl az idők megváltozását, az én vágyaim hiábavalóságát, mert az idők megnehezédtek és nagyon szerencsétlen csillagzat alá kerültünk s én fölismerem, hogy ezeket a végzetes nehézségeket az én vállam nem fogja elbírní. Ha tehát engem az én szomszédaim ügye és különösen a legkegyelmesebb uraink és királyaink iránti hűség nem indítana, azt hiszi valaki, hogy semmi módon nem tudom megtalálni a magam biztonságát? De bizony megtehettém volna és megtehetném jó és tiszta lelkiismerettel és hírnévvel; vannak erre példák és bizonyítékok mások részéről, nálam sokkal nagyobbaktól is, akik talán nem elviselhetetlen adóval megváltják teljes pusztulásukat; tehát nekem is ezt a koncot kellene odadobnom ennek a sárkánynak és megmenekedhetnék. De távol legyen tőlem ez a nemtelen gondolkodás, ezt a bajok legutolsójának fogom nevezni, amíg csak van remény, hogy van, aki kimentsem engem a bajokból. És ti, szomszédaim, Nemes és Kegyelmes Uraim, valamint Karok és Rendek, azok közül valók vagytok, akikbe helyezhetem és akikbe kell helyeznem reményemet, Ó Szent Fölsége, legkegyelmesebb urunk és királyunk után. Mert ha nem is indít meg titeket semmi hála az érdemekért, de tudjátok meg, hogy a ti ügyetekről van szó, mert most nem lehet messziről nézni a veszedelmeket, hanem közvetlenül fenyegetnek ezen a nyáron. Ha azt hiszitek, hogy a törökök csak rám haragszanak s engem fenyegetnek, aki pusztítottam és zaklattam őket, amennyire csak tudtam, azt mondom, hogy nagyon tévedtek, sőt ezzel az egy dologgal és móddal szereztem annyi évre biztonságot és megmaradást magamnak és mondhatom, senkitől s tőletek sem volt valaha segítségem annyi bajban, sőt (meg kell mondanom, de fájdalommal mondom), hogy sokat szenvedtem a ti szomszédságotok miatt és csak a török elleni vakmerő harc elhatározása mentett meg. És íme most olyan nagyra nőtt veszedelmekben, mikor elégtelen vagytok, hozzáatok, Nemes és Kegyelmes Urak, valamint összes Karok és Rendek, menekülök, hozzáatok küldöm követelmeimet, tekintetes és méltóságos köpcsényi báró Listi János urat, atyámfiát, valamint nemzeti muzsai Vitédy István és turáni Guszich Miklós urakat, őszinte és bizalmas barátaimat, hogy megértem, mit kell remélnem a ti szövetségtektől és szomszédságotoktól. Tőlük szóval is meg fogjátok érteni véleményemet és szándékomat és óáltauk megkapván határozatokat, megtudom majd, mi történik velem. Mert ha azt fogom látni, hogy ti és azok, akiknek érdekében áll, nem fogtok elhagyni, bizony ezt a harmincöt évet megtegetem egy nagy nappal, amelyről az utókor meg fogja vallani, hogy nem fajztoztam el ösömtől és ti meg fogjátok tudni, hogy egészen a titeket voltam. Ha pedig ti elhagytok, dolgaimat korlátozni fogom és magamat kivonom a nagy veszedelmekből, kénytelen leszek biztonságomra gondolni. Kelt Csáktornya várában 1662. március 26. napján.

Kegyelmeteknek szolgálja, barátja és szolgálatra kész szomszédja

30.

A haditáncsnak

1662. március 26. Csáktornya.

Mellékelten megküldi a stájer rendeknek írt levelét, amelyben a törökök részéről fenyegető nagy veszedelemben segítségüket kéri s a haditáncshoz fordul, hogy ezt a kérését a maga részéről támogassa.

Excellentissimi ac Illustrissimi Comites, Domini Amici et Vicini mihi Obseruandissimi.

Praesentibus periculosissimis temporibus, quandoquidem mihi Nouo per necessariam defensionem tam Insulae meae¹ quam totius Vicinitatis erecto Fortalitio meo,² ita etiam Insulae per abiuratos totius Christianitatis hostes, extrema minatur et paratur ruina et super praeparatione expeditionis ipsorum diuersa, singulos ferme dies affarantur ad me Noua.³ Rebus sic stantibus, ne praeparationem ipsorum tam certo ad me delatam otiosis spectare uidear oculis, prouidendum mihi est, quantum uires meae et possibilitas admittunt. Tanto autem oneri ferendo cum me imparem omnino profitear, nullum magis salutem occurrit medium, quam ut ad Amicos et Vicinos ueniam, idemque infortunium et ruina existit, eorundemque efflagitem auxilium, et in hac publica periculosissimaque necessitate, inter eosdem Amicos et Vicinos primi sunt Inclyti Status et Ordines Ducatus Styriae, quibusquidam scripserim, ex inclusis paribus³ mearum literarum Excellentissimae ac Illustrissimae Dominationes Vestrae, uberius cognoscent. Communis agitur et suscipitur contra me per hostem ruina, quam si una mecum Excellentissima ac Illustrissima Dominatio Vestra propulsare, cordi non sumant, et ego peribo cum meis, et Vos me immediate sequimini. Si realem habiturus sum Inclytorum Statuum et Ordinum, in tanta necessitate et imminenti ruina adiuuandi securitatem, quicquid per meam possibilitatem perfici poterit, cum effusione sanguinis et Vitae meae discrimine faciam, ut de mea fidelitate omnes Vicini mei apud posteros honestum dare possint Testimonium et memorabilem. Si uero iuxta exigentiam necessarie [!] defensionis [!] auxilio destitutus fuero, contrahere debeo res meas, et tantis subtrahere periculis securitatem consulere. Quare Excellentissimas ac Illustrissimas Dominationes Vestras officiose et peramenter requisitas esse uolui, easdem deuinctissime exorando uelint opinionem suam, cum Inclytorum Statuum et Ordinum Votis conjungere super ferendo in tanta publica necessitate, imminenti-que ruina auxilio necessario ita consulere, ut et me sibimet ipsis conseruent, et ego eosdem auxilio ipsorum ferendo ab imminenti periculis quantum per possibilitatem licebit conser-

uare possim. Facient per destinandum auxilium ipsorum rem Deo gratissimam Toti Christianitati et praecipue Clementissimo Domino Nostro Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestati Suae laudabilem et acceptam sibi que ac posteritati suae utilem, ac etiam mihi seruo suo, pro securae sua ipsorum permansione excubias agentis et militantis consolabitur. Et super his omnibus per exhibitores, praesentem spectabilem ac Magnificum Dominum Joannem Listium Liberum Baronem de Kopen Agnatum, Generosos item Dominos Stephanum Widnyedi de Musaij, et Nicolaum Guszcic de Thurán, Amicos meos et sinceros et confidentes, plura oretenus referenda commisi quorum dictis et ralis ut fidem indubitatem Excellentissimae ac Illustrissimae Dominationes Vestrae adhibere uelint, rogo, Responsum Excellentissimarum ac Illustrissimarum Dominationum Vestrarum, scriptotenus expectabo, ut me eidem conformare sciam easdem diutissime ualere et feliciter gubernari desiderando. Datum in Arce Chaktornya die 26. Mensis Martij 1662.

Earundem Excellentissimarum ac Illustrissimarum Dominationum Vestrarum

Seruitor Amicus et Vicinus paratus

Címzés: Excellentissimis atque Illustrissimis Principi et Comitibus, Dominis N. N. Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis Intimi Consilij Directori ac Intimis, nec non Bellici Praesidi et Consiliarijs. Dominis, Amicis et Vicinis obseruandissimis.

A levél eredeti je ismeretlen, egykorú másolata: *Velence. Museo Correr P. D. 376 c. Giovanni Sagredo vegyes iratai 253a—254a.*

a) Fölösleges, értelemzavaró pont, vessző helyett.

¹ Muraköz.

² Zrinyi-Újvár.

³ L. a 29. sz. alatt közölt levelet.

A levél magyar fordítása:

Kegyelmes és Nemes Gróf Urak, Igen Tisztelt Barátaim és Szomszédaim!

A mostani nagyon veszedelmes időkben, mivelhogy engem, új váramat — amely mind az én szigetem, mind az egész szomszédság védelmére épült —, valamint a sziget [Muraköz] végső pusztulás fenyegeti és készül ellene az egész kereszténység esküdt ellensége részéről és az ő hadjáratuk előkészítéséről majd minden nap hoznak nekem különböző híreket, nehogy ilyen helyzetben úgy tűnjék, hogy az ő készülődésüket, amely olyan bizonyosan ellenem irányul, tétlen szemmel nézem, gondoskodnom kell, amennyire erőm és lehetőségem engedi. Mivel pedig, bevallom, ekkora teher elviselésére teljességgel elégtelen vagyok, semmi üdvösebb eszköz nem találkozik, mint hogy barátaimhoz és szomszédaimhoz forduljak, akiket ugyanez a baj és romlás fenyegeti és tőlük sürgessek segítséget s ebben a közös és legveszedelmesebb szükségben, ezek közt a barátaim és szomszédaim közt az első a stájer hercegség nemes karai és rendjei. Hogy nekik mit írtam, levelem mellékeltem másolatából Nagyságtok bővebben meg fogják ismerni. Közös romlást készít és indít ellenem az ellenség, amelyet ha velem együtt Nagyságtok nem vesz szívére és én enyéimmel együtt elveszek, ti közvetlenül követték engem. Ha ekkora szükségben és fenyegető romlásban valóban bizonyos lehetek a karok és rendek segítségével, a magam lehetőségéhez képest vérem ontásával és életem kockáztatásával mindent meg fogok tenni, hogy minden szomszédom tisztességes és emlékeztető tanúságot tehessen az én hűségéről. Ha pedig szükséges védelem követelményeinél meg leszek fosztva a segítségtől, korlátoznom kell dolgaimat és kivonnom magamat ekkora veszedelmekből s biztonságomra gondolni. Ezért Nagyságtokat szívesen és nagy szeretettel meg akartam keresni, a legalázatosabban kérvén, szíveskedjenek javaslatukat összekapcsolni a nemes karok és rendek döntésével, az ekkora közönséges szükségben és fenyegető romlásban a szükséges segítségadásról úgy tanácskozni, hogy engem saját magukkal együtt megőrizzenek és én őket az ő segítségükkel a fenyegető veszedelmektől, amennyire lehetséges lesz, megőrizhessem. Segítségük elhatározásával az Istennek igen kedves, az egész kereszténységnek és különösen Legkegyelmesebb Urunknak, Ő Szent Császári és Királyi Főlségének dicséretes és szívesen fogadott, maguknak és utódaiknak hasznos dolgot fognak cselekedni, nekem pedig, aki az ő bizottságos megmaradásukért örködöm és harcolok, vigasztalásomra lesz. És mindezekről az itt írtak átadói, — tekintetes és méltóságos köpcsényi báró Listi László atyámfia, valamint nemzeti muzsaji Vitézy István és turáni Guszcic Miklós urak, őszinte és bizalmas barátaim, akiket megbíztam, hogy szóban többet adjanak elő, akik szavainak és beszámolóinak kérem, hogy szíveskedjenek Nagyságtok kétségtelenül hízelt adni — által várni fogom Nagyságtok írásbeli válaszát, hogy tudják ahhoz alkalmazkodni, kívánván, éljenek soká és kormányozzanak szerencsén. Kelt Csáktornya várában, 1662. március hó 26. napján.

Nagyságtoknak szolgálja, barátja és készséges szomszédja.

31.

I. Lipótnak.

1663[?]

A végső pusztulás küszöbén, mikor a török szokatlan méretű támadása fenyeget, az ország teljesen készületlen, ezért segítségért fordul a királyhoz

Sacra Cesarea Maestà

Ecco l'ultime reliquie delle Famiglie e della Gente nostra prostrate à i piedi di Vostra Maestà in di cui potere è il solleuarle, e solleuate accrescerle, ò mirarle uicine d'essere in tutto, e per tutto, disfatte siamo à presentare à Vostra Maestà lettere tali, che serviranno per ueri

contrasegni dell'estrema nostra ruina, e dalle quali Vostra Maestà potrà copiosamente intendere, quanto furore habbia disposto di uomitare sopra di Noi la rabbia Maomettana, e con quanto insaziabil odio osserui i popoli della Croazia, e machini di sradicarli. Che faremo in tanto Noi? forse aspetteremo con numero sufficiente, e pronto una tanta mole de preparamenti hostili. Tutti i pressidij sono nella maggior parte aperti, e quasi caduti, Carlisot² in particolare per le muraglie del quale possono passar le Carozze, non è più alcuna guardia, non alcuno, che uoglia esser assoldato, non denaro, ch'è il neruo della Guerra, e non speranza d'aiuto delle uicine Prouincie, che pure spauentate cominciano più tosto à dubitare di se stesse, che à dar apparenza di poter apportar à noi alcun soccorso. In somma non ui è prouisione imaginabile. Lo stesso General dè i confini mal pratico del mestiero, non ui è disciplina dell'ordine militare, non alcuno amore, ò cura de soldati, ma un perpetuo liuore, una continua dissensione, et una reciproca, e grandissima acerbità d'animi. Ritrouandosi Noi in questa universal perturbazione di cose, intrepidi, forse aspetteremo il formidabile Nemico? qual animo potiamo hauere in queste angustie d'animi, e di cose? Non sono adesso quei tempi, che furono anticamente, ò Clementissimo Signore, non è più quell'abbondanza de soggetti, che ui fù una uolta, e non si troua qui quella commodità di ricchezze, delle quali, se rincresceua perderne qualche porzione, dell'altra parte ueniua scemato il dolore dal non uedersi totalmente priui di esse, mà se adesso si hà dà perdere, si perde tutto in un fiato, e l'infelice posterità indarno piangerà ancor noi morti, e quelle dissipate. Pertanto siamo costretti ad inuigilar à casi nostri e à non dissimulare più alla lunga la nostra miseria, ben si porgere instantemente humilissime preghiere, che come s'intende, che il Nemico si uoglia far uedere più formidabile del solito nella prossima Campagna. Così la Maestà Vostra si risolua di radunar insieme forze equivelenti, e con quelle uoglia proteggere e diffender amoreuolmente i suoi fedeli sudditi. Mà se per sorte uedremo, che le nostre querele, e dimande non faccino profitto alcuno in questo urgentissimo bisogno, mà che restino le cose tutte nell'ordinario disordine, e ruina, se finalmente non uedremo alcuna ferma, e tempestiua riforma, prouidentemente siamo à supplicar genuflessi la Grazia di Vostra Maestà, perche benignamente senz'alcun segno d'indignazione ci conceda che potiamo diffender le nostre facoltà, che stanno tutte esposte alla barbarie [!] dell'Inimico, e che potiamo tentare una fortuna più tranquilla, e sicura appresso altri, accioche una uolta, ò l'altra noi stessi con le moglie, e Figlioli, e con l'infelice nostra posterità ridotti in niente non siamo costretti a passar una misera, et elemosinaria Vita. Mà si confidiamo, sperando fermamente, che la Maestà Vostra con animo ardente non mancherà alla parte sua con metter ogni studio in difesa della Fede Christiana, e in particolare di questo affitto Regno, nel quale stà la conseruatione degl'altri Regni, e Prouincie col prouedere, e regolare tutte le cose necessarie. A noi all'incontro resta solo che per l'hereditaria Religione de nostri Maggiori per la sicurezza della Patria, e per l'ossequio dell'Augustissima Casa d'Austria offeriamo pronte le destre, e preparato il sangue in testimonio della nostra eterna fedeltà.

2.
A levél előtt: Lettera della nation croata all'Imperatore. 62. — Lettera del Conte di Sdrin.

A levél eredetijét nem ismerjük, de megvan olaszra fordított egykori másolata.^a Velence. Museo Correr. P. D. 376 c. Giovanni Sagredo vegyes iratai. 89a—91a.

a) Tekintettel arra, hogy a címzett I. Lipót, Zrinyi a levelet csak latinul írhatta. A kérdés legfőljebb az, hogy ki fordította olaszra. Talán igaz is lehet képzelni, hogy Zrinyi maga megírta olaszul is, mert a jelek arra mutatnak, hogy tudatosan törekedett fölvilágosítani a külföldi közvéleményt.

¹ A levél elé írt cím végén olvasható 62-es szám jelenthetné az 1662. évet, de tartalmilag a levél sokkal inkább az 1663. év tavaszára keltezhető.

² Valószínűleg Karlovac, a Kupa mellett.

A levél magyar fordítása:

Szent Császári Főlség!

Íme a családok és népünk utolsó maradványai Főlséged lába elé borulva, aki képes fölemelni és a fölemelteteket gyarapítani, vagy elnézni, hogy közel legyen a teljes és tökéletes megsemmisülés, Főlségednek átnyújtjuk ezeket a leveleket, amelyek igaz tanújelül szolgálnak a mi végső romlásunknak és amelyekből Főlséged bőségesen megértheti, mekkora dühösöget készül ránk okádni a mohamedán vesztség és milyen tetelhetetlen gyűlölettel tekint Horvátország népére és hogy mesterkedik gyökeres kiirtásán. Mit teszünk mi ilyen helyzetben? Talán várjuk elegendő számmal és készülettel az ellenség ilyen nagyszabású készülődését? Minden erősségünk nagyobbbrészt nyitva áll és szinte összedőlt, különösen Karlovác[?], amelynek a falain át hínkók is átjárhatnak. Nincs többé semmi őrség, nincs, aki katonáknak lenni, nincs pénz, ami a háború ideje és nincsen remény a szomszéd tartományok segítségére, amelyek rémületükben szinte előbb kezdenek önmagukban kételkedni, mint hogy jelét adnák annak, hogy valami segítséget tudnak nyújtani nekünk. Egy szóval nincsen elképzelhető gondoskodás. Maga a végek főkapitánya rosszul végzi feladatát, nincs figyelem a katonaságban, nincs semmi szeretet vagy gond a katonák irányában, hanem örökös irigység, folytonos szétválás és a legnagyobb fokú köcsönös gyűlölködés. A dolgok ilyen általános összezavarodása közepette talán rettenthetetlenül várjuk a félelmetes ellenséget? Miféle állapotban lehetünk ilyen lelki szorongások és bajok közt? Most nem azok az idők vannak, amelyek régen voltak, Legkegyelmesebb Uram, nincs többé az a bőség az alattvalókban, ami egykor volt és nincs az a lehetőség a gazdagságra, amelyből ha fájdalmas is volt elveszteni egy részt, de csökkent a fájdalom azáltal, hogy nem látszott ezzel teljes kifosztottság, de aki most veszt, elveszt mindent egyszerre és a szerencsétlen utódok hiába fognak siratni még minket halottakat is és azokat

az elvesztetteket. Azért kénytelenek vagyunk örködni a magunk ügyein és nem titkolni el továbbra is nyomorúságunkat, hanem állhatatosan előterjeszteni legalázatosabb könyörgéseinket, mert amint hallani, az ellenség a most következő háborúban rettenetesebbnek akar mutatkozni a szokásosnál. Így tehát határozza el magát Főlség, hogy megfelelő erőket egyesít és azzal védje és oltalmazza meg kegyesen hűséges alattvalóit. De ha a sors úgy hozza magával, hogy azt látjuk, hogy panaszaink és kéréseink semmi eredménnyel nem járnak ebben a legsürgősebb szükségben, hanem minden marad a szokásos zűrzavarban és romlásban, ha végül is nem fogunk látni határozott és időszerű reformot, előre térden állva kell kérnünk Főlség bocsánatát, hogy kegyesen, a főlháborodás minden jele nélkül engedje meg nekünk, hogy megvédhessük vagyonunkat, amely teljesen ki van téve az ellenség barbárságának és megpróbálhassuk a nyugodtabb és biztonságosabb sorsot, úgy mint mások, hogy egyszer már mi se legyünk kénytelenek feleségünkkel, gyermekeinkkel és tudainkkal, megsemmisülten, nyomorult és koldus életet élni. De szilárdan remélve bízunk benne, hogy Főlség Izzó lelkülettel nem fogja elmulasztani, hogy a maga részéről mindent megtegyen a keresztény hitnek és különösen ennek az elpusztított országnak a védelmére, amelytől függ a többi országnak és tartománynak a megmaradása, minden szükséges dologról való gondoskodással és szabályozással. Minekünk ellenben csak az marad, hogy készségesen fölajánljuk karunkat őseinktől öröklött vallásunkért, a haza biztonságáért és a legfőlségesebb osztrák ház tiszteltetére és hajlandók legyünk vérünket ontani örök hűségünk bizonyosságául.

32.

Ismeretlennek

1663. július 4. A hadseregben.¹

A háború elkerülhetetlen, a nagyvezér hatalmas sereggel már Eszéknél van, valószínűleg Buda irányában fog haladni és a sereg egy részét Kanizsa felé küldi.

Excellentissime Domine Comes Patrone Gratosissime.

Quod optabant Vngari rabidum irritando Canem, tandem hoc anno et si nollent bellum habebant: Nam Magnus Vezier² cum ingenti Armada est Essekini, sunt ultra centum millia et singulis diebus plures adueniunt, plurimi etiam relictis omnibus sponte se adiungunt spe acquirendae praedae ducti: properant impediendam messem in Hungariam facit Magnus Vesirius consilium cum Alij Bassa et aliquot Bassis hic Essekini, qua versus prius irruendum est, et est probabile, quod partem Armadae mittet versus Canisam, ille verò cum majori parte properabit versus Budam, ad devastandam Hungariam prima huius [!] noster advolauit Cursor, quid responsi à Magno Vesirio habuit, nolui curiosior esse in sciendo, et hoc ad evitandam suspicionem; Ex Transilvania Wallachia, Moldavia et ex Germania secum Legatos ducit Magnus Vesier, existimo ideo ne rebellio oriatúr, missus est Chiaus in Moldaviam et in Wallachiam ordinem^a habens, ut ex Moldavia quindecim millia totidem ex Wallachia in succursum venirent, seruatur magna in exercitu disciplina, pro uno pomo vi accepto raptor suspenditur, prohibetur vsus vini sub poena capitis, si quispiam Turca foeminam amoris gratia tantum manu attigerit, illaque reclamaverit, statim Turca decollatur, quod his diebus in pluribus statutum est, dicitur quod Imperator Turcarum sit in exercitu incognitus, cui nocte Magnus Vesier inseruit, necessaria pro bello portantur Budam versus. Intendit Turca hoc mense Christianitatem metere, aut ipse Christianorum messis esse oportet nos paratos esse, quoniam Sodomita fraude vtitur et est in foribus. Datum in exercitu die 4. Julij 1663.

Eredeti je ismeretlen, egykorú másolata: Drezda. Sächsisches Landeshauptarchiv. Türckische-Gefahr in Hungarn 1662—1664. Kriegs-Sachen 9332. fol. 54. Mikrofilm: MTAK C 1387—1388. — A levélmásolaton nincs aláírás, de a négy nappal később „in exercitu” írt levélen ugyanilyen megszólítással, tehát ugyanazon személyhez, — megtalálható Zrinyi aláírása.

a) „ordinationem” helyett.

¹ Hogy a sereg hol táborozott, azt közelebbről nem jelöli meg a levél, de valahol a Muraköz táján lehetett, mert Zrinyi június 28-án és július 8-án egyformán Csáktornyáról keltezi leveleit. (Levelek 281.282.)

² Köprili Ahmed.

A levél magyar fordítása:

Kegyelmes Gróf Ur, Legkegyesebb Pártfogóm!

Amit óhajtottak a magyarok, ingerelvén a veszett kutyát, végre ebben az évben, még ha nem is akarnak, előidézték a háborút: mert a nagyvezér óriási hadsereggel Eszéknél van, többen vannak százezernél és napról napra többen érkeznek, nagyon sokan olyanok is csatlakoznak, akik mindenüket önként hátrahagyták a zsákmány reményében; sietnek Magyarországra, hogy megakadályozzák az aratást. A nagyvezér tanácskozik Ali basával és néhány [más] basával, itt Eszéken, hogy merrefelé kell támadni előbb és valószínű, hogy a hadsereg egy részét Kanizsa felé küldi, maga pedig a nagyobb résszel Buda felé siet majd Magyarországot elpusztítására. Először hozzá sietett a mi futárunk. Hogy milyen feleletet kapott a nagyvezértől, nem akarom kíváncsian megtudni, még pedig azért, hogy elkerüljem a gyanúsítást. Erdélyből, Oláhországból, Moldvából magával viszi a követeket a nagyvezér, azt gondolom, azért hogy lázadás ne keletkezhessek. Csaszut küldött Moldvába és Oláhországra azzal a rendelkezéssel, hogy Moldvából 15 000-en, Cláhországból ugyanannyian jöjjenek segítségül. A hadseregben nagy fegyelmet tartanak, egy erószakal elvett almáért fölakasztják a rablót, fejvesztés terhe alatt tilos a borivás, ha valamelyik török egy asszonyt szerelemből csak kézzel érint is és az tiltakozik, a törököt rögtön lefejezik, ezekben a napokban többieket elítélték erre. Mondják, hogy a törökök

császára ismeretlenül a seregben van, éjjel a nagyvezér szolgál neki. Buda felé háborúhoz szükséges dolgokat szállítanak. A török azt tervezi, hogy ebben a hónapban learatja a kereszténységet, vagy ő maga lesz a keresztények aratása. Készen kell lennünk, mivel erkölcsstelen csellel él és itt áll az ajtóban. Kelt a hadseregben, 1663. július 4-én.

33.

Ismeretlennek

1663. július 8—9. A hadseregben.

A nagyvezér Mohácsra érkezett és hatalmas sereggel, rengeteg ágyúval Buda irányába siet.

Excellentissime Domine.

Venit Mahutinum¹ magnus Vesir² cum ingenti Exercitu, totumque campum textit tentorijs, pergat sine mora Budam versus intra decem dies sub Alba regali³ pedem figet, indè immediatè contra Hungariam et Serin⁴ suum intentum probaturus, augetur exercitus singulis diebus, nec prae multitudine numerari potest, sed media pars inermis, intendit Turca suà multitudine Vestrum ordinem turbare, hunc turbabit Deus spero. Sperant tartaros breui sibi sucursum [!] venturos in quibus multum confidunt. Instrumenta bellica majora per Danubium trahuntur, minora cum exercitu vehuntur, multum consistit in primo congressu, quod si isti prima fronte plagam habuerint ipsi se suà confusione suffocabunt. Nulla spes amplius componendae pacis nisi armis et utinam excitaretur Christianitas, quoniam maledictus valde vigilat, nociturus Sodomita Datum in Exercitu 8ua Iulij 1663.

P. S. Discessit Muhatino totus Exercitus versus Budam festinando praeter modum solitum progrediendi. habet praeter alia Instrumenta trecenta tormenta parua, quibus Janizares pro stratagemate utuntur, cogitant enim dicta tormenta intra pedites abscondere, et vbi fuerit confligendum ex improviso supra Nostros explodere, proinde attendendum est. Vehunt maxima aliquot tormenta, quibus dicunt se Babiloniam expugnasse.

in posterum jam non potero scribere 9ua Iulij.

A levél eredetije ismeretlen ; egykorú másolata : Drezda. Sächsisches Landeshauptarchiv. Türcken-Gefahr in Hungarn 1662—1664. Kriegssachen 9332. fol. 55. — Mikrofilm : MTAK C 1387—1388.

¹ Mohács (a „Mahutinum” másolási hiba, alább „Muhatinum”).

² Köprili Achmed.

³ Székesfehérvár.

⁴ Zrínyi. (Esetleg Zrínyi-Ujvárt akarja jelteni.)

A levél magyar fordítása:

Kegyelmes Uram!

A nagyvezér Mohácsra érkezett hatalmas sereggel és az egész mezőt ellepik a sátrak; továbbmegy késedelem nélkül Buda felé, tíz napon belül Székesfehérvár alatt fog állni, hogy azután egyenesen Magyarország és Zrínyi ellen kísérelje meg szándéka [véghezvitelét], a sereg minden nap növekszik, sokasága miatt nem is lehet megszámlálni, de a fele fegyvertelen. A török a maga sokaságával igyekszik megzavarni Kegyelmetek rendjét, az Isten ezt fogja megzavarni. Azt remélik, a tatárok rövidesen segítségükre jönnek, nagyon bíznak bennük. A nagyobb hadiszereket a Dunán szállítják, a kisebbeket a sereggel együtt viszik; az első összecsapásban sok függ attól, hogy ha az első vonalban csapás éri őket, a saját zűrzavarukba fulladnak. Semmi remény nincs többé a békekötésben, csak a fegyverben és vajha fölébredne a kereszténység, mert a gyalázatos nagyon éber, ártani akar az erkölcsstelen. Kelt a hadseregben. 1663. július 8-án.

Utoirat. Az egész sereg elindult Mohácsról Buda felé szokatlan sietséggel. Többek közt van háromszáz kisebb ágyúja, amelyet hadicselként használnak a janicsárok, arra gondolnak ugyanis, hogy a mondott ágyukat elrejtik a gyalogosok közt és amikor ütközetre kerül a sor, hirtelen elsütik a miénkire, azért vigyázni kell. Néhány igen nagy ágyút is hoznak, azt mondják, Babilont ezekkel ostromolták meg. Ezután már nem írhatok. Július 9.

34.

Varasd városának

1663. november 26. Csáktornya.

A táborból visszatérve Varasdra országgyűlést hirdet.

Generosi, Egregii, Nobiles, Prudentes et Circumspecti Domini, Amici obseruandi.

Quandoquidem fauente Deo ex Castris hungaricis feliciter redijmus; iustum perinde et consentaneum fere iudicauimus, ut pro publico Patriae bono, et subsidio, ac praecauendis

futuris inimicorum machinationibus, Generalem Regni Congregationem indicemus eam itaque Congregationem, pro dje 12 proximi futuri mensis Decembris in Libera ac Regia Ciuitate Vestra Varasdiensi publicamus, et indicimus celebrandum. Cui Vestrae Dominationes aderunt, votaue sua pro communj Patriae bono dabunt, ac valebunt diu felicissimae [!]. Datum in Arce nostra Chaktorniae, dje 26. Mensis Novembris, Anno Dominj 1663.

Generosarum, Egregiarum, Nobilium, Prudentum ac Circumspectarum Dominationum Vestrarum

Amicus beneuolus

Comes Nicolaus a Zrin

Kívül címzés: Generosis, Egregijs, Nobilibus, Prudentibus et Circumspectis Dominis Iudici, Senatoribus, caeterisque Juratis Ciuibus Liberae Regiae Ciuitatis Varasdiensis etc. Amicis obseruandissimis.

Eredetije: Varasd. Városi levéltár. Ra-LIV-1240.

A levél magyar fordítása:

Nemzetes, Jeles, Nemes, Bölcs és Körültekintő Urak, Tisztelt Barátaim!

Mivelhogy Isten kegyelméből szerencsésen visszaérkeztünk a magyar táborból, méltányosnak és helyénvalónak ítéltük, hogy a haza közönséges javára és segítségére, az ellenség jövődől cselvetéseinek megelőzésére országgyűlést hirdessünk. Tehát azt az országgyűlést a most következő december hónap 12. napjára, Varasd szabad királyi városban tűztük ki. Kegyelmeitek jelen legyenek ezen és adják szavazatukat a haza közös javára és éljenek sokaig a legszerencsésebben. Kelt Csáktornya várunkban, az Úr 1663. évében, november hónap 26. napján.

Kegyelmeiteknek

jóakaró barátja

35.

Petretich Péternek

1664. március 28. Csáktornya.

Kanizsa ostromára indul. Minthogy így magának nincs ideje rá, Petretich püspököt teljhatalommal ruházza föl, hogy Varasdra összehívja az országgyűlést.

Illustrissimae, [!] ac Reuerendissime Domine Pater jn Christo mihi Colendissime.

Hac primo [!] hora uenit Inganarius,¹ praesentando mihi Suae Maiestatis Mandatum ad me directum, ut his proximé futuris diebus Canisae obsidionem instituam; Ego, quamuis rem istam quodammodo jnsuperabilem, et ualde magnam suscipere, arduum sit mihi nimis, et onerosum, ad honorem cumprimum et gloriam DEI optimi Maximi, tandem fidelitatem Suae Maiestatis, ac demum Patriae conseruationem, jn me assumo. Pro septima itaque ymninentis mensis Aprilis cum omnibus Gentium Exercitibus, apud Nouam Zrin promptis, et congregatis aderimus, et inde statim die sequenti (si Deus nobis dederit) Canisae obsidionem instituemus. Libenter haberem si plus mihi temporis ad Regni Congregationem indicendam superuacaret, sed cum eam ipse promulgandi tempus non habeam, Vestrae Reuerendissimae itaque Dominationi dum et quandoquodam eidem commodum fore uidebitur, eam jn Libera ac Regia Ciuitate Varasdiensi indicendi plenam attribuo facultatem, ne etiam hoc Regnum uideatur nihil facere, sed potius huic Expeditioni subsidio, et Annona, quam haud dubiè hactenus jdem Regnum contribuit, et congregauit, succurrere. Non dubito quod alia plurima occurrent de quibus postea cum Canisa non procul distet Varasdinum per literas poterimus discurrere: Sicut et omnia jn eadem futura Congregatione concludenda, mihi Vestra Reuerendissima Dominatio perscribere uelit. Et ualebit diu felicissima. [!] Chaktorniae, 28 Martij 1664.

Illustrissimae, ac Reuerendissimae Dominationis Vestrae

Filius obsequentissimus

Comes Nicolaus à Zrin manu propria

Előtte: Par litterae Excellentissimi Domini Comitiss Bani, Episcopo Zagrabienſi, Petro Petreticj scriptae.

Eredetije ismeretlen, egykorú másolata jőnnmaradt: Zágrábi Akad. Tört. tud. Int. Ltára LXXIV-149. Mikrofilm: Orsz. Ltár. Filmtár 5554. MTAK 1114. B IV.

¹ Wassenhoff.

A levél magyar fordítása:

Nemes és Főtszelendő Uram, Krisztusban Igen Tisztelt Atyám! Ezen órában érkezett a mérnök, átadván nekem Öfölsége hozzám intézett parancsolatját, hogy ezekben a most következő napokban kezdjem meg Kanizsa ostromát; én — jóllehet szerföltött nehéz és terhes nekem, hogy magamra vállaljam azt a szinte megoldhatatlan és nagyon nagy dolgot, — elsősorban a Legjobb és Legnagyobb Isten tisztelésére és dicsőségére, Öfölsége iránt való hűségből és végül a haza megmaradásáért fölvállalom. Tehát a most következő április hónap 7-ére a vidék minden rendelkezésre álló és összegyűjtött haderejével Zrinyi-Ujvárnál ott leszünk és onnan rögtön a következő napon (ha Isten adja), megkezdjük Kanizsa ostromát. Szívesen vettem volna, ha több időm maradna az országgyűlés kihirdetésére, de mivelhogy magamnak nincs időm a kihirdetésre, tehát Főtszelendőségnek teljes hatalmat adok, hogy amikor alkalmasnak látszik, Varasd szabad királyi városban meghirdesse, nehogy úgy tűnjék, hogy ez az ország semmit sem tesz, hanem inkább segítségére van ennek a vállalkozásnak rendkívüli adóval és gabonával, amit ugyanez az ország eddig kétségtelenül adózott és összegyűjtött. Nem kétlem, hogy igen sok más dolog fordul elő, amikről azután, — mivel Kanizsától nincs messze Varasd, — levél útján tárgyalhatunk. Amint Főtszelendőség szíveskedjék nekem mindent megírni, amit ezen a gyűlésen határoznak. És éljen soká a legszerencsésebben. Csáktornya, 1664. március 28-án.

Főtszelendőségnek legodaadóbb fia

36.

Ismeretlennek

1664. április 22. Csáktornya

Köszönetet mond jóindulatáért. Értesíti arról, milyen javaslatot tett a Kanizsa ostromához jövő segédszolgák vonulási irányára vonatkozólag és tájékoztatást ad az ellátás lehetőségeiről. Jeltzi, hogy állítólag a török Eszékhez érkezett.

Excellentissime Domine Comes Patrone colendissime.

Gratias ago Vestrae Excellentissimae Dominationi de humanissima salutatione et de continuatione suae gratiae qua me prosequitur. Ego vicissim et ex propria inclinatione et multis obligationibus quibus me Vestra Dominationo Devinxit, profiteor esse immutabiliter suum servitorem. Hoc et meus clementissimus Dominus Imperator mihi demandat et Elector Moguntinus meus tantus Dominus et Patronus; itaque supplico Vestram Excellentiam vt non solum priorem suam benignam gratiam in me continuet, sed et suis mandatis capacem et promeritum faciat.

Quantum ad progressum Exercitus sui, ita scripseram Graecensibus Consiliarijs¹ in absentia Vestrae Excellentiae vt illi qui ad Muram sunt per insulam² descendant, qui verò ad Dravum, vt transeant, et per Sclavoniam iter faciant, hoc etiam iam devotissimè rogo Vestram Excellentiam vt credat certò quod vltra Dravum meliores commoditates et iter invenissent hic autem praeter Duos pagos vel tres, et illos iam consumptos et destructos nihil invenient sicut Excellentia Vestra ipsamet scit, et mihi scribat, quo die expectari a Commissarijs ad Muram debeant, Quoad foenum habeo forte quinque magnos acervos ad hutoribam,³ quos Deus Avertat Vestrae Excellentiae vendere, dabo unam partem libentissime, reliquas autem pro equis Artegliariae et pro alijs Regiminibus promissi [!]: sed et in Pagis Vicinis invenitur adhuc foenum circa Canisam, dummodo bonus ordo teneatur Ego certè quaeque pro Vestra Excellentia facere non intermittam, etsi proprio sanguine meo ipsi inservire possem.

Die Veneris proximè futuro partem alteram Canissae recognoscere faciam, vel ipsemet recognoscam. Erunt enim nobis necessarij duobus in locis accessus.

De novis nihil solidi scio dicunt quidem pontem Esekianum finitum et transivisse aliquot turmas Turcarum, sed illos credo pro custodia pontis ibi manere, pontem vero ex fascibus forte perfecerunt quem si magnae aquae venirent, procul dubio dissipabunt.

Mea uxor autem cum sponsa Excellentiae Vestrae gratias infinitas reddunt pro munere, salutatione et affectu, sed sponsae melius suum contere⁴ placet. Deus Vestram Excellentiam conservet, ad bonum Christianitatis et Hungariae sicut omnes speramus, maneo

Ciaktornya : 22 Aprilis 1664

Vestrae Excellentissimae Dominationis
Servitor addictissimus fidelissimus

Nicolaus à Zrin

¹ A haditanács tagjai.

² Muraköz.

³ Kotoriba, község a Mura partján.

⁴ Helyesen: „Konterfei” = arckép

Rogo humiliter, vt et in insula et in Slavonia indemnes iubet esse miseros sic Excellentiae Vestrae plus inservire potero.

Eredetiye ismeretlen, egykorú másolata: Drezda, Sächs. Landeshauptarch. Türcken-Gefahr 1662—1664. Kriegssachen 9332. 92. fol. — Mikrofilm: MTA KC 1387—1388.

A levél magyar fordítása:

Kegyelmes Gróf Úr, Igen Tisztelt Pártfogóm!

Hálát adok Excellenciának az igen barátságos üdvözlétért és az irántam való állandó kegyességért. Én viszont mind a magam hajlandóságából, mind azért a sok figyelmességért, amellyel [Excellenciád] lekötöztetett, vallom, hogy változtatlanul a leghívebb szolgálja vagyok. Ezt hagyta meg legkegyelmesebb uram, a császár is és a mainzi választó, az én nagy uram és pártfogóm. Azért esedezem Excellenciának, hogy ne csak jóakaró kegyességét tartsa meg továbbra is irányomban, hanem tegyen alkalmassá és érdemessé parancsolataira.

Ami seregének előnyomulását illeti, azt írtam a gráci tanácsosoknak, hogy akik a Mura mellett vannak, vonuljanak le a szigeten keresztül, akik pedig a Drávánál, keljenek át és Szlavónián át vegyék útjukat. Azt is kérem már Excellenciádtól a legalázatosabban, higgye el szilárdan, hogy a Dráván túl jobb a viszonyok és találnak utat; itt pedig két vagy három falun kívül, — azok is már elpusztítva és szétrombolva — semmit se találnak, amint Excellenciád maga is tudja; és írja meg nekem, melyik napon kell várniuk a biztosoknak a Muránál. Amennyiben van szénám, talán öt nagy kazal Kotoribában, ments Isten, hogy eladjam Excellenciának, egy részét nagyon szívesen oda fogom adni, a többi pedig a tüzérség lovai és más ezredek számára ígértem el. De a szomszéd falvakban is találni még szénát Kanizsa körül, amíg csak megtartatik a jó rend. Én bizony semmit sem fogok elmulasztani, hogy megtegyek Excellenciáért, még ha a magam vérével szolgálhatnék is.

A legközelebbi pénteken Kanizsa egyik részét megszemléltetem, vagy magam fogom megszemlélni. Két helyen lesz ugyanis szükségünk odavezető útra.

Semmi megbízható hírt nem tudok; mondják, hogy az eszéki híd elkészült és a törökök, néhány lovaszakasza átkelt, de azt hiszem, csak a híd védelmére maradtak ott, a hidat pedig állítólag rőzséből készítették, amelyet ha árvíz jő, kétségtelenül szétszór.

Feleségem pedig Excellenciád jegyesével együtt végtelenül hálás az ajándékért, az üdvözlétért és jóindulatért, de a menyasszonynak az ő arcképe jobban tetszik. Isten őrizze meg Excellenciádat a kereszténység és Magyarország javára, amint mindnyájan reméljük. Maradok Excellenciának legodaadóbb és leghűségesebb szolgálja

Csakórnnya, 1664. április 22.

Alázatosan kérem, parancsolja meg, hogy károsodás nélkül maradjanak a szigeten is, Szlavóniában is a szerencsétlenek, így többet szolgálhatok Excellenciának.

37.

I. Lipótnak

1664. június 27. A zrinyi-újvári táborból

Etsi semper cum humillimo veneratione Maiestatis Vestrae litteras accipio, nunquam in maiorem consolationem attulerunt, quam ultimae suae benignissimae, in quibus spem indubitata mihi dare dignata est, quod comes Montecuculi Maiestatis [?] validum succursum in ista moderna necessitate adferens, sed etiam inimicum animosé aggredientur et removebunt. Dum autem huic meae optimae fundatae spei insisto et applaudo et vix exspecto, ut aliqua actione laudabili nostras operationes incipere possemus, tarde tamen advertere incipio quod ad nihil minus hic attenditur, quam aliquid cordate contra inimicum tentare, sed sicut praeteritis annis in sola exercitus defensione et conservatione laborare, sic clementissime Domine non solum reputatio armorum suae Maiestatis perditur, sed unum fortalitium post aliud postque et provinciae et Regna sine dubio sequuntur, multa me cogunt, ut inde et sine velatio [?] aliquo Maiestati Vestrae res nostras aperiám sed amor servitij Maiestatis Vestrae et fidelitas etiam adegit. Teneo enim pro certo, quod nunquam arma Maiestatis Vestrae vel gloriosa vel victoriosa esse poterunt si semper hac ratione bellabitur. Quod iam vestrum praecedentum annorum <exl> exemplum omnino confirmat, quid nam autem hic sciat, Maiestati Vestrae paucis per scribam. Postquam Vezirius cum totis suis viribus hoc novum meum fortalitium¹ aggressus fuisset, quo tantulis copiis Maiestatis Vestrae quae hinc [!] erant, omnino tamen defendi, ac nunc defenditur et profectó si solum Arcis et Murae defensio mihi cordi fecisset, nec Comitibus Montecuculi aduentum nec ipsius Exercitus unquam desiderassem, sed ad sublevandos labores illius exigui militis sufficissent duo vel tria Regimina, at veró omnino sperassem vel minimum hinc totaliter pelli, vel ad minimum [!] multum accedente reliquo corpore Exercitus Maiestatis Vestrae non destiti [?] dies et noctes Comitum Montecuculi rogare, ut suum iter accelerare velit, qui quidem maturius, quam Exercitus advenit tamen in tempore omnia adfuerunt, et jam tantas copias ex Hungaris et Germanis habemus, ut non solum ex sola necessitate cogente sed etiam boná ratione cum inimico confligere possemus. Habemus enim circiter viginti millia Hungarorum et Croatorum, tantumdem [!] etiam Germanici militis, quo numero certé si Turci Exercitus vires non superamus, ad inimicum pares sumus, sed his omnibus viribus tantum abest, ut aliquando vel inimicum tentaremus, vel ad huc nunc tentare vellemus, ut ne minimam quidem eruptionem ex Arce fecerimus, per quae ita inimico

arma erecta sunt, ut planè in totali conspectat [?] Christianitatis militem habeat et jam in ipsum fortalitiū [?] Revelinofossum² cum suis accessibus appropinquarunt, [!] et sine dubio intra paucissimas dies in conspectu totius ipsius Exercitus capient si nihil nos cooperabimur. Causam autem cur per nostrum Exercitum nihil fiat, nullam aliam video, nisi illam, qua dicunt Generales Campi Mareschalli, quod oportet totum Exercitum et Principis Badensis³ auxilia expectare, ut postea totis viribus cum inimico confliigi possit. hae autem rationes, ut ut securae videantur, plenae periculi omnino sunt, nam scimus Exercitum Turcicum in dies etiam si per parvas turmas augeri ita, ut intra 2 septimanas aliquot Bassas comparere certum sit, noster Exercitus econtra non vilesceat modo per hoc quod nihil faciat, sed et infirmitatibus mirum in modum minuatur et penuria pabuli omnino etiam Exercitum destruet Praeter hoc Hungaricus et Croaticus miles qui nunquam ullam solutionem accepit, ultra octo dies hic menere non potest, nec enim solum panis secum attulit et ego quantum hactenus habui, tantum hucusque ipsis distribui, verbo dicam Clementissime Domine, nam miles numero et animo singulis horis deficit, inimicus autem tantundem et plus augeatur, ego non quidem intentionis illum [?] sum, ut ad generalis confluxus discrimen omnia ponerentur, sed per validas ex arce eruptiones, ex aliquibus autem partibus in castra impressiones inimicus si non in confusionem adduci posset, saltem tanto tempore distineretur, ut salvà istà arce, in qua maximum momentum consistit, expectare reliquorum Exercituum auxilia vellemus, sed nihil horum istis Generalibus persuadere potui sicut et nihil unquam factum est, ego cum paucis illis Hungaris, quos in principio habui, duas impressiones satis feliciter fieri curavi, in unaquaque aliquot Centum Turcae perierunt, et ex una Captari [?] Bassae vexillum unum reportatum est. Cras etiam meum fratrem cum Hungaris et Croatis, cum aliquot centenis Germanis, quos vix obtinere, potui, ad aliquid tentandum dimittam, ut autem Maiestas Vestra sciat, quod non ex vano et titubante fundamento inimicorum [!] videat Maiestas Vestra: quam ex omnium transfugarum relatione colligere possemus inimicum paulo plus 30 millibus militum habere, quod et ipsi Captivi paulò nobiliores, et qui res Turcicas bene sciunt, fateri coguntur, quae etsi omnia in dubium trahi possent, saltim Schedules par quam Maiestatis Vestrae Residens heri mihi per unum meum fidelissimum hominem misit testabitur haec, quae dico, hic autem omnia nobis nihil valent et creditur plus nequam plicui transfugae, qui centum millia militum dicat Exercitum, quam his verissimis meis assertionibus, quibus amittitur et militiae animus et quaeritur iustè apud Maiestatem Vestram, quod nihil tentatur boni Clementissime Domine, quae hic pati propter huius Exercitus indiscipline militiam debeo, humillimè supplico, dignetur intelligere nulla est unquam ullius inimici crudelitas imò nec Tartarica rabies, quam hac misera Insula quadraginta annis contra tot inimicos per me magno sudore et sanguine defensa, nunc pati cogitur, nulla in Ecclesia inimicus mansit^a nec ullo pago anima, tota seges immatura nec ipsis militum Equis utilis demessa est taceo homicidia et alia nec Maiestatem Vestram offendam haec omnia tamen oculis meis spectare cogor sine ulla spe remedij ab ijs Generalibus, imò ut Maiestati Vestrae verum fateor, omnes istae actiones apparentissime malevolentiam aliquam Comitis Montecuculi versus me testantur, quae omnia testor Deum tantum me moverent quantum minimus fumus, qui me non offendit si scirem vel sperarem ex hoc provenire aliquid servitium Maiestatis Vestrae, sed si quidem ab hoc toto caelo abest fateor nunquam maiore pressura ab aliquo maligno facto oneratum fuisse, et Maiestas Vestra considerare digentur, an ego me defendendi post haec media habiturus sim, imò dicam aliud vivendi. DEo autem benedictio sint laudes propter haec quae tollero, et post haec Maiestati Vestrae omnia felicia et prospera exopto. Datum ex Castris ad Novam Arcem die 27 Iunii 1664.

A levél eredetije ismeretlen, meglehetősen hibás másolata: Merseburg. Acta des Königl. Geh. Staats-Archivs, betr. Rel. Neumanns über den Türkenkrieg 1664. Rep. XI No. 273 e. Türkei fasc. 3. — Mikrofilm: MTAK C 11—13.

A levél előtti: Paria Litterarum Domini Comitis Bani ad suam Maiestatem.

a) Itt valószínűleg másolási hiba folytán a szöveg értelmetlen.

¹ Zrinyidjvár.

² Sánd.

³ Baden Lipót, a birodalmi sereg fővezére.

A levél magyar fordítása:

Habár mindig a legalázatosabb tisztelettel fogadom Főlséged levelét, sohasem szolgált nagyobb vigasztalásomra mint utolsó legkegyesebb [levele], amelyben méltóztatott kétségtelen reményt adni, hogy Főlséged Montecuccoli grófja ebben a mostani szükségben hatalmas segítséget hoz és az ellenséget bátran meg fogják támadni és vissza fogják vetni. De amíg legjobban megalapozott reményemben bízom és örvendezem és alig várom, hogy valami nevezetes cselekedettel megkezdhezzük műveleteinket, mégis későn kezdem észrevenni, hogy itt semmivel se törődnek kevésbé, mint hogy valami értelmes dolgot próbáljanak az ellenséggel szemben, hanem, miképpen az elmúlt években, pusztán a hadsereg védelmére és megtartására törekcsenek. Így legkegyelmesebb Úram, nemcsak Főlséged fegyvereinek a becslését vész el, hanem egyik erősség a másik után és azután kétségtelenül következnek a tartományok és országok is. Sok dolog kényszerít ezért engem,

hogy leplezetlenül föltárljam ügyeinket Fölséged előtt, de erre készíttet Fölséged szolgálatának a szeretete és a hűség [is]. Bizonyosnak tartom ugyanis, hogy Fölséged fegyverei sohasem lehetnek sem dicsőségesek, sem győzedelmesei, ha mindig ezen a módon harcolnak. Amit már [Fölséged] elődeinek példája teljességgel megerősít — ugyan ki nem tudja azt itt — röviden megírom Fölségednek. Miután a nagyvezér minden erejével megáldotta ezt az én új váramat, én Fölségednek olyan kevés csapatával, ami itt volt, mégis tökéletesen megvédtem és most [is] megvédik és valóban, ha csak a vár és a Mura védelme fekvett volna a szívemen, sem gróf Montecuccoli, sem az ő serege megérkezését soha nem kívántam volna, hanem annak a csekély katonaságnak a támogatására elég lett volna két vagy három ezred; ámde azt mindenképpen reméltem volna, hogy legalább vagy teljesen elűzik innen, vagy legalább, hogy amint Fölséged hadseregének többi része nagyon közeledik, nem hiába kérem éjjel-nappal Gróf Montecuccolit, hogy sziveskedjék gyorsítani az útját. Ő ugyan korábban érkezett mint a hadsereg, mégis idejében minden ott volt és már a magyarokból és németekből annyi csapatunk volt, hogy nemcsak pusztán a szükségből kényszerítve, hanem jó móddal is összecsapathatnánk az ellenséggel. Van ugyanis körülbelül húszezer magyar és horvát, valamint ugyanannyi német katonánk, ezzel a számmal ha nem is múlunk felül az ellenség erején, de egyenlők vagyunk vele. Csakhogy mindettől az erőtlől annyira távol állt [a szándék], hogy valamit megkíséreljünk az ellenség ellen, vagy hogy még most meg akarjunk kísérteni, hogy még a legkisebb kirohanást se tétjük a várból. Ezáltal azután az ellenség annyira fölbátorodott, hogy katonaságát a kereszténység szemelattára tartja, hogy támadásaikkal teljességgel megköltöztették magának az erősségnek sáncárait és néhány napon belül magának az egész hadseregnek szemelattára kétségtelenül el is foglalják, ha mi együtt semmit se teszünk. Annak okát pedig, hogy miért nem tesz semmit a mi hadseregünk, nem látom másban, mint abban, amit a generálisok mondanak, hogy meg kell várni az egész hadsereget és a badeni herceg segítségét, hogy azután teljes erővel megütöközhessünk az ellenséggel. Bármilyen biztonságosaknak látszanak is azonban ezek az érvek, nagyon is tele vannak veszedelemmel, mert tudjuk, hogy a törökök serege, ha csak kis csapatokkal is, de napról-napra növekszik, amint bizonyos, hogy két héten belül két basa jelenik meg; a mi seregünk ellenben nemcsak azáltal veszít értékéből, hogy semmit se csinál, hanem betegségek miatt csodálatos mértékben fogy és az élelemhiány teljesen tönkre is teszi a hadsereget. Ezenkívül a magyar és horvát katonák, akik sohasem kapott semmiféle fizetést, nyolc napnál nem tud tovább ittmaradni, mert csak kenyeret hozott magával és én, amim csak volt, mindent szétszórtam eddig nekik. Bizony mondom, Legkegyesebb Uram, a katonaság száma és lelkesedése minden órában csökken, az ellenség ugyanannyival, sőt többel növekszik. Nekem ugyan nem az a tervem, hogy az általános támadás döntésére tegyünk föl mindent, hanem a várból való erős kirohanások, meg bizonyos részekről a táborba való betörések által, ha nem is lehet az ellenséget zűrzavarba ejteni, de legalább annyi időre távoltartatnák, hogy a várnak, amely a legfontosabb, épségben tartásával várjuk meg a többi seregek segítségét. De ezek közül semmiről sem tudtam meggyőzni a generálisokat és soha semmi se történt. Én azzal a kevés magyarral, akik kezdetben velem voltak, két kirohanást végeztettem elég szerencsén, mindegyikben elvesztett néhány száz török és az egyikből egy basa zászlaját hozták el. Holnap a testvéremet is elküldöm, hogy valamit próbáljanak magyarokkal és horvátokkal, meg néhány száz némettel, akiket nagynehezen kaptam. Hogy pedig Fölséged tudja meg — amit ne az ellenség üres és ingatag állításából lásson —, amint az összes szökevények beszámolóiból összegyűjthettük, hogy az ellenségnek valamivel több mint 30 000 katonája van. Maguk a némileg nemesebb foglyok is, akik a török dolgokat jól tudják, kénytelenek ezt vallani. Ha pedig mindezt kétségbe lehet vonni, legalább annak a cédulának a másolata, amelyet Fölséged követé tegnap egyik leghívebb emberem útján küldött, tanúsítva ezeket, amiket mondok. Itt pedig nekünk semmi sem ér semmit, jobban hisznek egy szökevény haszontalan fecsegésének, mint ezeknek az én legjobb állításaimnak. Ezáltal elvesz a katonaság bátorsága is és joggal panaszkodnak Fölségednek, hogy semmi jót nem kísérünk meg, Legkegyelmesebb Uram. Legalázatosabban könyörgök, méltóztassék megérteni, hogy mit kell itt szenvednem ennek a hadseregnek a fegyelmezetlen katonaságától. Soha semmiféle ellenségnek a kegyetlensége, még a tatárok vesztetése sem olyan, mint amit ez a szerencsétlen sziget kénytelen most elszenvedni, amelyet negyven éven át annyi ellenség ellen védtem meg nagy verekedéssel és véremmel. Nem maradt egy templomban se ellenség [?], sem egy lélek se egy faluban, minden vetést éretlenül learattak, úgy hogy még a katonaság lovalnak se használható. Hallgatók a gyilkosságokról és más dolgokról, hogy ne sértem meg Fölségedet, mégis kénytelen vagyok mindent a magam szemével szemlélni anélkül, hogy a generálisoktól valami reményem lenne az orvoslásra, sőt hogy az igazat megvalljam Fölségednek, mindezek a cselekedetek a legvilágosabban tanúsítják Gróf Montecuccolinak valamilyen ellenem irányuló rosszakarátát. Isten a tanúm, hogy mindez csak annyira érintene engem mint a legcsekélyebb füst, ami nem bánt engem, ha tudnám vagy remélném, hogy Fölségednek ebből valami szolgálata következne, de ettől egy egész világnyi messzeségben van. Megvallom, soha rosszakaratót tett nagyobb nyomással nem nehezedett rám és Fölséged méltóztassék meggondolni, lesz-e még nekem ezek után valami módom magamat megvédeni, sőt hogy más mondjak, élni. De az áldott Istennek legyen dicsőség ezekért, amiket eltűrök és ezek után Fölségednek minden szerencsét és sikert kívánok. Kelt a zrinijárvári táborban, 1664. június 27-én.

Poszler György

SZERB ANTAL ZSENGÉI

Szerb Antal első versei húsz éves korában, 1921-ben jelennek meg a Nyugatban, és 1922-ben, 23-ban a versek mellé felsorakozik néhány novella és könyvismertetés is. Első jelentős tanulmánya pedig 1926-ban lát napvilágot. Szerb írói és tudományos pályakezdését tehát a húszas évek első felétől számítjuk. Az író hagyatékából azonban előkerült néhány kézirat, egy kötetre való vers, több novella-, dráma- és regénytörök, néhány esszékiismeret, amelyek 1917 és 1920 között születtek, és így Szerb első alkotói periódusának, írói kamaszkorának dokumentumait jelentik.

Szerb Antal 1919-ben érettségizik a pesti piarista gimnáziumban, tehát a fent jelzett időszak nagy részében piarista diák, kisebb részében pedig Grazban tartózkodik egyetemi tanulmányai előtt a német nyelv tökéletes elsajátítása céljából. A gimnáziumban mindvégig

jeles tanuló. Kisdiák korától kezdve lelkes tagja a piarista cserkészcsapatnak, hetedikes korában önképzőkori titkár, majd elnök lesz. Magyartanára és önképzőkori vezetőtanára, Sík Sándor mellett igen nagy hatással van rá a gimnázium hittanára, Schütz Antal. Szerb első zsongéi olykor iskolai dolgozatként születnek, gyakran valamely önképzőkori alkalomra íródnak, és vagy közvetlenül, vagy közvetve tükrözik az iskola és a cserkészcsapat életének és szellemének problémáit.

*

Az 1917–18-as tanévből, Szerb hetedikes gimnazista korából való néhány feljegyzés Thomas Mannról, amely nyilván egy készülő nagyobb tanulmány vázlata. A feljegyzések első sorban a Buddenbrook-házat, a Tonio Kröger-t és a Halál Velencéjében elemzik, és Mann művészetében legjelentősebbnek a cselekvésre képtelen, halálba hanyatló és önmérsztő szemlélődés ábrázolását látják:

„Gondoljunk Tonio Krögerre, aki csendes nézi az ablakon át, mint táncol szerelmével szeretett barátja, hogy mindkettő voltaképp milyen idegen neki, gondoljunk a kis Hanno Buddenbrook fejlehetetlenül törekeny alakjára, amint gyermektársainak játékát tétlen bánnal szemléli; ők a legmélyebbről meglátott alakjai a költőnek, és típusai azoknak az újfajta embereknek, akik közé maga Th. Mann is tartozik. Vagy Aschenbach, a Halál Velencéjében hőse, aki megtestesült szépségideáljának, a lengyel kisfiúnak csendes szemlélete közben megy át a halálba, hideg-nyugodtan, maga-éríntetlenül, mint ahogy élt. És ilyen Mann művésze is: védekezés a külvilággal szemben, magát-feledés, átmenet a szépség birodalmába és végső leszámolás az étellel.”

Mann és a naturalizmus viszonyát így elemzi a tanulmány:

„A naturalista regényírási módszer híve ő is, mint kortársai nagybárá, de mentes a naturalizmus túlzásaitól, és bámulatosan finom és hajlékony stílusa — melyet Dickens, Flaubert-en és a szent orosz irodalom nevelt — átmenti őt a többi naturalista fő hibáján, hogy időnként oly unalmasak, mint maga az élet.”

Ugyanebből a tanévből származik egy terjedelmes kritika Schiller Die Räuber című drámájáról. A tanulmány elején a 17 éves esszéista tagadja a korba való beleélés szükségességét egy mű elemzésénél, és hangsúlyozza, hogy teljesen subjektív szempontok szerint kívánja megítélni Schiller drámáját:

„Tudom, vagy legalább is tudnom illik, hogy Schillert nem szabad mai szemmel megítélni. De az irodalomtörténész tanárok foglalkozzanak csak a mű szépségeivel, és állítsák vissza magukat a 130 év előtti korba (nekik némelyiknek nem is lesz nehéz)”. Ő azonban így vizsgálja a Räubert: „minden tekintet nélkül a tekintendőkre, máma, egy mai korban nyakig bent élő fiú szemével. Eljárásom igazolására csak Pater Waltherre, a nagy angol műkritikusra hivatkozom, aki azt mondja, hogy a műalkotás annyiban műalkotás, amennyiben és amilyen hatást tesz az én lelkemre. Az ideális lélekesztés a lélek analízisén alapul.”

Az esszé ezután Schillert pesszimizmusa szempontjából Turgenyevvel és Hauptmannnal, romantikus vonásaiban Byronnal, Scott-tal, Puskinnal, Hugoval és Vörösmarttyal veti össze, drámai hőseit pedig Shakespeare alakjaihoz méri, és elmarasztalja Schillert jellemábrázoló erő tekintetében. Schiller e fiatalkori művének lényegét a kamasz szabadságszeretetének kifejezésében látja:

„Van egy kor, amikor nincs más vágy, mint a féktelen egyéni szabadság: a diák szabadulni szeretne az iskola nyúga alól, fejlődő nemi élete keresi a kielégítést, elvadul, lassanként, fokról fokra kiépül benne az anarchia szeretete. Lenéz minden szokást, tradíciót, tekintélyt, hirdeti az egyén jogait, és önmaga akar önmaga törvényhozója lenni. A Räuber legnagyobb érdeme az, hogy a kamasz túlzó idealizmusának mindig alapos bizonyítéka lesz.”

A nyolcadik gimnazista dolgozatfüzet őrzi meg a *Csongor és Tünde jelentéséről* című dolgozatot. A dolgozat az irodalmi belemagyarázások elleni polémiaival kezdődik. Aki a szimbólumokat magyarázni kívánja, az a „költő finom-gyönyörű fátyolremekének hasadékaiba beleüti a gondolat, az elmélet konyhakését. Ha valaki élvezte a szimbólumot, az Isten szerelméért, ne gondolkozzék a jelentésén, mert lehet, hogy megtalálja az Igazat, de útközben elveszíti a Szépet.” Arany Toldija is veszít az iskolásfiú szemében Lehr magyarázatai által: „Az a negyedik és ő még nem egészen romlott gyerekfantáziájával sokkal jobban érti Toldit, mint a kommentátor. Valószínűleg nem gondolkozik rajta, hogy mi szükség van a zivatarra az első énekben (l. Lehr-féle Toldi), de érzi a zivatar előtti fülledt levegőt. Ez több!”

Nem is keresi tehát a mű értelmét, csak hangulatát, amelyet így fogalmaz meg:

„Tehát a Csongor és Tünde alaphangulata (fáj prózában leírni): csak ki, ki ebből a szürke, esős, hideg valóságból, el a Hajnal palotája, az Éj birodalma elé, ahol nemlétező csodák mulatnak, ördögfiák üzik egymást, nemtők játszadoznak a rózsáton, csodás fák virágoznak titkos dombokon, az Éj asszonya felfedi mély titkait, Csongor az egész világra néz alá a magasból.”

Vörösmartty művét ezután Shakespeare, Maeterlinck és Hauptmann mesedramáival hasonlítja össze, végül pedig vitázik a dráma babitsi értelmezésével: „Ez a nagy vágy nem a

boldogság vágya, mint Babits gondolja... a boldogság magában a vágyban, az izgatót, céltalan, sose találó keresésben van."

Ugyancsak a nyolcadikos dolgozatfüzetben található meg Szerb *Kemény mint realista* című dolgozata. A tanulmány Balzac, Stendhall, Flaubert-rel, Eötvössel veti össze Keményt, és párhuzamot von Hugo, Dosztojevszkij és Kemény hősei között, majd pedig az „újromantikus regényírókra” Sienkieviczre és Mereskovszkijra utal, akik témaválasztásukban közel állanak Keményhez. Végül a romantikusokkal és naturalistákkal való összevetés után emberábrázolásban és témaválasztásban egyaránt romantikusnak ítéli Keményt, és romantika és naturalizmus egymáshoz való viszonyáról és jövőjéről így nyilatkozik:

„Igazi naturalista író, mint Tolsztojt, Zolát és Hauptmann-t nem az anormális, a rendkívüli érdekli, hiszen ők az általánosan igazra és a szépre törekszenek, nem a szépre és a részben igazra. A patológikus jelenségek Dosztojevszkijt érdeklik, aki magában álló egyéniség, és a legmodernebbeket, akikben már kifáradt a naturalizmus és a romanticizmus felé közelednek."

Az 1918–19-es tanévből, Szerb nyolcadik gimnazista korából származik a barokk költészetről szóló önképzőkörü dolgozat. Szerb a reneszánsz reakciójának látja a barokkot, és az abszolút monarchia tekintélyi elvéből vezeti le. A spanyol, német, angol, francia és olasz barokk jellegzetességeinek áttekintése után így von párhuzamot a barokk irodalom és saját kora irodalma között:

„Ha jobban megvizsgáljuk, a mai állapotok sokban hasonlítanak a barokk korra: most is tekintélyek korában vagyunk, a mindennél erősebb államhatalom és az államhatalomnál erősebb tőke zsarnoksága korában; most is egy nagyszerű művészeti irányzat, a múlt század végi naturalizmus, mely Ibsent és Tolsztojt adott az emberiségnek, túltengett önmagán, és megszülte önmaga reakcióját. Most is az új jelszavak, a dekadencia, a szimbolizmus, az újromantikus reakció, még a régi irány fénykorából indulnak ki, mint a reneszánszból: Beaudelaire, Verlaine, Swinburne, Hofmannstahl, az új irány legnagyobbjai még a régi irány korában működnek. Mi most a legszomorúbb periódusban élünk; a régi irány már annyira túltengett önmagán, hogy már a nagy epigonok is elhaltak, a reakció pedig még a sötétben botorkál."

Hogy a mai irodalom korcs és túltengett, fáradt és nem nagy jövőjű irodalom, az biztos. A barokkra nagy irodalmi virágzás következett, a német klasszicizmus műveit ma is változatlan élvezettel olvassuk. Reméljük, hogy a mai irányt is egy tisztább, mélyebb, többet adó új irány fogja felváltani. Ez az irány nem lesz új, hiszen nincsen új az irodalom napja alatt, de újjászülendő irány lesz. Hogy melyik irány születik újjá, nem tudjuk. Talán a mindinkább tért hódító új romanticizmusé a jövő, talán a klasszikus hagyomány fogja, mint annyiszor, újra megtermékenyíteni az irodalmat, talán egy új naturalisztikus időszak következik. Mindenesetre eljön az az idő, amikor az írók, költők többet akarnak adni, mint erotikumot, szellemességet, tökéletes formát, és újszerű kifejezéseket. Mi pedig, a jövő generációja, elujjongunk a modernnél régibb, mert modernebb iránynak."

A barokk költészetről szóló esszével egyidős egy másik önképzőkörü dolgozat, amely az *Ibsen Henrik drámai stílusa* címet viseli. A tanulmány részletesen elemzi Ibsen szimbolizmusát, és azt az „északi ködlélek” sajátságából vezeti le. Foglalkozik az egyes drámák eszmeiségével is, és Ibsen művészetét Shakespeare-rel, Calderonnal, Hauptmann-nal, Shaw-val és Strindbergel hasonlítja össze. Dolgozatában a művek értelmezésének teljes szubjektivitásáról így vall:

„Mi a szép Ibsen stílusában? Mint minden műalkotásban, az a szép, amit a művész a műalkotáson keresztül önmagából kiéreztet, és amit mi a műalkotásba beleérzünk. Ibsen stílusából, szimbólumaiból kiérezzük az ő óriási, sötétben kereső, a találásban hinni nem merő egyéniségét. De még szebb az, amit beleérzünk. Ibsen műveiben a homályos részeket mindenki úgy értheti, ahogy neki tetszik, tehát önmagát találja kifejezve, és ez a legtöbb, amit a művészet adhat. A világos és objektív művészet ezt alig adja meg. De igenis megadják a beleélés varázsát Michelangelo szobrai, amelyeken a mester egyes részeket szándékosan kidolgozatlanul hagyott: itt dolgozz magad, műélvező!"

Ibsent így választja el a naturalistáktól a tanulmány:

„Hauptmann és a többiek azt hitték, hogy Ibsent utánozzák, ha unalmas fonográf-rendszerrel dolgoznak, vagyis az író fonográf-nak tartják, aki felveszi és újra leadja az életből ellesett beszélgetéseket. Hogy mennyire nem volt igazuk, mutatja, hogy mainapság a naturalizmus mennyire lejárt a magát... Ibsen nem az életutánsz, hanem a stílus művésze. A naturalisták fotográfálnak, Ibsen fest. Festeni nagyobb művészet."

A dolgozat Ibsen világnézetének jellemzésével fejeződik be:

„Hitt az egyéni szabadságban. Individualista volt az anarchizmusig. Az egyéni szabadság az, ami Nórá-t képesíti, hogy elhagyja férjét, és a tenger asszonyát képesíti, hogy ne hagyja el a férjét. Minden darabja himnusz az egyéni szabadsághoz. Ezenkívül mindent tagadott... Öböne halhatatlan művész ruháját öltötte a „Geist der stets verneint".

1919. július 23-ról keltezi Szerb Antal a történelmi regényről szóló dialógusát. A dialógus két szereplője Laci és Edvin. Laci vitatja a történelmi regény létjogosultságát. A Szerb álláspontját képviselő Edvin egy sajátos regényelmélet kifejtésével bizonyítja, hogy a történelmi regény a legmagasabb rendű műfaj. Kétféle regény van, fejlődési és teljesedési regény:

„A fejlődési regény belső megokoltsága egy a katolikus gyónás szükségességével. Goethe a Werther Generalbeichtenek nevezi. Ez az egészre áll. Az a bizonyos lelki exhibitionizmus, a művész betegesen kikívánczozó szemérmertlenségérzése adja a lélekot. Le kell számolnia a művészeknek önmagával, ítélkeznie vagy legalább is elkönyvelnie. A fejlődési regény tehát gyónás. A gyónó megbánja és elveti magától bűneit: eldobja régebbi énjét, mint egy kintő ruhát.”

Ennél magasabbrendű a teljesedési regény:

„Ha a fejlődési regényt a gyónáshoz hasonlítottam, akkor a teljesedési regényt az áldozáshoz lehetne hasonlítani. Az áldozásban a dogma szerint a megtisztult lélek egyesül Krisztussal, és új életet kezd. A teljesülési regény írója megtisztul az empirikus élet láncaitól, és egy transzcendens világba menekül szebb életen vigasztalódni — a transzcendens világ a képzelete — a platói ideák világa, a theozofisták mentális síkja, ahol a gondolatok tanyáznak. Ez a felemelkedés még sokkalta mélyebb emberi érzés, mint a bűnmegvallás szüksége. A földi élet, ha nem is siralomvölgy, de nem is aranykor — és ha nem is hajtának valakit földöntúlra keserítő nagy szenvedések, akkor éppen a szenvedéstelen körös-körül szükség unszolja a szebb, az új, a más felé.”

A legigazabb teljesedési regény a történelmi regény:

„Mindenkiben él a vágy, hogy feltámassza az elmúltat, és akkor jön a megváltó művészet, elvezet a mánál szebb tegnapha (szebb, mert tegnap) és nemcsak a mából kikívánságunkat teljesíti, hanem a szellemidéző vágyunkat is, élénk állítván, ha nem is a múltat, de egy múltat. A múltak regénye két legmélyebb vágyat teljesít tehát, és úgy, hogy a vágy mégis megmarad, mert a teljesítés illuzórikus és hazugság, a vágy igaz és a vágy örök.”

Az 1921 februárjában írott *Dialógus a prózáról* Agathon és az „Idősebb” vitáját tartalmazza vers és próza egységéről, illetve különbözőségéről. Agathon a vers és próza szintézisét keresi:

„Ez az ossziani művekkel kezdődik. A múlt század legnagyobb expanziójú műve a Zarathusztra volt; az új líra legelterjedtebbjei pedig Walt Whitmann versei. Mind a három a szintézis felé való törekvést jelenti.” Majd így folytatja fejtegetéseit: „A vers meghal, de rekvizitumait örökölni hagyja a próza számára. A próza ezentúl szabad ritmusokban írott lesz, nem is whitmannos, hanem dallamosabb ritmusokban, melyek kifejezően fognak simulni a mondanivaló belső ritmusához.”

Az idősebb tagadja a ritmikus próza tévtanát, és a puritán próza létjogosultságát bizonyítja:

„A vers ritmusaa mondatrészek ritmusa, a szavak, sőt a szótagoké, a próza ritmusa a mondatok ritmusa. Széles, nagy ritmus, a folyóvizek ritmusához hasonlatos, és ritmusának részei a mondatok és főképp a mellékmondatok.”

A hagyaték a tanulmányok és esszéiskísérletek mellett jó néhány kéziratos drámai próbálkozást, regény- és novellatöredéket és verset is őriz. Az 1917–18-as évekből származó néhány vers a vallásos hit elvesztését bizonyítja. Az 1917 decemberéből keltezett *Gyónás előtt* című költemény így vall a vallásos ábrándok szertefoszlásáról:

„Ó Isten, Isten, Isten,
volt idő, mikor hittem,
elmúltak a régi idők
és jöttek az őszi ködök,
és jöttek téli viharok,

és lelkem benne kavargó,
a zúgó légen át
a zúgó vészbe lát,
nem mondhat már imát.”

Az 1918 nyarán született *Hiába minden* című vers pedig az Úr eszméiért való küzdelem cserkészideáljaival számol le:

„boldogok a harcolók,
én nem bírom tovább.
Ó Uram, nem lehet,
leteszem fegyvered,
mit énám bíztál kékegű
bátorszelű, tavaszlegű
mély szemmel néző éjjelen,

hogy győzzek a szent fényjelen,
én letörtem a sziklaparton,
tengerbe dobtam szétört kardom,
kemény fejem kőbe verem,
siratom régi fegyverem,
acélos, égi fegyverem.”

Az ebből az időből származó két novellatöredék, a *Paráznézők* és a *Télesterő* azt bizonyítják, hogy a nagydiák Szerb képzeletében ekkor már harcra kelt egymással a keresztény

és a pogány mondavilág, és a keresztény csodát kezdi legyőzni a művészet erejébe vetett hit pogány csodája. Az 1919 nyarán írott *Hammelní patkányfogó* című mesedráma tanúsága szerint pedig a vallásos hit és cserkész ideálvilág helyét a művészet hatalmába vetett hit váltja fel a 18 éves Szerb eszmerendszerében. A képmutató filisztermorál és vallásos vakbuzgóság által sújtott Hammeln városát a patkányfogó furulyája, a megváltó művészet diadalának szimbóluma menti meg a pusztulástól. Egy 1920-ból származó regénytörredék, a Ganymedes már ennek az új „szépségvallásnak” a himnusza. Syvert, a betegesen zseniális festőművész így vall a regényben Edvinnek, a Szerb énjét megtestesítő kamaszhősnek a szépség szerelmeseiről:

„Először egy valakit szeretnek, aki szép, azután mindenkit és mindent, aki szép, azután lassan magát a Szépséget.”

Syvert rajza, amely a gyermek Ganymedest elragadó sast ábrázolja, az eddigi élettől való elszakadást, a pogány szépségek világába való emelkedést szimbolizálja:

„A sas maga is elragadott és mámoros. A fiú még a földre néz; szomorúan látja elkicsinyedni szülei házát, a nyáját, az ősi mezőt, már csak színes kendő a földön, a hegyek mindig kisebbek lesznek. Sokáig tart, amíg leér a könnye. S azért felfelé is néz már: ott túl a felhőkön trónol Zeus híván, ott örök, felhőgyőzhetetlen nyári napsugár várja felmelegíteni; karját kitarja az Olympos felé!”

Az első zsenigék hírt adnak arról is, hogy a szentek példáján nevelt aszkéziszményt a felsős gimnazista Szerb eszmevilágában az erotikum korlátlan szabadságának hite váltja fel. Az 1918 januárjában írott *Lilaszínű dal* az aszkézis megtagadását tanúsítja:

„Nem akarok aszkéta lenni,
Kít nem kísért a régi láz,
nem akarok barlangba menni,
hol szenvedély nincsen, mi ráz.

Nem akarok gyökörből enni,
ruhában jární, mely aláz,
lelkemben ég a régi tűz,
mely fénypohárból inni űz.”

A versek első bizonytalan vallomásai után, — cserkésztabori élmények és Wedekind drámájának hatására — 1918 őszén Szerb megírja a maga „Frühlingserwachen-jét”, *Unnep-rontók* című „diákdarabját”. Az egy önképzőköri ünnepély körül bonyolódó drámai cselekmény során a 17 éves szerző véglegesen leszámol az aszkéziszménnyel és a piarista cserkészcsapat ideáljaival. A darabban összecsapnak a Foerster¹, Schütz- és Prohászka² könyveken nevelkedő „ideális” cserkész és Jacobsent, Wilde-ot, Maeterlincket, Wedekindet olvasó, „spleenben” szenvedő, dekadensen művelt világiakkal. Az összecsapás eredményeként a főhős, Farkas Ervin kiábrándul minden tisztaságisményből, és az erotikum féktelen lázadásában keres egyéni kiutat.

Az erotikum szabadságának gondolata — áttörve az aszkéziszmény gátjait — az 1919 augusztusából származó *Hogyan halt meg Ulpius Tamás* című novellában tombolja ki magát. A novella — amelynek hátterében a tragikus sorsú T. Bennóhoz fűződő romantikus kamaszbarátság áll — azért is számot tarthat érdeklődésünkre, mert a későbbi kitűnő regény, az *Utas és holdvilág* fő motívuma első megfogalmazásának tekinthető. Az öngyilkossá lett Ulpius Tamást származása és sorsa predesztinálta a korai halálra:

„Ulpius Tamás egy nagyon régi, nagyon előkelő és már régen túlfejtett családnak utolsó sarja volt, ő tudta, hogy utolsó, és benne egy egész nemzetség elmúltságának tradíciója egyesült, és hogy őtutána a semmi jön — így nem egészen érthetetlen, hogy Ulpius Tamás idegességtől álmatlan éjszakáin át abban az ősi házban, ahol már ki tudja, hány generációja az Ulpiusoknak halt meg, valahogy családi vonatkozásba került a halállal. Talán az őseinek az elmúlása a régi falakkal együtt beleöröklődött lelkének a legmélyebb rétegébe, oda, ahol a titokzatos idegen valami nyugodott, az időnként felbukkanó, mely Ulpius Tamáson úrrá lett utolsó éjszakáján.”

Tamás szerelmi élete aberrált volt:

„Írnom kell Ulpius Tamás különös és furcsaságával említeni kóros nemi életéről. Ulpius Tamás tagadhatatlan perverz hajlandóságú volt. Lassan világossá vált önmaga előtt is, hogy a saját neméhez inkább vonzódik, mint a női nemhez. Ez jobban is illett talán hozzá, mert így egész nemisége küzdelemmé alakulhatott.”

A küzdelem, a legyőzetés és a halál erotikus színezetet kapott Tamás beteg érzelmvilágában:

„Gimnazista korában iskolaszerte félt verekedő volt. Nagyon szeretett birkózni... Csak túlerővel szemben szeretett kiállni, akkor elkeseredetten és minden ereje megfeszítésével védekezett, de azután legyőzték, és az erőszakos és kóros legyőzetés volt az ő legnagyobb élvezete. Az ilyen pillanatokban lehunyta a szemét és ellenőrizhetetlen erotikus fantáziája ki tudja, milyen furcsa jelenetekbe plántálta át magát... Élvezte az ütéseket, megalázásokat és válogatott kínzásokat, amelyek érték, de sohasem hagyta magát kínozni, mindig védekezett, az volt az élvezete, ha teljes erőből védekezése dacára kínozták... Én azt hiszem, ez a külön-

sége is összefüggésben volt a gondolatával. A küzdelem az élet szimbóluma, amint a szenvedés és a legyőztetés a halálé.”

A nagydiák Szerb, aki írásainak tanúbizonysága szerint fokozatosan megtagadja a belénevelt eszményeket, egyre jobban elvágyakozik megunt környezetéből és egy magasabb rendű világban, kamaszálmainak országában énjét is különössé, magasabb rendűvé stilizálja. Ennek az átlénygülésnek a története a *Szent fiúság* című regénytörredék, amely Nyflandban, egy elképzelt országban játszódik. A regény prologusa így vall a kamaszalmok hazájáról:

„Élni kell. Élni a magasabbrendű életet, az élettelen életet, a ködhoni életet. Akinek országa nem a földről való, annak van egy más országa, Kődhon. Itt szürke ember vagyok, ott, Isten tudja, talán Isten, talán király, talán fiú, daliás, szép és a lelkem ott kicseng szavaim melódiájából, szavaimból, melyeket itt nem merek elmondani.”

Ez a magasabbrendű én, aki kimondja az itt elhallgatott szavakat, a regény hőse, Hjorth Wölundar, a dekadensen művelt, cinikus és excentrikus kamasz-világfi, az individualista dandymorál megtestesítője, akit Szerb elsősorban a cserkésztestületi szellemével, a cserkészeszmények világával állít szembe. A regény egyik alakja így nyilatkozik a nyflandi ifjúság Új-Spárta mozgalmáról:

„Az Új-Spárta egyesület célja, hogy megmentse Nyflandot! Talán furcsának hangzik, hogy egy ifjúsági egyesület mentse meg az országot, de így kell lennie, mert az országos degeneráció csirái már a fiúkban ütik fel a fejüket... Kötelességről, jövőről, hazáról, Istenről nem tudnak semmit. Előkelők, elegánsak, művészkedők, egyéniséget akarnak játszani és degeneráltak véges-végig. És ha felnőnek, mi lesz Nyflandból? A csak kultúrgenerációból, mely megfeledkezett arról, hogy jellem nélkül nem lehet életképes egyéniséget kiépíteni? Mi élvezzük a művészeteket, de előbb a kötelességünk, tiszteljük a tudományokat, de biztosabb nekünk a hitünk, lelkesedünk kultúráért, humanitásért, de az emberiség java előtt áll hazánk java: nem játszunk egyéniségedit, mert egyéniségek vagyunk, vagy leszünk.”

Hjorth, a cinikus dandy azonban unottan fordult el a spártiáták ideáljaitól:

„Ő volt egykor a leglelkesebb spártiata, nagy rangja is volt és nagy munkaköre, és aztán egyszerre kilépett. Kilépett kétszeres esküszegéssel, megszerve spártiata fogadalmát, és megszerve Harald Holmnak, a spártiata parancsnoknak, tanárjának és gyóntatójának külön adott szavát. De Hjorth morálja sok mindent kibírt, és lelkiismerete a viking-kalózós lelkiismerete volt. Kilépett, mert megunt, ez egész világnézetének szimbóluma lehetett volna.”

Hjorth a világ értelmét a nagy egyéniségekben látja megtestesülni:

„Ha a milliók nem dolgoznának és nem szenvednének — mert a szenvedés a munka eredménye — akkor a pár ezer nem élhetne úgy, ahogy él, nem fejleszthetné fényűzésével a művészeteket, és szent dologtalan kíváncsiságával a tudományokat... lelkei a világnak a nagy egyéniségek. A nagy természet csak dekoráció az ő színpadukon, és az emberiség szolgáltatja a statisztákat.”

Ez az 1918 őszi írott regénytörredék reagál a kor szociális problémáira is. Nyfland viszonyait így jellemzi a 17 éves Szerb Antal:

„Szocializmus, vagyonfelosztás, forradalom. Ezek a komoly dolgok a levegőben voltak. Nyfland hegyi népe, fjordjainak halásza és városainak munkásai nagyon szegények voltak, és gazdagjai, földesúr-arisztokraták és kereskedők, nagyon gazdagok. A szociális különbség óriási volt, és a kérdés egyre izgatottabban szakadt ki a proletárok ajkai közül, és homlokon csapta a gazdagokat. Mi lesz, lesz-e igazság ezen a földön? Minden becületese ember szocialista volt itt, kivéve a nagyon nagy kapitalistákat és a papokat.”

A forradalmas hónapok eseményeire az érettségiző diák érzékenyen felérez. Egy novella-törredéke 1917 őszi az orosz forradalom eseményeivel foglalkozik. 19 augusztusában szonettet ír az ellenforradalom győzelmé első napjainak sápadt Budapestjéről, és röviddel ezután egy allegorikus regénytörredékben állít emléket az elbukott Tanácsköztársaságnak. A regény Myrcia országának nagy forradalmáról szól, és ezt vallja céljának: „Mégis az lehet ez a könyv, aminek lennie kell: himnusz az emberi szabadságra.” A regény bevezetője így emlékezik meg Myrcia forradalmáról:

„Igen szomorú emlékü e forradalom, mert sziklarepesztő nagy akarások, sziklakemény emberi emberek roppantak össze a nagy emberi butaság túlhatalma előtt.”

Majd így jellemzi az ország viszonyait:

„Az ország déli része jómódú földművelő és kereskedő népe lassú közömbösségről nevezetes. Az ország északi része hegyes vagy pusztás; földművelői árván szegények, nagyob-bára állattenyésztéssel foglalkoznak. Vadak és elszántak és szabadságszeretők. Itt terülnek el a bányavárosok, Myrcia gazdagságának fő forrásai... Myrcia országa nagybirtokokra felosztott. A nagybirtokosok éppúgy zsarolják a föld népét, mint a gyárosok, hajótulajdonosok a munkásságot. Ezért forradalom tört ki a nagy Arvenile vezetésével, és Sándor királyt menekülésre kényszerítették... A nagybirtokokat, a gyárakat konfiskálják és felosztják az északiak között.”

A „burzsoázia” azonban leveri a forradalmat, és az ellenforradalmárok „visszaállító bizottságot” szerveznek és politikai inkvizíciós osztályt a forradalmárok ellen.” A bukás után a regény az illegális forradalmi mozgalmak szervezkedését mutatja be, amelynek során Balting bányamérnök, a plebejus forradalmár szembekerül az úri szalonforradalmárokkal. Balting így vélekedik a mozgalom ügyét veszélyeztető úri anarchizmusról:

„Egyáltalán, hát forradalmárok ezek? Bolondok, pozőrök, művészek, nemesek, dandyk és perverzek — de nem forradalmárok. Ő másnak ismerte a forradalmárokat: Arvenilet, Inholdsent és a többi nagy mártírt, akik egész életüket végigküzdötték a proletariátusért, akik törvényes utakon és egyenes utakon jártak mindig, és csak végső esetben nyúltak a vérhez, a forradalomhoz, amelynek halottjai lettek; és másképp ismerte önmagát, aki a forradalom eszméjében nevelkedett 25 évesé, és tudta, érezte, hogy mégis, mégis ő az, aki erős — magában hordozza a holnapot, a forradalmat. És ezek? Legjobb volna hazamenni, kialudni magamat, aztán megmondani a munkásoknak: azok ott lent — nem a mi fegyvertársaink, urak, beteg bolondok, nincs közünk hozzájuk, nekünk nem marad más, mint a magunk ökle.”

*

Szerb zsengei elsősorban nem irodalmi értékeik miatt érdekesek. Tanulmányai nagyrészt a kor kritikai irodalmának általános megállapításait visszhangozzák a kamaszkor féktelen forrongásának megfelelő hangszerelésben. A tanulmányok megállapításai magyar irodalmi vonatkozásokban sokban visszavezethetők Sík iskolai előadásaira, a reneszánsz és barokk viszonyát illetően Burckhardt híres reneszánsz-könyvére, angol irodalmi hivatkozásaikban Taine angol irodalomtörténetére. A konkrét elemzést elvető szubjektív „lélekesztétika” Walter Pater reneszánsz-tanulmányainak, Oscar Wilde minden esztétikai normát tagadó esszéinek és Freud művészetszemléletének összegezéséből születik meg. Első verseinek mutató hangjában hol Sík egyszerű formavilága, hol Ady Istennel viaskodó pátosza, hol Kosztolányi könnyed játékossága, hol Babits klasszikus mértéke szólal meg. *Szent János* című regényében közvetlenül kitapintható példájának, a Dorian Gray arcképének formáló ereje, Syvert halálba hanyatló erotikus szépségimádatának a Halál Velencében hőse az ihletője, az *Ünneprontók* robbanó erotizmusa mögött Wedekind indulata érezhető, és a *Hammelní patkányfogóban* Shakespeare Viharjának és Hauptmann Elsüllyedt harangjának motívumai bukkannak fel.

A zsengek azonban minden fiatalos túlzásuk és másodlagos voltuk mellett a kamasz-író belső fejlődésének és útkeresésének igen érdekes dokumentumai. Szerb gimnazista éve alatt a piarista cserkészcsapat fellendülésének korszakát éli, és Schütz munkásságának következtében a gimnázium a Prohászka által elindított „katolikus reneszánsz” egyik fő műhelyévé válik. A cserkészcsapat a tekintélytisztelt és a testületi elv szellemét hirdeti, a Prohászka—Schütz-féle katolikus újjászülés — megtámasztva a Schütz által fordított Foerster-könyvek ideológiájával — az aszkézis eszményét táplálja, és a szociális problémák karitatív alapokon nyugvó megoldását sugalmazza. Az iskolai irodalmi oktatásban — Sík tevékenységét leszámítva — még érezhető a pozitívizmus tisztos unalma. Ez ellen a világ ellen lázad a zsengek Szerb Antala, amikor az irodalomtörténeti oktatás pozitívizmusával a Walter Pater-i és Oscar Wilde-i lélekesztétikát, a cserkészlet tekintélytiszteltével a kamasz schilleri és ibseni egyéniség-kultuszát, a testületi szellemmel a Dorian Gray-es dandyizmust, az aszkézis eszménnyel a szexualitás wedekindi lázadását és a karitatív keresztényszocializmussal a Tanácsköztársaság tiszteltét állítja szembe. Ennek a féktelen kamaszlázadásnak az érdekes dokumentumai ezek a zsengek, amelyek imponáns viágirodalmi apparátussal és hihetetlen olvasmányanyagnak a zendülés céljainak megfelelő kiválasztásával fűtik izzóvá a lázadó indulat tüzet.

WALDAPFEL JÓZSEF: SZOCIALISTA KULTÚRA ÉS IRODALMI ÖRÖKSÉG

Bp. 1961. Akadémiai K. 385 l.

Kettős szempontú érdeklődéssel veszi kezébe Waldapfel József újabb tanulmánykötetét az olvasó. Szocialista kultúránk, irodalmunk ismeretében kíván gyarapodni, ugyanakkor figyelő szemmel kíséri a kiváló marxista irodalomtudós egyéni arculatának gazdagodását a könyv lapjain. A tanulmányokat, kisebb cikkeket, kritikákat, gloszskákat, előadásokat és nekrológokat egybefogó kötet nagyrészt az 1956 óta keletkezett írásokat adja közre, tehát egy olyan időszak termését, amelyben a marxista irodalomtörténetírás és kritika jelentős küzdelmeket vívott a revizionizmus és a dogmatizmus torzításai ellen, s ezért különös jelentőséget kaphat minden tisztázó szándékú ekkori írásmű. Csak néhány kisebb írást hozott át a szerző *Irodalmi tanulmányok* című, korábbi kötetéből, de ezek itteni újraközlése is indokoltnak tűnik, mert haladó irodalmi hagyományaink és épülő szocialista kultúránk számos összefüggésére világít rá általuk.

A kötet nyitánya a *Gorkij születésének 90. évfordulóján* tartott emlékbeszéd, amely — 1958 tavaszán, roppant aktuálisan — a szocialista író és a proletárhatalom viszonylataival, valamint a szocialista realizmus helyes értelmezésével s e módszer történelmi kialakulása körülményeivel foglalkozva nemcsak Gorkij életművében világít meg új mozzanatokat, de a hazai irodalompolitika helyes alakulását is segíteni szándékozik. Az *én egyetemeim* című érdekes előadásában (mely a hasonló címet viselő film bevezetőjeként hangzott el) szintén Gorkijnak 1917 októberéhez való bonyolult viszonyulását elemzi Waldapfel József, sok adattal bizonyítva Lenin bíráló szeretetének és gondoskodásának szerepét Gorkij helyes világlátásának kialakításában. Alapos kutatásokon épülő fejtegetéseit csak egy kevésbé ismert dokumentummal egészíthetjük ki, a *Népszava* 1918. december 28-i számában *Maxim Gorkij a művelt világhoz* címen megjelent, Lenin igazát hirdető manifesztummal, melyet később, a Tanácsköztársaság napjaiban a Közoktatásügyi Népbiztosság több nyelvre lefordítva is terjesztett. Teljesebbé teszi e két írás Gorkij-portréját a kötet

harmadik tanulmánya, az 1959-ben keletkezett *Fejezetek Gorkij írói arcképéből*, mely a nagy író egész életművéről nyújt tanulságokban bővelkedő áttekintést.

A Gorkijportrékhoz is kapcsolódik, de már a szocialista kultúrának klasszikus irodalmi örökségünkhöz való viszonyát is boncolgatja a *Gorkij és Madách* izgalmas oknyomozása, mely tanulmányát újabb adalékokkal és egy érdekes vitacikkkel kiegészítve adja itt közre a szerző. Úgy érezzük, a körülötte gyűrűző vitával egyetemben — és *Az ember tragédiája új kiadása* elé írt bevezetőjével együtt, mely a *Tragédiának* Madách egész írói pályáját végigtekintő elemzését adja, s rávilágít a mű keletkezési körülményeire és az értelmezése körüli legfontosabb problematikára is — Waldapfel e munkája szintén jelentős hozzájárulás a *Tragédia* helyes marxista értékelésének kialakításához. Ugyancsak klasszikus irodalmi örökségünk birtokbavételének elvi kérdései kerülnek előtérbe a „mutatóba” között három régebbi írásműben. A szocialista kultúra teljessé tételéért vívott eszmei harcot dokumentálja a *Klasszikusok a nép tulajdonába mennek át* című cikk, míg a két emlékbeszéd, a *Csokonai ünnepe Debrecenben* és a *Vörösmarty halálának centenáriuma*, nemcsak a két költő életművét mutatja be egy-egy ünnepi emlékezés okán, hanem mindenekelőtt vitacikkek is, amelyek a felszabadulás előtti torz értékelések, s a később felbukkanó értetlenek, félremagyarázók ellen egyaránt hadakoznak. E témakört érdekesen egészíti ki a bolgár Petőfi-kötet bevezetőjeként szolgáló *Szabadság-szerelem*, valamint az 1957-ben írt *A márciusi ifjúság*, mely utóbbi az 18-8-as forradalmi hagyományok meghamisítóival vitába szállva arra keres magyarázatot, hogyan vált lehetőséggé, hogy az 1956-os ellenforradalom során 18-8 nagy eszméit nacionalista jelszavakká torzítva az ifjúság megtévesztésére felhasználhatták.

Harmadik fontos témaköre Waldapfel József tanulmánykötetének Komját Aladár költészete körül bontakozik ki. Az emigrációba kényszerült, nehéz, áldozatos életsorsú kommunista költő emberi-írói fejlődés-

útját nagy szeretettel rajzolja meg a *Komját Aladár helye irodalmunk fejlődésében* című akadémiai székfoglaló előadásában. E tanulmány adatgazdagságára jellemző, hogy még *Komját* nagy gondossággal készült *Össze-gyűjtött műveit* is kiegészíti (a *Floriánsdorj* egy valóban megragadó részletével). Finom elemzések sorával mutatja be *Komját* sajátos, az expresszionizmuson nevelkedett, a kifejezés hallatlan tömörségére törekvő formanyelvét, szoros belső logikával, igen erős gondolati koncentrációval épített verskompozícióit, jellegzetes képrendszerét. Verselemzései meggyőzően bizonyítják, hogy már a húszas évek derekától mindinkább felváltja a kiáltásokba és jelszavas sorokba sűrített verseket *Komját* költészetében a balladás, sokszor drámai párbeszéd-del teltített versforma. S itt érdekes, további új kutatásokra ösztönöz Waldapfel azon fejtegetése, melyben a húszas évek szocialista költészetének a ballada irányába történő megújulásáról ír. Elgondolkasztó a tanulmánynak az a tétele is, hogy *Komját* Aladár ismerte József Attila némely versét, s főként, hogy József Attila olvashatta *Komját* egyik-másik költeményét. E kérdésben azonban — mint ahogy több más részlet-kérdésben is — még további kutatások szükségesek.

Mintegy e tanulmány kiegészítésének tűnik az esztendővel utóbb keletkezett, *Komját Aladár születésének hetvenedik évfordulóján* című emlékezés, mely a költő utolsó élet-éveiben született verseit elemzi hasonló gondossággal. S itt helyénvaló rámutatni, hogy érzelmvilága gazdagodásáról tanúskodnak e versek, miként *A lélek mér-nőkeihez* című ars poeticájában is az élet teljességének magabafogadását, a világ ellentmondásainak lehető teljes átélését és lírai ábrázolását tartja költői feladatának; s hogy ebben az időszakban kerül előtérbe a költőnél „a nemzeti formához való visszatérés szándéka” is, e formának eddigi köl-

tői útja eredményeivel való egyeztetése által. Hogy mindez mennyire összefügg a világban végbemenő nagy változásokkal, s mindenekelőtt azzal, hogy a népfront-politika kerül a kommunista pártmunka középpontjába, ma már nyilvánvaló. Rá kell azonban mutatnunk, hogy korai halála következtében *Komját* Aladár nem tudta ezt az ars poeticáját valósággá érlelni: *A lélek mérnőkeihez* — néhány más ekkori nagy versével együtt — költészete záróakkordja maradt, s nem vált egy új szakaszának nyitányává. Ezért nem érezzük egészen megnyugtatónak, ahogyan Waldapfel József *Komját* Aladár helyét irodalmunk fejlődésében kijelöli. *Komját* Aladár példamutató életet élt, költészete kimagasló jelentőségű, életművét azonban még tovább kell elemeznünk, s főleg a korszak többi nagy alkotóival sokszempontúan összemérnünk, míg XX. századi irodalmunk fejlődésében valóságos helyét kijelölhetjük.

A *Komját* életművét nagy felkészültséggel elemző írások, s a széleskörű kutatásokon nyugvó Gorkij-portrék, kiegészülve a kötetnek a XX. századi irodalom köréből vett többi kisebb-nagyobb írásművével — és itt az *Alexej Tolsztojról* készített portré-vázlatot, a *Kis íróskor József Attiláról* című ismeretetőt, a német olvasóközönség számára írt *A „Hamburg Októberre” költője* című írást, valamint a *Bölni György* tanulmányairól és a *Hevesi Gyula* könyvéről írt szép bírálatokat emelnénk ki elsősorban —, jól érzékel-tetik Waldapfel József oeuvre-jének jelenté-keny kiterjedésedését. Mint ahogy erre mutat a kötetet befejező két igen érdekes színikritika, illetve vitaindító előadás is. A tanulmány-kötet stílusa a gondolatok félreérthetetlenül pontos megfogalmazása, a használt fogal-mak világossága, egyértelműsége jellemző, ami külön is tanulsággul szolgál mindannyi-unk számára.

József Farkas

MÁTRAI LÁSZLÓ: GONDOLAT ÉS SZABADSÁG

Bp. 1961. Magvető K. 343 l.

Mátrai László tanulmánykötete filozófiatörténeti tárgyú; ámde a filozófiatörténet — mint írja — már maga is filozófia: így Mátrai a marxista filozófus szigorával vállalkozik arra, hogy a filozófia alapkérdését, idealizmus és materializmus harcát történelmileg kötött életművekben, filozófiai kategóriák genezisében, gondolat és szabadság egymástól elválaszthatatlan fejlődésében vizsgálja meg. A különböző mértékben eredeti kutatásokon alapuló s nem is egyformán elmélyült dolgozatok — népszerűsítő rádió-

előadások és súlyos értekezések —, tehát éppen a szemléletmód egysége, a tendencia s a módszer következetessége révén szin-teződnek, kerülnek egy koncepció zárt foglal-atába. Első öröme az olvasónak éppen ez: amivel éppenséggel nem kényeztetik, most magas színvonalú marxista filozófiai és filozófiatörténeti tanulmány-sorozatot tart a kezében. Másik, nem kisebb hasznát húz abból, hogy a szerző — mert a filozófiai tartalmakon túl azoknak ideológiai funkció-ját is tudatosan méri fel — a politikai s az

irodalmi tudatformák területére is átlép, s így az irodalomtörténésznek mindenesetre számos elvi és módszertani tanulsággal szolgál. Nem feladatunk a filozófiatörténész eredményeiről beszélnünk, lehetetlen azonban nem érintenünk néhány olyan elvi tételt, mely irodalomtörténeti jellegű írásai-ban is érvényesül, s ugyanakkor a tudomány-történet művelőjét általában is érdekelheti.

„Az anyag szerkezetének atomista fel-fogása a 17. századi magyarországi filozó-fiában” című, alapos értekezésének bevezető-jében — s nem véletlen, hogy éppen itt, az eredeti kutatómunka eredményeit hiteles-sítően — Mátrai határozottan szembefor-dul a polgári filozófiatörténet „tantörté-neti” felfogásával és módszerével. Finoman s nemcsak a filozófiatörténetre jellemzően mondja ki, hogy amikor a polgári történe-szek csupán a legnagyobb filozófusok leg-jellegzetesebb tanításait tekintik mérvadó-nak egy-egy korra nézve, „olyan fiktív filozófiatörténetet konstruálnak, mely a tény-leges történelemhez képest (és benne a kor-tényleges filozófiai életéhez képest) legalább ötven esztendővel „siet”, vagyis egy későbbi történelmi-társadalmi helyzetre nézve lesz-ténylegesen jellemző. Ezzel persze éppen az-vész el a filozófia tényleges történetéből, ami számunkra a legfontosabb: nevezetesen az a különbség, feszültség és küzdelem, ami fennállt a kor hivatalos filozófiája és a nagy filozófusok tanai között” (182. l.). Mátrai nem is úgy mutatja be a filozófiai gondola-tot, ahogyan az a maga pusztán logikai-eszmei súlyánál fogva érvényesülne, „sza-badon” s — történetietlenül, hanem komo-lyan számbaveszi a történelmi időben, társa-dalmi szerkezettől, termelőerők és termelési viszonyok ellentmondásaitól kondicionált-súlyos küzdelmeket az eszmék körül.

Egy másik, megint nemcsak az irodalom területén érvényesülő elvi tétele a haladó filozófiai hagyományok kutatásával kapcsola-tos. A költői, tudósi, politikusi nézeteket nem szabad pusztán filozófiai tartalmuk szerint elbírálni, „ez esetben a materializmus érték-mércéje oly magas követelmény, mely az Elbától keletre lakó népek történetében — a XVIII. században — teljességgel alkal-mazhatatlan”. Itt „az írott művek és vallott nézetek filozófiai tartalmán túl azoknak ideoló-giai funkcióját” kell felmérni, „mert itt a kettő sokkalta kevésbé „fedi” egymást, mint a „szabályos” fejlődés tükröztetője-ként létrejött klasszikus filozófiai történeté-nek esetében” (240. l.).

Egy harmadik, megint általánosítható tétele így hangzik: „a nálunknál fejlettebb társadalmi-gazdasági alapon létrejött haladó eszmék átvétele mindig magában rejtette a magyar viszonyokkal való szembekerülés-nek, elmélet és gyakorlat elszakadásának

veszélyét.” Igen találóan bizonyítja is e té-telének igazát Apáczai Csere, Bessenyei, Csokonai és Martinovics eszméivel, ill. esz-méinek sorsával.

Nem kevés ilyen elvi — de módszertani-lag is gyümölcsöző — tételt idézhetnők még, pl. a nemzeti filozófiatörténet nemzet-közi jelentőségéről, vagy az antiklerikális és ateista propaganda irányairól. Elég azonban ennyi is, hogy lássuk: Mátrai spekulativitása, az általánosítás iránti nagy érzéke nem szakad el a történelmi feltételek közt születő konkré-tumok, eszmék és művek, ideológiai harcok vizsgálatától.

A tanulmányíró nem egy szép dolgozatá-val — a kötet többségével — igazolja ezt az elvi szilárdságot és ereditiséget meg módszer-tani biztonságot, mely néhol, súlyosan latba eső ítéletalkotás esetén is, valami virtuóz szellemességgel hatja át különben lapidáris stílusát. Elsősorban az anyag szerkezetének atomista felfogásáról szóló — említett — tanulmányára gondolunk, melynek nehéz tárgyát ily árnyaltan, vallás, filozófia és ter-mészettudomány ütközéseinek ily differen-ciált képében más valaki aligha tudta volna kidolgozni. Sajnáltnók, ha ez a „fejleszt” — mint Mátrai pályájának nem egy komoly kezdeményével történt — elszigetelődnék s magában maradna, ha nem folytatódna Bessenyei, majd Kölcsey atomisztikájának stúdiumával. — Itt említhetnők a Martinovics *Filozófiai emlékiratairól* szóló kitűnő tanulmányt is, mely szerintünk a legigazabb feleletet adja a Martinovics „kalandor-ság”-ával kapcsolatban feltehető kérdésekre (223—4. l.). Csak azt hiányoljuk, hogy Martinovics filozófiai álláspontjának kifejtése közben — éppen mikor a „force vitale” értelmezésére kerül sor — Mátrai nem né-zett körül Martinovics elvbarátai között: Verseghy felfogása pl. nagyon közel áll ehhez a martinovicsi életerőfogalomhoz (A teremtséről, 1791).

Közelebbről kell vizsgálnunk azokat a tanulmányokat, melyek szorosabban iroda-lomtörténeti tárgyúak. Igaz ugyan, hogy a határokat nem vonhatjuk meg mereven — a 17. századi atomisztikáról szóló értekezés a régi magyar irodalomnak is tárgyát képező művekről és írókról szól. Így van irodalom-történeti érdeke a felvilágosodás kori haladó filozófiai hagyományokat vizsgáló tanul-mánynak is. A szerző ezt — túlzott önkriti-kával — „durva vázlat”-nak nevezi (152. l.). Annyi kétségtelen, hogy vázlatossága nem válik előnyére. A nemzeti függetlenség esz-méjének „vonalát”, „színképét” a következő „konceptiókra”, „ideológiák”-ra bontja: abszolut monarchia, felvilágosult abszolutiz-mus, független magyar monarchia, polgári köztársaság. A haladó társadalmi gondolat-nak „színképében” a következő „szakaszo-

kat" különbözteti meg: ortodox katolicizmus, klerikális protestantizmus, antiklerikális katolicizmus, antiklerikális protestantizmus, deizmus, materializmus és ateizmus. Kétségtelen Mátrai törekvése a fiktív ideológiai történeti konstrukció elkerülésére, s törekvése nem is eredménytelen. Felosztása azonban — melyet példákkal nem bizonyít — erősen absztrakt, csak az eszmei fokozatok közti párhuzamosság és kereszteződés általános megállapításával enyhül a tételek merevsége. Számos íróat lehetne említeni, aki egyik irányba sem állítható be teljesen, arról nem is beszélve, hogy a katolicizmusnak és a protestantizmusnak a „klerikális” vagy az „antiklerikális” jelzővel való ellátása inkább logikai művelet eredménye, mely okosan figyelmeztet a bomlás tartalmára, de homogen irányok megállapítására kevésbé alkalmas. S nehéz egyetérteni azzal, hogy a magyar felvilágosodás 1795-tel véget ér; mert ahol a forradalmárok nyakazták le a királyt, ott a felvilágosodás betölthette történelmi hivatását — ahol azonban fordítva történt, mint minálunk is, ott a felvilágosodás eszméinek továbbra is fennmaradt a történelmi funkcióink. Kazinczynak, korának s munkatársainak eszméi — felvilágosult eszmék. A vázlatos dolgozat tehát kétségtelenül problémaérzékeny, gondolatébresztő írásmű, de lényegében nem visz tovább Kató István és Waldapfel József idevágó, tényanyagban gazdagabb tanulmányainál.

Újszerűbb s nem kevésbé gondolatébresztő „A „doktrínék”, a marxizmus első magyarországi ellenfelei” című, részben irodalomtörténeti vonatkozású dolgozat. Nem kívánunk részletkérdésekben vitatkozni a szerzővel (nem hisszük pl., hogy Kemény „a filozófiában teljesen járatlan” lett volna), annál inkább nem, mivel egyetértünk az egyes írókról adott elvi ítéletével. Csak azt kifogásoljuk, hogy többnyire oly hivatkozások alapján, melyek íróinkat (Keményt, Lukács Móricot) az 1840-es évek Engelséhez vagy az akkori szocialista eszmékhez

állítják negatív viszonyba, a szerző azt a nagyon sokatmondó következtetést vonja le (s teszi a dolgozat címébe is), hogy e magyar írók a marxizmus első magyarországi ellenfelei. Erre a vékony szála redukálni a szóban forgó írói művek értékelését s ugyanakkor *ennyi tény* alapján máris marxizmusnak láttatni azt, amit ők elutasítottak, bizonyára túlzó általánosítás.

E kisebb-nagyobb tévedések akkor tűnnek fel — néhány tanulmányban —, mikor a szerző enged a spekulativitás csábításának. Az egyensúly vagy inkább tökéletes összhang az általánosítás és a konkrétság között mégis jellemzőbb rá. Hadd említsük itt egyik legszebb dolgozatát, az irodalomtörténésznek oly tanulságos esszéjét Bessenyei és Csokonai materializmusáról. Ha valamit sajnálunk, az csak a Csokonairól szóló résznek vázlatossága; tudjuk, hogy Mátraiak, a nagy érzékenységu esztétának ennél lényegesen több mondanivalója volna arról, hogyan válik a materialista eszme igaz költészetté Csokonai írájában. Hogy Bessenyei-kutatásunkat *Az értelemnek keresése* elemzésével s értékelésével lényegesen továbbvitte, az kétségtelen.

Kevés oly rangos tanulmánykötetet ismerünk az utóbbi évek terméséből, mint amilyen a Mátraié. Konceptiójánál fogva magas színvonalú könyv, és sok elvi és módszertani tudással szolgál az irodalomtörténésznek is. Apró tárgyi gondatlanságai (egyszer Julio Cesare Vaninit ír, másszor Lucilio Vaninit, ami a Lucilio (Giulio Cesare) Vaninival nem ismerős olvasót erősen zavarhatja; kétféle évszámot közöl a *Filozófiai emlékiratok* megjelenéséről stb.) nem feltűnnek. Stílusának erejében, egyszerre világos és tömör kifejezésének eleganciájában a marxista gondolat, a forradalmár elviségu mondanivaló elevenítette újjá az esszé régi mesterének jó tulajdonságait. Örülünk, ha Mátrai László e kötete további, hozzá méltó nagy vállalkozások bevezetője volna.

Szaunder József

A RENAISSANCE MAGYARORSZÁGON

Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Kardos Tibor. Bp. 1961. Szépirodalmi K. 686 l. (Magyar Klasszikusok.)

Egy évtizede annak, hogy a *Magyar Klasszikusok* c. sorozat rendszeresen megjelenik. Amennyire érthető, hogy ez alatt az idő alatt a magyar irodalomnak számos kiváló íróját kellett helyes megvilágításba helyezni, s nem kevésbé számos jelentős képviselőjét valósággal felfedezni, épp annyira sajnálatos, hogy a régi magyar irodalomnak Balassi Bálintot megelőző korszaká-

ból csak most, a *Magyar Klasszikusok* befejezése időszakában jelenhetett meg egy kötetre való válogatás.

Tudjuk, hogy ez a sorrendiség nem jelent semmiféle értékrendet, de nemcsak ezért, egyébként sem akarunk ezúttal a sorozat egészének szerkesztési elveivel foglalkozni. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a magyar irodalomtörténet keresztmetszetét nehezen

tudjuk elképzelni anélkül, hogy latin nyelvű irodalmunkból ne legyen képviselve egy-egy kötettel a középkori gesta- és krónikairódalom, a Hunyadi- és Jagello-kori humanizmus, valamint a magyar reformáció anyanyelvű irodalma.

A most megjelent kötet legalább annyit javít az összképen, hogy a klasszikus hagyományba a magyar reneszánsznak Balassit megelőző nagy korszakát is beiktatja. Mindezek előrebocsátása után adódik a következő, hogy *A renaissance Magyarországon* c. kötet megjelenését nem csekély várakozás előzte meg.

Az antológia egészében véve kedvező benyomást kelt. Pedig összeállításakor nem egyszerű feladatról volt szó: a javarészt régebben lefordított, de ma már többnyire nehezen hozzáférhető műveken kívül (Galeotto: *De dictis ac factis*, Brodaries: *Verissima descriptio* stb.) olyan humanista auktorokat is meg kellett szólaltatni a kötetben, mint Váradi Péter, Vitéz János és Oláh Miklós, akik — Kardos Magyar reneszánsz írók (Bp. 1931.) c. kis antológiáját és az egyetemi segédkönyvnek készült Barta-Klaniczay-féle régi magyar szöveggyűjteményt (Bp. 1951.) is figyelembe véve — tulajdonképpen itt nyertek első ízben érdemlegesebb, terjedelmesebb bemutatást.

A válogatás szempontjai, részleteit tekintve, egyébként Kardos Tibor 1955-ben megjelent monográfiájában kifejtett alapelvekre vezethetők vissza, épp ezért nem hat újdonságként, ha a magyar Váradi Péter mellett ott találjuk a dalmát Tuberót, vagy ha Bartholomaeus Francfordinus XVI. század eleji *Gryllus* drámája mellé a X. századi Roswitha *Dulcitius*-ának fordítása sorakozik fel — a Nyulak szigeti humanista apáca-drámairodalom dokumentumaként.

Ez utóbbi felvételét Kardos Tibor azzal a kétes értékű argumentummal is alátámasztani vélte, hogy a drámában a Varius név, mint mondja, „népi értelmezéssel” (84. l.) Varjusz-ként szerepel, hogy ezzel is utaljon „a kínzómaster és hóhér gyászos kíséretére, a hollókra és fekete varjakra...” (uo.). Ennél a magyarázatnál azonban sokkal valószínűbb, hogy pusztán a *varius* > *varjusz* ~ *varjusz* fonetikai-nyelvtörténeti jelenséggel van dolgunk, melyet, ha más nem, még a népetimológia mechanizmusa is kielégítően megmagyaráz anélkül, hogy tovább kellene következtetnünk bármiféle súlyos társadalmi mondanivalóra, — épp a domonkos-rendi apácák körében, ahol a szöveget megőrző *Sándor-kódex* keletkezett.

Ami a válogatás arányát illeti, elfogadhatjuk a kötet anyagát. Más kérdés, hogy kissé túl sok az ex omnibus aliquid a teljes szövegközlések rovására. Arra gondolunk, hogy a két említett, nem magyar, ill. nem

humanista alkotás kihagyásával kb. 25 nyomtatott lap szabadult volna fel, s ebben az esetben hozni lehetett volna Nagyszombati Mártonnak — Kardos Tibor által is nagyra értékelt — *Opusculum*-át teljes egészében, első ízben magyarul.

Azzal egyetértünk, hogy az antológiában szereplő szerzők művei közül mi került válogatás alá. Sajnos, ez a levelezésektől eltekintve (Vitéz János, Hunyadi Mátyás, Váradi Péter) alig jelentett problémát a szerkesztőnek, oly kevés a nem egykötönyű humanista író ebben a korban. A műfaji besorolás sem hagy kívánnivalót maga után: a nemrég még drámai emlék gyanánt kiadott Janus Pannoniusz-elégia (*Hónapok vetélkedése*. El. XXXIV.) most a valódi helyén, a költemények között szerepel.

A fordítások megérdemlik az elismerést. A korszerű stílusban tolmácsolt versek, levelek, történeti leírások nemcsak olvasmányosak, de filológiaiilag sem túlságosan szabadosak, és ami szintén fontos: félreértésekre nem akadunk bennük. Helyeseljük, hogy a kötet szerkesztője nem egy, korábban már lefordított munkát újra fordítottatott a régi és új nevekkélc örvendetesen vegyes, tekintélyes számú műfordító gárdával.

Ha az itt nyújtott teljesítményeket csak nagy általánosságban is, de rangsorolni akarjuk, mindenekelőtt a magyarra fordítás munkájából is nagy részt vállaló Kardos Tibor teljesítményét kell kiemelnünk. Szívonalas prózai fordításai az antológia élvezetes lapjai közé tartoznak. A műfordítók közül az igen tehetséges Majtényi Árpádot említhetjük, aki hivatott lenne nemcsak a Nagyszombati-fordítás befejezésére, de minél több magyarországi latin költemény tolmácsolására is, továbbá Takács Gyulát, akinek a kötetbeli szemelvényekben sikerült az eddigi Taurinus-fordítások legjobbját nyújtania.

A kötet élén álló, közel száz lap terjedelmű tanulmány nemcsak általános értelemben vett bevezető kíván lenni, de elvi igazolása is az antológiába felvett szemelvényeknek. Ez pontosabban szólva annyit jelent, hogy az összesen 26 caputból álló értekezés első 12 fejezetében Kardos *összefüggő* képet rajzol az itáliai reneszánszról és humanizmusról, ellenben a magyar viszonyokról szólva lemond a fejlődésnek egységes folyamatként való ábrázolásáról, és mondanivalóját a szükségesnél is jobban tagolva csak azokra az irodalmi emlékekre, ill. termékekre korlátozza, melyek szerepelnek könyvében. Ez a megoldás jól eligazítja az olvasót, de a gondolatmenetet szétfőrdelve az egész dolgozatot valahogy mozaikszerűvé is teszi.

Véleményünk szerint Kardos Tibor a magyar anyag szélesebb horizontú, kerek egészet nyújtó tárgyalásával egyenletesebb

szerkezetűvé tehetné volna az egész bevezetőt, s egyáltalán nem lett volna baj, ha olyanokról is szót ejt, akik nem szerepelnek gyűjteményében. Egy ilyen megoldás is jól szolgált volna azt a célt, amit Kardos szánt neki mostani alakjában.

A tanulmány egyébként azok számára, akik ismerik a szerző 1955-ben megjelent összefoglaló művét a magyarországi humanizmus koráról, nem tartalmaz lényegében semmi újat: elejétől végig ennek a szövegnek a körülményekhez igazított változata. Következésképp Kardos itt is nyomatékosan hangsúlyozza a magyar humanizmus népi jellegét. Kár, hogy feltevésének bizonyítását ezúttal sem végzi el.

Még olasz viszonyok között is csak arra hoz példát, hogy a nép *vagy mint katona* harcolt a feudális középkori viszonyok ellen a polgárság érdekében, *vagy mint termelő munkás* vett részt az Új diadalra juttatásában. De ez nem is szorul bővebb igazolásra, a néptömegek *világtörténelmi szerepe* el nem vitatható tény, a humanista irodalomba azonban csak *közvetve* szólhatott bele, akkor is csupán az ő érdekeivel is azonosítható nézetek kapcsán fogalmazódott meg vágyai, vagy éppen programja. Oly *közvetlen* módon, ahogyan Kardos Tibor kívánja jellemezni, a nép nem a reneszánszban, hanem csak a *szocializmusban* szólalhat meg.

Noha a népi humanizmus koncepciójának felállításához magyar viszonylatban kevés az alap, az analógiák pedig tetszős, de labilis eredményekhez vezethetnek, Kardos fejtegetését megejtőnek érezzük mindaddig, amíg elő nem vesszük a forrásokat, amelyeket interpretál. Nézzük meg találmányra a legelső szerzőt: Pier Paolo Vergeriot, s a legelső szemelvény legelső oldalát: Arrianosfordításához írott előszavát.

Vergerio, Kardos bevezetőjében olvasható jellemzés szerint „ha nem is a taboriták népi forradalmának képviselőivel, de a husziták jobbszárnyával” meg tudta találni a hangot (34. l.), amiből arra következtethetnénk, hogy Zsigmond király belső tanácsosának humanista egyéniségéhez hozzátartozott a feudális elnyomás ellen szóval és fegyverrel egyre erősebben tiltakozó nép iránti rokonszenv, a hozzá való közeledés és a vele majdhogynem közös nyelven való kapcsolat.

Ez a Vergerio, az említett prefációban a következőket mondja az igazi történetírói morál kritériumait fejtegetve: „... némelyek abbéli buzgalomukban, hogy maguknak nevet szerezzenek... nem az igazságba, hanem kitalált mesék édes ámitásaiba kapaszkodtak.” Kardos Tibor pozitívként könyveli el, hogy Vergerio „élesen elítéli a közhiedelemre alapított történetírást” (42. l.), mert a középkorival való szembefordulást, az „újfajta” jelentkezését látja benne (43. l.).

Az így kikerekített portré tehát a hazánkba került olasz diplomata „népközelségének” és tudós humanista voltának hangsúlyozásával valószínűsíthetően látszik annak a törekvésnek jogosultságát, hogy Vergerio személyét ilyen vagy olyan meggondolások alapján, ha nem is tekintjük a népi humanizmus egyik reprezentánsának, de semmi esetre se állíthatjuk szembe magával a koncepcióval.

De ez a jellemzés kiegészítést kíván. Gondoljunk a Vergerio társadalomszemléletére oly jellemző *De ingenuis moribus*, ahol a „szabad embereket”, polgárokat, különválasztja a kultúráldóndi sem méltó „nem szabad emberektől”, a jobbágyoktól, s gondoljunk a közhelyt koptatott idézetre: „Et si tam nobilissima gens Hungariae primordia sue generationis et fortia queque facta sua ex falsis fabulis rusticorum uel garrulo cantu ioculatorum quasi sompnando audiret, ualde indecorum et satis indecens esse.”

A párhuzam a politikai-társadalmi aspektust és a történetírásról vallott felfogást tekintve, a körülmények dialektikus mérlegelése mellett is, tehát: *több szempontból* megállapítható. De ha ez így van, akkor a következtetések sem lehetnek teljesen ellentétesek.

A humanista irodalom forradalmi előrelépést jelentett a középkorival szemben, a Magyarországon lényegében változatlan gazdasági alap azonban a fejlődés számos vonatkozásában nem engedte számottevően módosulni a korábbi állapotokat, így: történelmietlen lenne ez elé az irodalom elé olyan mércét állítani, amelynek küldetésénél fogva eleve nem is kellett megfelelnie, s még inkább az lenne, ha ilyet képnénk bebizonyítani, hogy „feladatának” eleget is tudott tenni.

Tekintettel arra, hogy Kardos Tibor idézett fontos műve, annak idején elvi és filológiai szempontból egyaránt mélyreható vita tárgya volt (vö.: ItK 1958. 544–561. és FK 1959. 143–164.), ha árnyaltabb megfogalmazásban is, de újból lenyomatott tételeit nem kezdjük ismét elemezni, csak utalunk az ott elhangzottakra. Kisebb részletmegjegyzéseket tehetnénk ugyan (Janus Pannoniusnál az emberi szenvedés kifejezése oly fokon szólal meg, hogy Reviczkyig, Adyig nincs hozzá hasonló költészetünkben [50. l.] — mi inkább azt mondanánk: Csokonaig stb.), de ezek elhanyagolhatók.

A kötet kerekén száz lapnyi jegyzet-apparátussal zárul. Ez a terjedelem nem túlzott és a benne foglalt adatok éppenséggel nagyon is hasznosak. Néha azonban még nagyobb bibliográfiai pontosságra kellett volna törekedni, főleg a címek idézésében (az ItK nem *Irodalomtörténeti Közlemény* stb.).

V. Kovács Sándor

GYULAI PÁL: BÍRÁLATOK, CIKKEK, TANULMÁNYOK

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Bisztray Gyula és Komlós Aladár. Bp. 1961. Akadémiai K. 685 l. (A Magyar Irodalomtörténeti Források, 5.)

Irodalomtörténetírásunk az utóbbi években fokozott figyelemmel fordul Gyulai Pál alakja és életműve felé. Erről a megnőtt érdeklődésről tanúskodik — egy elkészült és egy készülőfélben levő monográfián, valamint több kisebb-nagyobb tanulmányon kívül — A magyar irodalomtörténetírás forrásai c. sorozat két egymást követő, Gyulainak szentelt kötete is. Somogyi Sándor Gyulai levelezésének 1867-ig terjedő részét adta ki, az előttünk fekvő kiadvány sajtó alá rendezői, Bisztray Gyula és Komlós Aladár pedig kötetben meg nem jelent kritikai, publicisztikai és hasonló jellegű írásait gyűjtötték össze.

A szerkesztők a lehető teljességre: valamennyi általuk ismert s a korábbi kiadványokból hiányzó Gyulai-írás publikálására törekedtek. (Bizonyos számú fordítás, illetve tartalmi kivonat jellegű szöveget hivatalos beszámolót és másokkal közösen aláírt pályázati jelentést a függelékbe soroltak.) Az összeállítás alapjául az a bibliográfia szolgált, amelyet Bisztray Gyula 1927-ben, a *Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye* c. kötetben tett közzé; az itt regisztrált anyag azonban számos, azóta felkutatott cikkel is szaporodott. Joggal írják a szerkesztők: „Bizton állíthatjuk tehát, hogy a jelen kiadvánnyal lezártuk Gyulai Pál kritikai dolgozatainak sorozatát.” (634. l.) Ám egyúttal megjegyzik: „Ismerve Gyulai Pálnak közel hét évtizedre terjedő, szétagázó, gazdag munkásságát, valószínű, hogy még előkerül egy-két lappangó dolgozata” (uo.) —, s e megállapításuk igazáról magának az általuk gondozott kötetnek figyelmes tanulmányozása során is meggyőződhetünk. A gyűjtemény 171. sz. darabja Gyulainak egy a Pesti Napló 1868. március 13—14-i számban megjelent, Jókai Hon c. lapjával vitatkozó politikai cikke. Itt olvassuk a következő sorokat: „Hogy a Hon és Magyar Újság pártja elvben egy, azt én állítottam legtöbbször a Naplóban, midőn február elejétől február végéig a P. N. egyik dolgozó-társát pótolnom kellett, sőt a márc. 5-i számban is én írtam a kör jegyű cikket, mely ... ismétli a fentebbi vádat.” (514. l.) Az említett, március 5-i dátumú cikk szerepel is kötetünkben, de a mondat első felének — melyből félreérthetetlenül kiténik, hogy Gyulainak 1868 februárjában is jelentek meg írásai a Pesti Naplóban, s mely e cikkekre vonatkozólag tartalmi fogódzóval is szolgál — úgy látszik nem tulajdonítottak jelentőséget a szerkesztők. Pedig a Gyulai tollából származó cikkek — tárgyi és stílus-kritikai szempontok együttes mérlegelésén

alapuló — kiválasztása bizonyára nem lett volna megoldhatatlan feladat. Viszont meglepő módon 3 olyan írás (a 111., 147. és 201. sz. darabok: egy Dóczi Csók c. darabjára vonatkozó helyreigazító közlemény, egy — Kemény Zsigmondot méltató — Kisfaludy-Társaság-i elnöki megnyitó beszéd és egy — Péterfy Jenő egyik írásához fűzött — szerkesztői jegyzet) is bekerült a kiadványba, amely már — igaz, hogy más címen — a *Kritikai dolgozatok újabb gyűjteményében* is olvasható.

Kiemelkedő értékű, az oeuvre csúcscsaira kívánczó írás csupán néhány van a gyűjtemény 250 darabra menő anyagában. Változatosság, tartalmi és műfaji sokrétűség tekintetében viszont ez a kötet összes elődeit felülmúlja, s így, ha nem is módosítja lényegbevágóan, mindenesetre érdekes árnyalatokkal egészíti ki Gyulairól alkotott képünket. A kiadvány szerteágazó tevékenységének úgyszólván valamennyi ágát, minden jellegzetes motívumát bemutatja. Irodalmi és színházi kritikák, írói portrék, polémikus cikkek, tárcák, ünnepi beszédek, elő- és utószavak, a Kisfaludy-Társaság és az írói segélyegylet ügyeivel összefüggő megnyilatkozások egyaránt helyet kaptak benne. Mintegy 16 írás Petőfivel, illetve különböző róla szóló művekkel foglalkozik, tanúsítva: mennyire szívügye volt Gyulainak Petőfi kultusza. 5—5 írás Gyulai másik két írói eszményképének, Arany Jánosnak és Kemény Zsigmondnak munkásságához kapcsolódik. Különösen erős hangsúlyt kaptak ezúttal — az előző gyűjteményekhez képest — a politikai és irodalmi élet napi kérdéseire vonatkozó állásfoglalások. Gyulai politikai publicisztikájának oroszlánrészét ez a kiadvány tartalmazza. Műfaji újdonságot képviselnek a *Budapesti Szemle* különböző cikkeihez fűzött — nemegyszer Gyulai szemléletének lényeges mozzanataira rávilágító — szerkesztői jegyzetek. Túlságosan mechanikusnak érezzük azonban azt a szerkesztői elvet, amely kivétel nélkül Gyulainak tulajdonít minden ilyen, az ő szerkesztése idején megjelent jegyzetet. Valószínűnek tartjuk pl., hogy a kötet 226. és 246. sz. darabjai nem Gyulai tollából származnak. Az első akkora képzőművészeti szakértelemről, a második pedig bizonyos pénzügyi, adópolitikai részletkérdésekben való olyan mérvű tájékozottságról tanúskodik, amilyen-nel Gyulai aligha rendelkezhetett. Ezeket a — stílus tekintetében sem Gyulaira valló — jegyzeteket bizonyára a *Budapesti Szemle* egyes, az érintett tárgykörökkel behatóbban foglalkozó munkatársai írták, akikre talán

(Gyulai esetleges távollétében) a szerkesztői feladatok egy része is hárult. Itt említjük meg azt is, hogy a gyűjtemény 223. sz. darabja helytelenül került a szerkesztői jegyzetek csoportjába. Ez ugyanis nem valamely másik közleményhez illeszkedő megjegyzés, hanem az *Értesítő* rovatban minden aláírás vagy betűjel nélkül közölt, Tolnai Lajos *Irodalom* c. folyóiratáról szóló önálló kritika. Tartalma és stílusa egyaránt valószínűsíti Gyulai szerzőségét, csakhogy nem a *Szerkesztői jegyzetek*, hanem a *Bírálatok* ciklusba kellett volna besorolni.

Időbelileg a kötet több mint hat évtized anyagát fogja át. Megtaláljuk benne a Gyulai pályájának legkorábbi szakaszából való írásokat is, melyeket az összes eddigi kiadványok mellőztek, s melyeket főleg az tesz érdekessé, hogy hűen érzékeltetik íráskészségének fokozatos fejlődését. A tizenhat éves diák rövidke tudósításai két év múlva, 1844-ben már félreismerhetetlen igényességgel megformált, a tónus egységére is ügyelő kolozsvári levelekké szélesülnek. Ezután mintegy 4 éves szünet következik. Csúpan 18-8-ban veszi fel Gyulai ismét az újságírói tollat. Lelkes cikkben számol be Magyarország és Erdély uniójának kikiáltásáról, majd szeptember–október folyamán *Pesti levelekben* tájékoztatja az erdélyieket a fővárosban zajló, a forradalom további menete szempontjából sorsdöntő fontosságú eseményekről. E cikkek számos vonatkozásban alighanem Gyulai ekkori kenyéradó gazdájának, a később a békepárthoz csatlakozó Teleki Domokos grófnak felfogását tükrözik. Szeptember 24-én örömmel állapítja meg: családás érte a kamarillát, amely arra számított, hogy „Batthyány lemondása után a ház konventé alakul, vagy Kossuthot bízza meg korlátlan hatalommal.” (488. l.) Két nappal később helyeslően számol be Batthyány Lajos ama szándékáról, hogy mérsékelt elemekből alakítja meg új kormányát (489. l.). Ám mintha az egymást rohamos iramban követő fejlemények őt is radikális irányba lendítenék tovább. Október 2-én teljes határozottsággal áll ki Kossuth politikája mellett. „A honvédelmi bizottmány a lehető legerélyesebb kormány, s teljes mértékben bírja a nemzet bizalmát... Kossuth mint messiás áll a fellelkesült nemzet élén, fáradhatatlanul s mindig növekedő eréllyel. A jelen körülmények közt ő az egyetlen ember, ki vezetni képes ügyeinket. Ő elszánt, merész, csüggedetlen, szóval férfiú, minőt forradalmi kor kíván.” (494. l.)

Az 18-9 előtti, részben még a „zsengék” sorába utalható írásoknál összehasonlíthatatlanul fontosabbak a Bach-korszak első éveiben, 1850 és 1853 között keletkezett cikkek és kritikák, melyeknek túlnyomó része kötetben szintén itt lát először nap-

világot. Az egész magyar szellemi életben az önvizsgálat, az útkeresés, a merőben megváltozott helyzet diktálta teendőkké váló szembenézés éveit ezek. Gyulai is ebben az időben rakja le társadalom- és irodalom-szemléletének alapjait, s építi ki azt a meg lehetőségen egységes és zárt elvrendszert, amelyet további munkásságában oly makacs következetességgel érvényesít. Két, egymással szorosan összefüggő vezető eszme áll ekkori írásainak középpontjában: a nemzeti egység szükségessége és az irodalom, a kultúra nemzetfenntartó szerepe. Nem csupán a maga, hanem egyúttal a kortársak többségének véleményét fejezi ki Gyulai, amikor hangsúlyozza: miután a politikai cselekvés lehetősége egyelőre megszűnt, most a társadalmi és kulturális térben kifejtett tevékenység a nemzet jövőjének záloga. „A nemzeti-ség — s az alapjáni fejlődésnek leg hatalmasabb támaszpontja az államegység és politikai önállóság, de ha ez már nincs meg, megmaradt a nemzeti erény s társasélet terén még, megőrizhetni, erősíthetni: s jövőjéhez s egykori magasabb emelkedéséhez biztos reményeket fűzhetünk.” (438. l.) Egyedül az európai színvonalra emelt nemzeti kultúra kibontakoztatása vehet gátat a nemzeti jelleg elmosására irányuló germanizáló törekvések térhódításának. Ezért süríti programját — melyet a legerőteljesebb és legátfogóbb módon a *Társaséletünk* és a *Levelek egy nőhez* c. cikksorozatokban fogalmaz meg — a „mívelt nemzetiség és nemzetiesedett míveltség” (439. l.) jelszavába.

Szervesen illeszkedik ebbe a gondolat-körbe a társadalmi ellentétek tompításának óhaja is. Gyulai szerint az 18-8-ban végrehajtott jobbjárfelszabadítás megteremtette a különböző osztályok közötti zavartalan bizalom és harmónia lehetőségét. „... Nálunk a társadalom nem oszlott két ellenséges osztályra, azokra kik nem proletáriusok, és azokra, kik proletáriusok... s így az összesimulás mindkét fél — az összes nemzet érdekében még sokáig lehető” (449. l.) — írja, nyilvánvalóan Kemény *Forradalom utánjának* koncepcióját visszhangozva. S ez a szempont, a minél szélesebb körű egység létrehozásának szándéka határozza meg a nemzetiségi kérdéshez való viszonyát is. Felismeri, hogy az erdélyi magyarok és románok közötti antagonizmus elsődlegesen társadalmi gyökérű: a román parasztok és a magyar földesurak érdekeinek ütközésére vezethető vissza. A magyar birtokosok kezén levő földekre támasztott — olykor foglalások formájában is érvényre jutó — igényeket élesen elutasítja ugyan, hirdetőiket népamító kalandoroknak bélyegzi, de magáról a román népről a rokonszenv és megbecsülés hangján szól, s kölcsönös kiengesztelődésre és megbékélésre hív fel. „A román századok óta

együtt szenved, együtt örül a magyarral, s nem egy román név ragyog a magyar történet lapjain. Külön-külön kevésre mehetünk, együtt sokra. A magyar nemzet nem a volt arisztokrácia, s a román nemzet nem azon vérszomjas csoportokból áll, mely fegyverteleneket öldökölt s mi több, kegyetlenül kínzott. Ezt jól lesz el nem felednünk, és minden nap megemlékeznünk arra, hogy a gyűlölség és egyenetlenkedés mily következményeket hozott elő. Ki a közelmúltból sem okult, az sohasem fog okulni, de maradékaí átkozni fogják; ki a békülésre nyújtott jobbot el nem fogadja, éles tört tart kezében, mely a haza szívét vértől — jelenti ki 1851-ben, *Eraélyi benyomások* c. cikkében (464. l.).

Ugyanílyen felelősségtudat és erkölcsi komolyság hatja át szorosabban irodalmi tárgyú dolgozatait is. Már a világoi katasztrófa után keletkezett első írásaiban (így a Barna Ignác verskötetéről szóló kritikában vagy a *Hölgyfutar poétái* c., a „fűzfapoéta-per” néven ismert polémiát kiváltó cikkében) az irodalom nemzeti hivatására emlékeztetve indít harcot az irodalmi életben támadt vákuumot kihasználó, veszedelmesen elszaporodott dilettánsok serege ellen. Esztétikai elveinek összefüggő kifejtésére először 1852-ben, a Bajza összegyűjtött munkáiról írt terjedelmes bírálatban vállalkozik. Ezt a cikket — melynek jelentőségére legutóbb Somogyi Sándor mutatott rá — Gyulai pályájának egyik döntő állomásaként kell számon tartanunk. Bajza munkássága higgadt, tárgyilagos, érdemeket és fogyatékoságokat egyaránt mélegre tevő megítélésben részesül itt. Bajza klasszicista művészet-felfogásával az „egyenítés” elvét szegezi szembe, s — bár nem hivatkozik Erdélyire — néhol szinte szó szerinti hűséggel ismétli *Egyéni és eszményi* c. tanulmányának tételét. Az adott téma azonban inkább csak ürügy Gyulai számára ahhoz, hogy végigpillantson az előző évtizedek irodalmi fejlődésén, s leszűrve az innen adódó tanulságokat, egyszersmind kijelölje az ezután elerendő célokat is. „Végigolvasván Bajza költeményeit — írja —, vissza gondoltam korára, s önkéntelen eszembe ötlött: alig két évtized alatt mennyit haladtott költészetünk, sőt az igazat megvallva csak most vagyunk jó útban.” (22. l.) A változást előidéző okok közül „irodalom és élet közelebb jöttét” s „a politikában felküzdő demokrata irány” hatását emeli ki, majd a következőképpen összegezi a végbement átalakulás lényegét: „Lerontattak az idegen istenek oltárai, melyek a görögök és rómaiakét foglalták el, áldozni kezdünk a magyarok istenének; hitágazatunkká lön: költészetünknek önmagából a népnemzeti elem alapján kell kifejlődni, hogy mint magyar emelkedhessék az európai színvonalig.” (23. l.) A később

oly gyakran használt „népnemzeti” szó eddigi tudomásunk szerint itt fordul elő első ízben. Ám egyúttal mindjárt szót emel a népiesség vadhajásai, a sekélyes, parlagi, füres sallangokat halmozó népieskedők ellen. „...Tévednénk, ha a népi elvből, melynek széles körben uralkodó s éltető eszmének kellene lenni, valami szűk modort húznánk ki s mint modort a divattal együtt elviselnék” — figyelmeztet (uo.). A nemzeti jelleg ápolása az ő szemében a legkevésbé sem azonos az európai kultúra nagy áramlataitól való provinciális elzárkózással. A forradalom két éve — állapítja meg — „látkörünket szélesíté, s mintegy bevitt az európai életbe” (24. l.); s ezt a folyamatot Gyulainak már csak azért is helyeselnie kell, mert magáévá teszi Kemény *Még egy szó a forradalom után* c. röpiratának azt az elgondolását, melynek értelmében a magyarság rendeltetése: közvetíteni Kelet és Nyugat között, Kelet felé terjeszteni a nyugati civilizáció vívmányait. A Bajza-bírálat megjelenését követő évben indítja meg Gyulai — Pákh Albert társaságában — *Szépirodalmi Lapok* c. folyóiratát, mellyel először tesz kísérletet a vele rokon gondolkozású írók egységes táborba tömörítésére. A lap programadó cikke (kötetünk 119. sz. darabja) szinte teljes egészében a most vázolt elveket reprodukálja. A próbálkozás nem jár sikerrel: a *Szépirodalmi Lapok* fél éves fennállás után megszűnik. Gyulait azonban ez a kudarc sem tántorítja le pályájáról, s a következő időszakban már teljes kritikusi fegyverzetében lép elő, megírva *Petőfi Sándor és lírai költészetünk és Szépirodalmi Szemle* című — egész életművének tetőpontjait jelentő — tanulmányait. Az 1850 és 1853 közötti évekből való írások többek között azért érdemelnek különös figyelmet, mert az esszéirodalmunk e klasszikus remekeinek megszületéséhez vezet út egy-egy stációját jelzik.

Az 1860-as évektől fogva Gyulai gondolatvilágában a konzervatív elemek jutnak túlsúlyra. A társadalmi stabilitás megővására irányuló görcsös igyekezete bizonyos esztétikai normákhoz való dogmatikus ragaszkodással párosul, s eközben mindinkább elszakad a kor irodalmának valóságos mozgásfolyamataitól. Mindez írásainak színvonalára is előnytelenül hat ki: gondolati tartalmuk egyre szegényesebb, jobbára csak saját régebbi megállapításait ismétli bennük, s nemegyszer (mint pl. a Vajda János *Önbírálat* c. röpiratával vitatkozó cikkében vagy a kiegyezést a balközép politikusaival szemben védelmező publicisztikai írásokban) kicsinyes szórészálhasogatáshoz folyamodik. A társadalombírálat élesebb fajtájától való idegenkedését meggyőzően példázza az a kritika, amelyet 1897-ben írt Gárdonyi Géza *Igazság a földön* c. verses elbeszélésé-

ről. „Nyavalyás szatírának” minősíti a művet, amely „a tulajdonjog ellen izgat” s azokat, „akiknek van valamijök, gazembereknek hirdeti”. (136. l.) Ám a Deák Ferenc-i liberalizmus hagyományaihoz való hűsége még ebben az időben is képessé tette Gyulait arra, hogy több kérdésben szembeforduljon azokkal a szélsőséges sovíniszta és klerikális áramlatokkal, amelyek a század vége felé már igen harsányan hallatták szavukat. Így egy 1891-ből való cikkében tiltakozik az erőszakos magyarosítás politikája ellen (127–128. l.). Másutt (a 204. és 212. sz. alatt közölt szerkesztői jegyzetekben) határozottan szembefordul a klerus követeléseivel, leszögezve: az államnak igenis joga van felügyeletet gyakorolni az egyházi intézmények fölött.

*

A sajtó alá rendezés munkájára vonatkozólag már fentebb tettünk néhány megjegyzést. Itt ezeket csupán egy-két apróbb észrevétellel egészítjük ki. A *Pesti levelek* c. cikksorozat IX. darabja mellől elmaradt a megjelenés dátuma. Érthetetlen, hogyan datálhatja a kötet 1895 májusára a Phillips Henrikről szóló kéziratban fennmaradt Kisfaludy-Társaság-i megemlékezést, amikor magából a szövegből kitűnik, hogy Phillips 1895. június 6-án halt meg, s ehhez Gyulai azt is hozzáteszi, hogy haláláról csupán megkésve értesült (282. l.). A [!] jelet, melyet elsősorban a sajtóhiba vagy elírás folytán érthetatlenné vált szövegrészekre kell felhívni a figyelmet, a kötet helyenként

(mint a 20., 197., 198., 268., 495., 531. lapokon) főlegesen alkalmazza egyes ma már régiesen ható, de az egykorú nyelvhasználattal teljesen megegyező szó-, ill. hangalakok esetében.

A jegyzetapparátus egészében véve alapos munka eredménye. Itt kerül sor a névtelen cikkek szerzőségének igazolására; emellett közlik a jegyzetek a Gyulaitól méltatott vagy megbírált szerzők legfontosabb életrajzi adatait, s esetenként a közölt írások keletkezéstörténetére, hátterére vonatkozó tájékoztatással is szolgálnak. Rendszerint Gyulainak az illető tárgyról szóló más dolgozataira is utalnak a jegyzetek, elősegítve így módon az életmű belső összefüggéseinek áttekintését. Néhol azonban a jegyzetapparátusban bizonyos — a kiadvány használhatóságát csökkentő — hézagok mutatkoznak. Teljesen jegyzetek nélkül maradt a kötet 137. sz. darabja, holott ezt a Török Jánossal vitatkozó cikket csak az előzmények részletes feltárása tenné érthetővé. Ugyanígy hiányzik a jegyzet a 143. sz. alatt közölt pályázati jelentés mellől, pedig Galamb Sándor drámatörténeti munkája alapján — melyre másutt a jegyzetek is hivatkoznak — legalább az említett drámák egy részének szerzőit meg lehetett volna állapítani. A 167–171. sz. cikkekkel kapcsolatban meg kellett volna adni a *Hon* ama közleményeinek pontos bibliográfiai adatait, amelyekkel Gyulai polemizál. Bővebb magyarázatokat igényelt volna a *Szerkesztői jegyzetek* ciklusának egyik-másik darabja is.

Oltványi Ambrus

CSABAI TIBOR: KOSSUTH ÉS AZ IRODALOM

Bp. 1961. Gondolat K. 317 l.

„Nemzeti költészet lövelli állócsillagként a nemes érzelmek fénysugarát a népekre alkonytalanul; az üdvözítő nemes gerjedéssel a boldogokat; az csepegtet balzsamírt a boldogtalan vérző keblébe, az emeli a népdicsőséget föl egy mennyei diadalig; az riasztja föl marathoni csatára a bilincsfenyegette szabad hon szabad fiát, az idéz magasztos mosolyt ajkaira, midőn a honért, ha kell, halni megy; az bír ama bűverő tehetséggel, mely az egyéni élet prózai mezéjének minden szögletén a köznemzeti individualitás húrjait megrezgeti.” — Ez az 18-2-ből származó Kossuth-idézet világítja meg leghevesebben a fiatalon, 35 esztendősen korában elhunyt tudós posztumusz munkájának középponti gondolatát. Csabai Tibor célja az volt, hogy alapvető politikai koncepcióján belül Kossuthnak főképpen azokat a lényeges felismeréseit, esztétikai és irodalomtörténeti nézeteit hangsúlyozza, amelyek a

nemzeti fejlődés és a nemzeti kultúra kapcsolataira vonatkoznak. Ebben ismeri fel Kossuth irodalmi szerepének legfőbb jelentőségét. Rendkívül nagy anyaggal dolgozó tanulmányának e kérdés elemzése és dokumentálása alkotja a gerincét — más szóval: irodalom és társadalom, kultúra és élet kapcsolatainak vizsgálata. Könyve azonban ennél többet is nyújt: megismertet Kossuth irodalmi műveltségének kialakulásával, és végigkíséri a vele egyetértő vagy vitázó írói véleményeket is. Végül röviden foglalkozik Kossuth államférfiúi, politikusi tevékenysége sajátosan irodalmi oldalával: publicisztikájának, „erős lírai töltésű retorikájának”, s emigrációs iratainak stíluselmzésével is.

Kossuth világnézetének fundamentumát történeti, állambölcseleti és természetudományi tanulmányok alkották — szögezi le Csabai (306.) — s nem irodalmi vagy művészeti stúdiumok. De erre az alapprégre mély

és széles körű irodalmi műveltség épült. A fiatal politikus egy sajátos ötvözetű szemléletet mondhatott magának: nemesi színezetű, felvilágosult filantropizmus és romantika jellemezte, és ebben már csak alárendelt szerepet töltött be a klasszikus élmény, az antik kultúra (23–24, 42–43.). Csabai itt részben korábbi irodalomtörténeti felfogásokkal vitázva, meggyőzően bizonyítja, hogy Kossuth ízlése lényegében romantikus, mégpedig a romantikának azt a valóságábrázolásra törekvő, nemzeti sajátosságokat kifejező progresszív válfaját képviselte, amely példaként Shakespearehez és Schillerhez nyúlt vissza. Kossuthnak is egyik legnagyobb élménye volt Shakespeare, „a tragikus humor nagy mestere”; Schillert, a szabadságeszme költőjét is sokat idézte. A romantika írói mellett megértéssel fordult a polgári regényirodalom kezdetéhez: Cervantes és Le Sage realista szatíráihoz. A magyar irodalomban két csillaga volt: rendkívül nagyrabecsülte fiatal korának ösztönző példaképet, Kölcsey Ferencet — benne politikai eszményét ismerte fel —, de kíváltképpen szerette, legközelebb állt hozzá Vörösmarty, akiben a magyar költői génuszt látta, a „nemzeti lelkes költőt”. Csabai gondosan számba vett minden adatot és megnyilatkozást, amely Kossuth irodalmi műveltségére vonatkozik — fő érdeme azonban az, hogy az ízlés-érdeklődés jellegét-irányát megrajzolta.

Könyvének második fejezete — *Politika és irodalom a forradalom előkészítésének szakaszában* — a börtönből szabadult Kossuthnak forradalomig tartó pályáját kíséri végig. Ebben az időben bontakozott ki országot mozgósító és tette serkentő publicisztikája és a hazafias egységfront megteremtésén fáradozó politikai szervező munkája. Erre az időre esett viszonylag legrendszerezesebb foglalkozása az irodalom és kultúra kérdéseivel. A független polgári nemzetállam megteremtésének egyik előfeltételét a nemzeti nyelv, irodalom és kultúra felvirágzásában ismerte fel, ez magyarázza Kossuth fokozott érdeklődését. A tanulmány itt sorra veszi, hogy Kossuth, aki a politikai cselekvést mindennél előbbre tartotta — tudván viszont, hogy a „praxis theoria nélkül okszerűtlenség” (87.) — milyen fontos szerepet tulajdonított irodalmi kérdéseknek és vitáknak. Elsősorban a politikai cselekvést közvetlenebbül szolgáló publicisztikai munkára, a sajtó feladataira figyelt, de ő volt az, aki hangoztatta, hogy irodalom és publicisztika, író és politikus egyaránt részese lehet és kell hogy részese legyen a nemzeti átalakulásnak. Szép elemzésben bizonyítja ez a fejezet, hogy Kossuth „egyesítette magában a literátor és publicista legjobb vonásait” (81.), s ugyanitt kerül sor a cikkek stílár

elemzésére is. (Kár, hogy noha kezében volt a megértés kulcsa — nemzeti feladat, politikai szereplés, publicisztikai munka egységének hangsúlyozása —, a kíváncsiság rövidebben tárgyalta a kérdést, épp csak a legfőbb vonások felvázolására vállalkozott. Amint a szerző hangoztatja is, Kossuth nemcsak államférfi és politikus — író is, s nemcsak nézetei, ítéletei, de stílussteremtő képessége jogán is részese a magyar irodalomnak.) Részletesen taglalja az 1841-es *Pesti Hírlap* és *Kelet Népe* viszályát, ami azért is fontos, mert ez az esztendő a vitákban összekötő nézetek egész irodalmunk fejlődésének egyik leglényegesebb fordulatát: liberalizmus és demokrácia szétválásának folyamatát indította el. Kossuth ekkor már túljutott a nemesi liberalizmuson; Kölcsey és Petőfi között egy átmeneti, nemesi demokráziát képviselt. Ennek az ideológiai-világképi tartalomnak jegyei ismerhetők fel 1841 utáni állásfoglalásaiban és vitáiraiban — a nemzeti nyelvről, színjátszásról, hazafias költészetről írott cikkekben. Különösen időszerű, amit az irodalom nemzeti jellegének meghatározásáról elébe tár az olvasónak. Kossuth értelmezésében a nemzeti jelleg kifejezetten a tartalom — a hazai élet ábrázolásának — problémája, de nem nacionalista elzárkózással („a magyar európaias legyen, s az, mit európainak nevezünk, e honban mindig magyar maradjon”); fontos eleme a politikai irányzatosság és a forma közérthetősége, a stílus demokratizmusa. Ezen a ponton némi túlzást érezhetünk a fejtegetésekben: mintha Csabai erőnek erejével arra törekedett volna, hogy Kossuthot, a nagy koncepciójú államférfit és politikust, eredeti esztétikai rendszer megalkotójaként szerepeltesse. Némelyik megjegyzéséből többet olvas ki, mint amennyit az tartalmaz — így pl. Thomas Moore méltatását, a „hazafiúi érzelmekhez szóló szent egyszerűséget”, aligha lehet Petőfi népiessége felé mutató új esztétikai normának, a stílus demokratizmus igényének minősíteni. Az is vitatható, hogy csak Kossuthnak az irodalomra gyakorolt hatását emeli ki („hogy íróink legjobbjai oly számottevő szerepet játszanak a forradalom előkészítésében, hogy spontán hazafiságuk tettekké formálódik: ebben Kossuthé a legfőbb érdem” 158.), de a viszonyosságról jószerint megfelelően, arról, milyen ösztönzéseket, előrelendítő hatásokat kapott Kossuth is az irodalomtól, s hogy a kortársak egy része előbbre is járt nála.

A következő rész a forradalom és szabadságharc idején tárgyalja Kossuth és az írók viszonyát, a liberalizmus és demokrácia kapcsolatát és ellentétét, majd ezután az emigrációban élő kormányzó alakját, irodalmi érdeklődését vizsgálja. Ezekben az időkben irodalomról csak alkalmasszerűen

nyilatkozott s csaknem mindig a függetlenségi politikának alárendelten, s noha vitázott Keménnyel, Gyulaival és Jókaiival, figyelt az ellenzéki irodalom törekvéseire — ezek a megjegyzések nélkülözök politikai küzdelmek légkörében fogant, nagy hírlapi csaták viszonylagos rendszerességét. El is szigetelődik fokozatosan a magyar irodalomtól. Az új fejleményeket nem ismeri eléggé; bár rendületlenül kitart forradalom előtti nézetei mellett — megjegyzései jobbra részletmegjegyzések. A szemléltető példák körébe tartoznak, az emigráns politikai eszméi hirdetését segítik. A századvégi irodalomról — a „magyar zománcú európai műveltség” alapján —, a beáramló nyugati művekről elítélően beszélt — sajnálva, hogy Csabai egy már meghaladott irodalomelméleti felfogás nevében nagyon is sommás ítéletet fogalmazott a századvégi naturalizmusról. „Kossuth érezte a naturalizmus igazi lényegét s nemcsak erkölcsi szempontból tartotta elvetendőnek, hanem azért is, mert felismerte képtelenségét a valóság lényegének megragadására, komoly eszmei mondanivaló kifejezésére” — írja Csabai Tibor (228.). Kossuth a realista irányzat felé mutató eszményítő nemzeti romantika híve akkor is, amidőn a naturalizmus hódításait figyeli. Magatartása, nézeteinek rendszere mindvégig

magán viseli a rendíthetetlen nagyság jegyeit — erre az eszményképre joggal hivatkozik a tanulmány szerzője —, de felismerhető a kívülrekedettség, a félreértés, sőt az időszertülenség is Kossuth megjegyzéseiben. Csabai meggyőzően fejtegette könyve előző lapjain, hogyan került elszigetelt helyzetbe a politikus Kossuth — ugyanezt azonban irodalmi nézeteire nem alkalmazta eléggé. A naturalizmusnak ez a nem irodalomtörténeti, hanem esztétikai aspektusú szemlélete egy olyan általános-realizmus koncepción nyugszik, amit éppen az utóbbi esztendőben cáfolt meg a kutatás.

Csabai Tibor már nem tudta művén az utolsó simításokat elvégezni, de ha lehet is vele vita, ez nem érinti sem érdemeit, sem eredményeit könyvének. Hosszú esztendő kutatásait sűríti magába ez a tanulmány — önfeláldozó ember kutatásait, aki tudósi hajlamainak háttérbe szorítása árán vállalt oktatói és politikai munkakört. Ez a műve azonban harmonikusan egyesíti magában a politikai, eszmei elviséget, a szenvedélyes vitázást a szaktudományos alapossággal. Akik ismerték, elmondják, hogy a tanulmány nemcsak a téma értékes feldolgozása — a korán elköltözött tudós személyiségének is hű tükré, egy tragikusan derékbatört élet üzenete.

Béldi Miklós

ZILAHY KÁROLY VÁLOGATOTT MŰVEI

Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Vargha Kálmán Bp. 1961. Szépirodalmi K. 472 l.

Zilahy Károly 26. évében volt, amikor a hajdani Rudas-fürdő egyik kopott betegszobájában, 1864. május 15-én, pünkösd vasárnapjának délutánján meghalt. Kovács Ferenc zilahi tanár, leghitelesebb életrajzírója feljegyezi, hogy a már hosszabb ideje súlyosan beteg író utolsó leheletéig dolgozott. Az ágyán az *Orlando furioso* felbemaradt fordítását, meg egy könyvismertetés jegyzeteit találta, térdén papírlap, elmerevedett ujjai közt írón. Az utolsó mondat ott szakadt félbe, abban a pillanatban, amikor az élete is megszakadt.

Már ez is felkelti iránta tiszteletünket. Azt mondták rá, hogy jó katona volt. Fegyverrel, fegyverével a tollal kezében esett el. Mi is elmondhatjuk róla, hogy férfi volt, aki törhetetlen erőt, szenvedélyes odaadást, bátorságot, élete utolsó percéig lobogó kitartást mutatott. Vezéri egyéniség volt, ha rövid élete során nem is válhatott igazán vezérré.

A XIX. század második felének gyermeke. A problematikus, sokat vitatott, ellentmondásoktól terhes világé, ahol minden el-

torzul, törést kap. A fény legtöbbször csak visszfény itt, az igazságok gyakran mocsárba mélyeszlik gyökérzetüket. A „modern Magyarország” kialakulásának a kora, tainei kifejezéssel élve, amelynek a természetes sodrásában azonban a szabadságharc bukásával megtört, és az osztrák gyarmatosítás kezdte, tönkretette, megbetegítette itt a fejlődést a magyar földön. Nagyon alaposan, körültekintően kell ebben a korban sok mindent megvizsgálni, ha a maga minden szempontból igaz valójában akarunk felmérni egy olyan nagyszabásúnak indult életpályát, mint a Zilahy Károlyé is.

Az évek folyamán az adatok gondosabb felkutatásával, összhangbahozásával, az objektívebbé váló vizsgálati módszerek eredményeként megfontoltabbakká váltak a megállapítások, következtetések a korszakkal és egyes szereplőivel kapcsolatban. Ezt bizonyítja Vargha Kálmán nagyszabású, irodalomtörténeti kismonográfiának is beillő bevezetése a gondozásában megjelent Zilahy Károly: *Válogatott műveihez*. Kerek, szemléletes, elmélyedő alapossággal és szívvel

írt tanulmánya, ebben a pillanatban, legelfogadhatóbb képet ad az író egyéniségéről, értékéről, szerepéről és korához való viszonyáról.

Az elolvasása után is úgy éreztük azonban, hogy marad még nyitva néhány olyan kérdés, ami további elmélyedő tanulmányozást igényel. Ilyen elsősorban az irodalmi ellenzéki magatartás és a politikai konkrét szemlélet összefüggése ebben a bonyolult korban, a XIX. század második felében. Ez a kérdés éppen olyan összetett, mint a Gyulaiék és az ellenzék esztétikai nézeteinek hasonlósága és ugyanakkor lépten-nyomon érezhető határozotti különbsége.

A kutatások kezdeti szakaszában, kb. egy évtizeddel ezelőtt természetesnek, magától értetődőnek látszottak azok a megállapítások, hogy a XIX. század második felében az irodalmi ellenzék képviselői kezdve Vajdán és Zilahy Károlyon, az „idősebben” egészen a századvégig világosan felismerhető és meghatározható ellentétben állottak a kiegyezéssel politikai irányvonallal is. Nem látszott vitásnak az sem, hogy az irodalmi ellenzékiesség összefüggésben a politikai nézetekkel a reformkor és a szabadságharc forradalmi eszméiből táplálkozott, és eszméileg tisztázottan harcolt a társadalmi haladásért, a függetlenségért a gyarmati elnyomás évtizedeiben. A kutatás a forradalmi szerepét, a forradalmi magatartást, a forradalmi megnyilatkozásokat kereste az írók emberi és művészi megnyilvánulásaiban, és többé-kevésbé ennek a célnak is rendelt alá mindent. Ebből a törekvésből az arcképek és a pályaképek eltolódása következett. Mert nemcsak a forradalmi magatartás következtettségét és törhetetlenségét igyekeztünk kimutatni az ellenzéki írók pályáján és életművében, hanem a világnézetű szilárdságot és egyértelműséget is hangsúlyoztuk.

Komlós Aladár volt egyike azoknak, akik tiszteletreméltóan következetesen szálltak szembe ezekkel a túlzásokkal. Ő nem egy vitájában, cikkében, tanulmányában hangoztatta, hogy a kutatásnak mindig az objektív igazságot kell felszínre hoznia, és hogy a tények alapján kell megítélni az ellenzék szerepét a század második felének bonyolult, sokszor megtevesztő viszonyai között. Összefoglaló kis művében — *Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében* — Zilahy Károly szerepét is vizsgálat alá vette, mint általában az ellenzék kiemelkedő tagjainak pályáját. Különösen három problémára terjed ki elemzése. Zilahy Károly vezéri szerepe és a körje csoportosuló ellenzéki nemzedékre, kritikusai nézeteire és kiemelkedő képességeire, amelyek, ha tovább él, szilárd és céltudatos erkölcsi egyéniséggel párosulva egy ellen-Gyulaivá emelhetnék volna, *politikai magatartására, esztétikai szemléletére*.

Vizsgálja általában az ellenzéki „nemzedék” fogalmát is. Az irodalomtörténeti közvélekedést az addigi kutatások alapján egy „idősebb” ellenzéki nemzedékről beszélt a 60-as évektől a 80-as évekig terjedő időközben, és egy fiatalabbról, amelyek a 80-as évekre érett nemzedékké és jelentkező mozgalommá szervezkedve, frissen alapított és támogatás hiányában megszűnő, rövid életű folyóiratokkal, ezekben feltűnést keltő harci programokkal. Komlós Aladár legendának nevezi azt, hogy Zilahy köré nemzedék csoportosult volna. Azok a fiatal írók, költők, akik a nagyon fiatalon, valóban tragikusan fiatalon elhunyt Zilahy műveit összegyűjtötték, és halála után két évvel, 1866-ban két szépen gondozott kis kötetben kiadták — Dalmady Győző, Dömötör János, Komócsy József, Szabados János, Szász Béla —, szerinte nem nevezhetők „nemzedéknek”. „Lehet-e ezeket az írókat nemzedéknek nevezni, ha ezen a szón közös szellemi tartalom által egybefűzőtt korosztályt értünk? Mondhatjuk-e ellenzékinek magatartásukat, ha tudjuk, hogy egyedül Tolnai Lajos volt az közöttük, de ő is csak két évtized múlva lett az? Nem, az az irodalmi ellenzék, amelynek Zilahy a vezére lett volna, csak lelkes irodalomtörténészek képzeletében él: Zilahy egyedül a maga számlájára vívta harcait az irodalom uralkodó tekintélye ellen.” (I. m. 36.) Azt bizonyítja, hogy az irodalmi Deák-párt és Zilahy felfogása között nem volt az a feltételezett nagy politikai ellentét, amelyik Zilahyt élesebben szembehelyezte volna a kiegyezés irodalmi hitvallóival. „Mi állította szembe Zilahyt Arany Jánossal és körével? Ne álltassuk magunkat, nem politikai ellentét. Ha Arany inkább Deák híve volt, Zilahy meg Széchenyit követte, s ez nem jelent éles különbséget.” (39: 1.) Az esztétikai különbséget sem látja olyan élesnek, mint azt a Zilahyra esküvők hirdették. „Nem könnyű eltéréseik alapját megtalálni” — írja —, „Zilahy kisebb mértékben volt ellen-Gyulai, mint Németh László véli, s Tolnai Lajos nem ok nélkül mondja, hogy Gyulai és Zilahy egy dudát fújtak.” (40. 1.) A különbséget a két esztétikai nézet között Komlós Aladár *ízlésük* különbségében látja. „De ha esztétikájuk nem is különbözött, ízlésük igen” — folytatja előbbi megállapítását.

Ezek a következtetések és Komlós Aladár egész gondolatmenete, különösen, ha a szándékot tekintjük, igen helyénvalók voltak, és rektifikálták azokat a túlzásokat, amelyek Zilahy alakját körülvezték. Azonban — ezt Vargha Kálmán tanulmánya világítja meg egészében és részeiben az olvasó előtt — ugyancsak egyoldalúan állítják be Zilahy irodalomtörténeti szerepét. Jelentőségének eltúlzását csökkentik ugyan, azon-

ban túlságosan jelentéktelenítik is szerepét. Az igazság bizonyára a két felfogás között van.

Mindenekelőtt vizsgáljuk meg azt a területet, amelyet bevezetőül kiemeltünk: a politikai nézetek és az irodalmi ellenzékiesség összefüggését.

Az író politikai szereplését másképpen kell megítélni, mint az aktív politikusét. Nagyobb távlatokban, sokrétűbben, műveinek szövetébe ivódottan. Izlésében is, ahogy erre Komlós Aladár helyesen rámutat. Csak azzal a különbséggel, hogy az izlés nem független a politikai tartalomtól. Nem valószínű, hogy a közéleti tisztaságot követelő, a klikkek uralmát megszüntetni kívánó, amint Komlós Aladár is kiemeli, az általános személyes függetlenséget szenvedélyesen hirdető, mindenféle szolgáskodást megvető és elutasító Zilahy ne politikai szándékából nyilatkozott volna így. Vagy mindezt lehetségesnek tartotta volna a Schmerling-rendszerben némi purifikáció után? Németh László ezt a megnyilatkozásait és szereplése egész összefüggésében mutató Zilahy-képet rajzolja meg, amikor jelentőségét a *harmincas évek elejének viszonyai között* hangsúlyozott felbecsüléssel emeli ki. Teljesen aláírhatjuk ezt a Komlós Aladár által is idézett kitűnő mondatát: „Ha Zilahy véleményei egytől-egyig tévesek volnának is, akkor is megérdemli, hogy a szabad kritikáért folytatott harcát megemlegessék.”

Nagyon érdekes az az adat is, amit Zilahy Petőfi könyvével kapcsolatban közöl Vargha Kálmán. Hogy egy forradalomellenes korban, ha meg akarja jelentetni az író művét, és éppen Petőfiről, miért nyilatkozik antirevolucionista szellemben, ismét mélyebben és összefüggéseiben alaposabban elemzendő probléma. Komlós Aladár szerint: „Zilahy ez időben már rég túl volt ifjúkori hevességén, mikor az *Idők Tanúja* nyilvános elégetésével Pestről való kitiltását vonta fejére.” Vargha Kálmán is fenntartja ugyan, hogy „Zilahy egyéb nyilatkozatait ismerve nincs okunk arra gondolni, hogy a maga meggyőződése ellenére írta bele könyvébe a költő forradalmár voltát kritizáló észrevételeit.” Közli azonban az így is lefoglalt és elkobzott könyv folyóirati megjelenésének azt az érdekes adatát, hogy pontosan annál a mondatnál szakad félbe a mű a Fővárosi Lapokban, mikor a szerző Petőfi forradalmi szereplésére tért volna rá. A kiadás körülményeiről szintén figyelemre méltó az a levélrészlet, amelyben Zilahy a bécsi kancellárián érdeklődik könyve sorsa felől. „Én csak Petőfimet félttem. Pedig istenugyse, kiadhatnák, mert nem is história, csak kronológia, száz is jött ki ilyen a provizórium alatt. Én nem tudok szempontot, mely kibocsátása ellen szólna. Mit gondol ön, remélhetek-e?

Ötszázötvenöt előfizetőm ugyancsak van. Nem szeretném visszaadni nekik az előfizetési pénzt, mert akkor mint facér zsurnalisztának fölköpnék az állam. De ime lojális akarok lenni — egyszer életemben — s nem vesznek be, hanem könyvecském lefoglalják.”

A Gyulai és Zilahy esztétikai azonosságának a kérdései és általában Zilahy esztétikai nézeteinek igazsagai vagy tévedései is komoly körütekintést igényelnek. Frappánsan foglalja ezt össze Vargha Kálmán, és fejtegetéseivel teljesen egyetérthetünk. Zilahy költészetéről szólva a következőképpen konkludál: „A ma olvasója, aki már olyan irodalmi közízlésben nőtt fel, amely Vajda, Reviczky, Tóth Árpád, Juhász Gyula és az utánuk jövők lirájának hatására alakult ki, nem könnyen veszi észre Zilahy költészetének azokat az elemeit és tendenciáit, amelyek az almanach-lírára emlékeztető, sokszor biedermeier frazeológiából és modorból a későbbi költészeti irányok, elsősorban a századvégi szimbolizmus felé mutatnak, mert az utolsó évszázadban már természetessé, megszokottá váltak ezek a költői elemek. A maga korában azonban annál szokatlanabbak voltak. Elég végigolvasni Gyulai kritikáját Zilahy verseiről, hogy nyilvánvalóvá váljék, hogy izlésben, a költészet egész felfogásában mennyire két világ Gyulai és Zilahy világa. Gyulai egy kicsinyesen értelmezett racionalizmus mércéjével araszolgatja végig Zilahy költői természetét, és szinte az egészét elveti. Dehát ő Vajda jelentőségét sem tudta felmérni!”

Zilahy tévedett is. Igaz. Az *ember tragédiáját* nem becsülte nagyságának kijáró elismeréssel, Bajza Jenő drámáját a *Zách Feliciánt* pedig barátilag túlbecsülte. Azonban sokkal több maradárdó kritikái igazságot mondott ki, mint tévedést. Sckkal többet. Egyenesen azt kell mondanunk, hogy fiatal kora ellenére valóban bámulatos érettséggel állapít meg ma is érvényes törvényszerűségeket az esztétikában. Ilyen az, hogy a kor és az irodalom szoros összefüggésben vannak. (Ezzel kapcsolatban szinte Taine milieu-elméletéhez hasonló, de nem olyan mereven, dogmatikusan alkalmazott gondolatokat hangoztat. Hogy ez milyen összefüggésben van Taine-nel, annak érdemes lenne egyszer a végére járni, mint általában az egész Taine-kérdésnek Magyarországon. Ez annál is érdekesebb lenne, mert eddig Zilahyval kapcsolatban éppen úgy, mint Péterfy-nél, elsősorban a német esztétikusokkal való szorosabb érintkezést hangsúlyozták. (Ilyen az a követelése, hogy rendszeres és szabadon megnyilatkozó kritikai vizsgálat kell az irodalom egészszéges fejlődéséhez. Aztán: ragyogó megállapítása, hogy a „vihar után először a verebek szoktak megszólalni,

később bátorkodik neki a pacsirta és a fülemile." Ennek az igazságnak a felismerésével kérelhetetlen és következetes harcot folytat az epigonizmus ellen. Sokkal következetesebbet és az eredményeket tekintve sokkal messzebbre nyúlót, mint Gyulai. Még a Gyulai vezette Kisfaludy Társaság és az Akadémia által is elfogadott és megdicsért „csárdás” Tóth Kálmánt sem hajlandó Petőfi méltó követőjének elismerni. Sőt: egyetlen rokon vonást sem tud felfedezni közöttük. Helyes az a felismerése, éppen az irodalom és a társadalom szoros összefüggésének szem előtt tartásával, hogy a Bach-korszak idején tapasztalható pangás, epigonizmus, tehetetlenség után a 60-as évek elején fordulat következett. „A közéleti korlátok tágu-lásával az irodalom vérkeringése is eleve-nebbé vált... érezte mindenki: új hang, új kerékvágás kívántatik.” — idézi tőle Vargha Kálmán. Nagyon fontos az is, hogy a költészettől a *feltétlen őszinteséget* követeli. Ez magában véve is zseniálisnak mondható esztétikai igazság. Őszinteség nélkül nincs költészet, nincs irodalom. Az epigonizmust is az őszinteség hiányában marasztalja el elsősorban. Vargha Kálmán széles ívű és Zilahy igazságait, megállapításait, egész szerepét a *Nyugat* forradalmáig átkapcsoló szemléletmóddal mutatja ki, hogy Zilahy epigonizmus-bírálatát nemcsak korára érvényes. Az epigonizmus egész szerepét megvilágítja a kiegészítés korában. Szinte meg-sejtve a jövőt, jellemzi a későbbi évtizedek konzervatív költőit is, Vajda, Reviczky, Komjáthy, a *Nyugat* és Ady konzervatív-epi-gon, sejtetes költői ellenzékét.

Az is jellemző Zilahy széles területű szép-irodalmi tájékozódására, hogy felfedezi a nagy XIX. századi orosz irodalmat, amelyik

röviddel az ő halála után indul nyugat-európai diadalútjára.

Dramaturgiájában érdekesen emléke-zet Péterfy nézeteire. Általában is ugyanazt a feladatot tűzi maga elé, mint Péterfy: a dramaturgiai tudatlanság, baklővések helyre-igazítását. Erdemes lenne nézeteit egyszer alaposabban összevetni Péterfy drámakriti-kájával. Sok közös vonás található tragikum-elméletükben is. Különösen, ami a tragikai igazságszolgáltatás, az erkölcsi igazság és a tragikai igazság közötti összefüggést illeti.

Vargha Kálmán tanulmányának leg-tanulságosabb, leg gondolatébresztőbb követ-keztetései azok, amelyekben Zilahynak a már érintett *modern* lelkialkatát mutatja ki. Olyan modern vonásokat talál benne, amelyek a *Nyugat* megújító levegőjében jut-nak majd teljességre. Joggal mondható tehát, nemcsak ellenzéki magatartásában, hanem egy modernebb irodalmi és művészi kultúra megsejtőjeként, tudatos követelőjeként és ha töredékesen is, de kifejezőjeként a „Nyug-at elődének”, ahogy Németh László nevezte a 30-as évek elején. Igen, valóban ellen-Gyulai volt, és még inkább az lehetett volna. Hiszen, amiért ő harcolt, az továbbvitte a fejlődést. Az ő eszméit teljesítette ki a fej-lődés.

A válogatásról még néhány szót. Szinte az egész Zilahy benne van ebben a kötetben. Bámulatos ez is, hogy néhány év után meny-nyi érték maradt ránk műveiből. Benne van-nak a kötetben versei és jelentősebb novellái is. Legfeljebb azt sajnálhatjuk, hogy az egész Zilahy nincs benne. Különösen, hogy a Petőfi-tanulmányból, amelyek minden egy-vonalúsága mellett is talán legjobban megírt munkája, csak részleteket kapunk.

Harsányi Zoltán

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

13—23. köt. Szerkesztik: Bisztray Gyula és Király István. Regények és nagyobb elbeszélések, 1900—1910. — 13—14. Különös házasság. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. — 15.: Fili. Mindenki lépik egyet. A sipsirica. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. — 16.: Akli Miklós cs. kir. udvari mulattató története. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. — 17.: A vén gaz-ember. Kozsibrovszki üzletet köt. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. — 18—19.: Jókai Mór élete és kora. Sajtó alá rendezte: Rejtő István. — 20—21.: A Noszty-fiú esete Tóth Marival. Sajtó alá rendezte: Rejtő István. — 22—23.: A fekete város. Sajtó alá rendezte: Király István. Bp. 1960—1961. Akadémiai K.

Mikszáth munkáinak 1956-ban meg-jelent kritikái sorozata a 23. kötetrel forduló-ponthoz érkezett, befejeződött a regények-nek és a nagyobb elbeszéléseknek a megje-lentetése. Három lelkes szakember, Bisztray Gyula, Király István és Rubinyi Mózes (majd a későbbben bekapcsolódott Rejtő István) alaposan felkészült a nagy magyar író műveinek méltó közrebocsátására.

Az első 12 kötetről annak idején már jelent meg ismertetés (ItK. 1960. 3. sz.), jelen feladatunk az azóta napvilágot látott kötetek számbavétele. Fő figyelmünket most már arra irányíthatjuk, hogy megvizsgáljuk, miként segíti elő e kritikai kiadás Mikszáth utolsó korszaka problémáinak tisztázását. Ugyanis ez írónk munkásságának legjelentő-sebb, de egyben legvitathatóbb része is.

Itt dől el, hova, milyen magaslatra jutott Mikszáth, s vajon ez a realizmus magaslat-e — vagy valami más.

Mikszáth írói arculatán az új század küszöbén olyan vonásokat fedezhetünk fel, amelyekből eddig csak keveset láttunk. Olyan új jelenik meg nála, amely már századvégi jelenség, s a legfiatalabb írónemzedék sajátja. Az új jegyek elsősorban elbeszéléseiben figyelhetők meg. Nem kívánjuk tengelyéből kiforgatni e korbéli műveit, de ezekben az eddigieknél jobban kell figyelnünk új hangjára, s nem feltétlenül szükséges társadalmi mondanivalót keresnünk ott, ahova csak erőszakoltan lehet ilyet belemagyarázni.

A három elbeszélés közül, melyet a 15. kötet bocsát közre, kétségtelenül a *Fili* a legjelentősebb ebből a szempontból. Egészen más típusú mű már ez, mint az eddigiek, s ha van is benne társadalmi bíráló, akkor az a *Fili* magatartása, akivel az író olyannyira szimpatizál. Ő a természetnek látszólag céltalan teremtménye, aki a körülötte túlekedő világ közepett sem törtet, nem gyűjt, nem fukarkodik, erre nincs benne igény, megelégszik a gyerekek, az egyszerű lelkek szeretetével. Csak egyszer mozdul meg benne egy új érzés, de mire ezt észreveszi, már el is szalasztotta boldogságát. Nem csinál azonban belőle nagy hűhót, észrevétlenül tűnik el. A befelé forduló, érző, de szóltan, későn magára ébredő ember ködbevesző, pasztell színekkel megrajzolt alakja ő. Halkan elcsendesedő befejezésével a novella már Krudy felé közelít.

Itt érzünk rokonságot az első Mikszáth-novellák alakjaival, a belső gazdagságot hordozó Olejjel, Lapajjal. Nem a témája, hanem a novella belső szépsége fog meg bennünket.

A sajtó alá rendező Bisztray Gyula jó érzékkel rátapint ez elbeszélés újságára, de nem hagyja társadalmi mondanivaló nélkül megjegyzéseit, s idecitolja Justhot, Peteleit (170. l.), párhuzamba állítja elbeszéléseiket a *Filivel*, s végül is Mikszáth leleplező művei közé sorolja e novellát is. A kritikai kiadásnak nem feladata a találgatás, mert az könnyen tévútra terelheti a figyelmet. Itt az elbeszélés végkicsengésére esik a hangsúly, ez adja meg sajátos ízét, s innen kell kiindulnunk megértéséhez is.

Nehezebb megfognunk az újat a *Mindenki lépik egyet* c. elbeszélésben. Semmi esetre sem Apró uramban kell keresnünk azt, akinek kapitalizmust megbuktató ötlete végül is megfúszul. Az új vonás Katica magatartásában jelentkezik, aki a szülői, társadalmi akaratnak nem engedelmeskedik, szabad életre törő, őszinte érzelmű lány, aki mer többre vágni, s vállalja is annak minden következményét. Új női magatartás ez, de az már Mikszáth régi felfogásához való

ragaszkodását mutatja, hogy romantikus módon össze is hozza szerelmesével. Nem érthetjük hát egyet a sajtó alá rendezővel — amidőn ismét értékel és nem tényeket közöl —: hogy Mikszáth „ezzel a novellájával felfogásában is visszafelé lépett.” (15. k. 206.) Ez csak részben igaz, s főként akkor, ha régi szemléletünkhöz ragaszkodunk.

A szépleányok története a *Sipsirica*-ban is folytatódik, sőt az *Akli*-ban is. Ez utóbbi nem is tartalmaz többet egy romantikus szerelemnél, amelynél a történelmi háttér csak kételyeinket szaporítja: mit keres Ferenc császár patriarchális alakja a *Sipsirica* és a *Különös házasság* társaságában. Nemcsak a gondolat szegénységével találkozunk itt, hanem a lankadó fantáziára is felhívja figyelmünket a Jegyzet-anyag. Arra is példa az *Akli*, hogy a már egyszer befejezett művet hogyan lehet mesterséges, külső indokokkal a happy-end felé terelni. Nagy engedmény ez a közönség ízlésének, s arra mutat, hogy az író nem mindig törekszik eszméi magaslatokra. Egyébként részleteiben jellegzetes mikszáthi mű ez is, tele szellemességgel, különösen az indító fejezet sziporkázik az ellentétekből fakadó humortól, a szójátékok petárdáitól. Itt helyesen utal a sajtó alá rendező az író bevált sablonjainak használatára, de Justh *Fuimásának* Czobor Lipóttal húzott párhuzamát ilyen terjedelemben túlzottnak tartjuk (16. k. 190—91).

A *Sipsirica* több szempontból is figyelmet érdemlő mű. Tendenciája nyilvánvalóan az uralkodó osztály erkölcstelen visszaélései ellen irányul, de van benne valami a bűnügyi regényeket jellemző vonásokból is, amely már nem szükség szerűen fakad az elbeszélés fő mondanivalójából. Környezetrajzának egy részéből pedig Krudy budai kisvendéglőinek elődeit ismerhetjük fel, amint erre a Jegyzet is felhívja figyelmünket. Nem ismeretlen irodalmunkban a leányát áruba bocsátó szülő, előfordul már Mikszáthnál is, s megvan évtizedekkel előbb Tolnainál is; még az a motívum sem új, hogy valakit igazmondásáért a bolondok házába zárnak.

Mikszáth realista szemléletét mutatja, hogy *Sipsirica* közel sem találja olyan felháborítósnak kitarottságát, mint Druzsbá tanár úr. Egy kissé tanácstalanul áll ez esetel szemben maga az író is, erkölcsi felfogása ugyan tiltakozik a történetek ellen, azért adja elítélő szavait Druzsbá szájába, de azután nem bolygatja tovább ezt a kérdést. Tényként könyveli el *Sipsirica* magatartását. Nem tudjuk mivel magyarázni *Sipsirica* azon szavait, hogy ő jól érzi magát. Az elbeszélés szempontjából erre nincs szükség, sőt ha a bírálatot fogadjuk el a novella központi gondolataként, akkor az élesebb volna, ha erőszakkal, tiltakozása ellenére történnék „elrablása”.

A novella hangulati egysége mindvégig megmarad, a leány eltűnésével csak romantikus lesz, de nem komorul el a kép, s végső soron nem lázít fel bennünket, csak az állami erőszak.

Egészen újszerű ennek az elbeszélésnek a befejezése, valahogy úgy mondhatnók, hogy kettős befejezés. Nem olyan értelemben, mint amilyennel az *Akliban* találkoztunk, a cselekmény megnyújtása, hanem inkább, mint a *Küldönös házasságé*. Külön befejezése van az eszmei mondanivalónak: — Druzsa, az igazság vereséget szenved, — és külön ér véget a történet: Sipsirica visszatér a vendégek közé, amivel egyben bezárul az elbeszélés cselekményköre. Ez a módszer a valóság győzelmének és a költői igazságszolgáltatásnak mesteri ötvözete. Realitását az mutatja, hogy a csalárság győz a tisztasággal szemben, ugyanakkor meg is félemedett annyira, hogy visszahúzódjék.

Az elbeszélés végső, ironikus jelenete arra enged következtetni, hogy Mikszáth a közéleti visszaéléseken jobban felháborodik, mint a magánéleti kisiklásokon.

A 900-as évek három nagy regénye a pályacsúcsra érkezett írókat mutatja. A feltárt gazdag anyag meggyőzően bizonyítja, hogy e művekben tudatos témaválasztásokkal van dolgunk.

A *Küldönös házasság* Jegyzeteiben nyújtott, a regény érdekességével vetekedő rendkívül jelentős, hiteles írásokból nyilvánvalóan kiűtnik, hogy a Döry—Buttler-eset közel sem úgy zajlott le, ahogyan azt Mikszáthnál megtaláljuk. Három évtizedig élt már feleségével a gróf, amikor válókeresetét beadta. Mikszáth előadása a Bernáth-féle változatra támaszkodik, s erősen a szájhagyományak megfelelően dolgozta fel az esetet. Éppen az a körülmény, hogy a közvélemény, meghozza az alsóbb társadalmi rétegek állásfoglalását tette magáévá, mutatja liberális-demokrata nézőpontját. Művészi erejét — a tárgy megfogásának oldaláról — mindennél jobban dicséri, hogy egy — bár megtörtént, de mégis — kuriózum kapcsán tud általánosítani, egy különleges esetet tud átfogóvá fejleszteni, hogy belőle nem az irrealitás felé téved, hanem a valóság feltárását nyújtja. Egyesek rosszállólag jegyzik meg, hogy Mikszáth fiktív hivatkozásokkal igyekszik menteni felfogását a támadások ellen. Ez éppen nem érv vele szemben, hanem inkább mellette szól, ha a külsőleges „igazságot” kívánják tőle, nincs aggálya ilyennek konstruálása ellen, mert ez nem változtat a *tényleges*, a belső igazságon.

Az írói szándék művészi megvalósulása ellen azonban már merülhetnek fel kifogások. A legnagyobb hiba talán az, hogy a mű nem alkot harmónikus egészet, nem egységes, egyes elemek kiűtnek az egész szövetéből,

egyszóval nem minden rész van szigorúan alávetve a központi gondolatnak. Ez különösen akkor válik szembetűnővé, ha összehasonlítjuk a regény két részét. Az első kötet azt a nevet viselhetné: „A gaztett”, s ennek szolgálatában áll a szerkezet felépítése is. Az I. fejezet, a diákok megjelenése Olaszröszkén, még vidám, zsánerszerű; az este Döryéknél még kedélyesen indul, de a III. fejezetben megjelenő Medve doktorral már valami nyugtalanító légkör nyomul be, s a IV. fejezetben — amikor kipattan a titok —, elkomorul a kép.

A regény új szálának a bevezetésével azonban megint vidám, majd kedélyes, sőt poétikusan idillivé válik a kép, míg elérkezünk a regény újabb csomópontjához, a Buttler—Horváth Piroska boldog mátkaságához. (V—IX. fej.). E jelenetsor úgyis felfogható, mint a Döry-házban történtek kontrasztképe, s ezek után már várható a két világ találkozása, összecsapása. A XIII. fejezetben bekövetkező drámai konfliktust jól készítik elő a X., XI. fejezetek ijesztő jelei, a XIII. csak betetőzője az előzőeknek, s a XIV.-ben már újabb térbe dobja át az író a cselekmény fonálát.

Az I. rész tehát jól felépített, kevés kitérőjű, sallangmentes szerkesztésű, s végén tetőzik a regény drámaisága is. A továbbiakban már nem volna helye semminemű kedélyességnek. Az eddig magánügyi kerekék között folyó cselekményt a II. részben Mikszáth közéleti térre tereli, a Buttler—Döry-ügy kihát nemcsak a legmagasabb magyar polgári és egyházi fórumokig, hanem egészen a „szentszék”-ig s a királyi udvarig. A szerkezet ilyen széles távlatra szóló kibővítésével Mikszáth a nagy epikusokra jellemző művésziességgel oldja meg eszméletelkültetését. De vajon az első részben megütött komoly alaphangot töretlenül viszi-e tovább?

A II. részből nem mondható el, hogy a bíráló hangú komorságot igyekszik elmélyíteni. Ami tulajdonképpen újdonság ebben a részben, az a bűnügyi regényekre emlékeztető igazság kiderülésének izgalma, a hol megtalált, hol pedig újra eltűnt „bizonyosság” játéka. A regény e vonása azonban nem segíti a bírálat elmélyítését, a minduntalan újra kezdődő kedélyeskedések leontják a hatást. Itt már nem tekinthetjük a derűs és a komor váltakozását a kontraszt-kiemelés eszközeként, mint az I. részben. Ott helyénvaló volt, de itt — a gaztett elkövetése után, a konfliktus tetőpontja után — csak feloldja a szorongó hangulatot. Krok „apó” nyomozása, a koronatanú Vidonka magatartása inkább vigjátékba való, mint ide.

Megingatja Mikszáth realizmusába vetett hitünket a regény befejezése is. Bár-

mennyire indokoltak is tartjuk erkölcsileg, hogy Buttler és Piroska kijátszották e világ aljasságát; hogy az ilyen kitartásnak el kell nyernie az író kezéből is az igazságszolgáltatást, mégis ez sokat levon realitásának erejéből. Végül soron ez a befejezés azt suggerálja, hogy ezt a társadalmat a saját fegyverével, családsággal lehet legyőzni, nem pedig erősebb eszközökkel. Itt is kettős befejezéssel állunk szemben, amelyben egyszer győz a való, és egyszer az irrealitás világába menekülnek el főalakjai. Ebben az író ingadozása tükröződik, aki nem mer igazán szembenézni a valósággal, kiutat keres ebből a világból, noha tudja, hogy ilyen nincs.

A *Nosztiz* írásban már szűkebb az eszmiség köre, mint a *Különös házasságban* volt. Ebben a korszakában Mikszáth műfajilag is közelít a nagyrealista alkotásokhoz, már eddig is nagy sikerrel alkalmazta a szatírárt, de ez időben még fontosabb szerepet juttat neki. Ebben a műfajban Mikszáth azért tud fölébe emelkedni Jókainak vagy Tolnainak, mert nem növeszti alakjait a valóság határain túlra. Az ő alakjai nem romantikus „hősök”, mint a Jókaiéi, s nem is feneketlenül gonoszak, mint a Tolnaiéi. És itt ellent kell mondanunk a kötet sajtó alá rendezőjének, aki tanulmányában (ItK 1960. 3. sz.) azon az alapon, hogy Mikszáth nem látta tisztán a jövőt, elveti a mű szatíra voltát, mert — mint mondja — ehhez föltétlenül szükséges a jelennek a jövő szemszögéből történő bírálata. Egyrészt nem vagyunk biztosak abban, hogy ez így van, el tudjuk képzelni a hibák egyszerű konstatálását is, minden perspektíva megfátása nélkül; másrészt Tóth Mihályt olyan alaknak tartjuk, aki már a jövőt képviseli.

A magunk részéről szatírának fogjuk fel ezeket a regényeket, amelyekben nem nőnek ugyan a hihetőség határain túl az alakok, de az esetek a valóság mértékét erősen meghaladva állnak előttünk. Nemcsak szelektálja, hanem úgy csoportosítja Mikszáth a valóság elemeit, hogy azokból az „ügy” válik fontossá. Dőryben semmi sincs, amit ne lehetne feltételezni róla, de amit megtesz, mégis rendkívüli, ha nem lépi is át a lehetséges határát. Tolnai alakjai pl. egy-egy gonosz tulajdonság megtestesítői, s így inkább a romantika körébe tartoznak, mint a Mikszáthéi. Távobab esik e tekintetben Mikszáth Eötvöstől is, aki szintén él a felnagyítás eszközével, viszont közelebb kerül Móriczhoz, aki alig használja ezt az eszközt. Talán ez is mutat valamit abból, hogy Mikszáth a fele úton áll a két nagy regényíró között.

A legnagyobb gondot a *Nosztiz* írásban is az a kettősség okozza, amely az író szándéka és a megvalósult alkotás között érezhető. Nem tagadható az író ama törek-

vése, hogy benne a korral szembeni elégedetlensége nyilvánul meg — elsősorban a dzsentrifika bűnös volta ellen. Ugyanakkor viszont tévútra vezetne, ha nem ismernők el, hogy ha kimondja is ítéletét Mikszáth, állandóan keresi az enyhítő körülményeket. Az ítélet és a mentés ott él az egész társadalomban, s Mikszáth ennek ad kifejezést.

Nem szabad ez esetben „vagy-vagy” alapon gondolkoznunk, s ebben a magatartásban valami megalkuvást látnunk. Az élet bonyolult, s abban határesetek is vannak. Mikszáth ez írása így dokumentálja kora kettősségét, műfajilag a realizmusnak romantikából jövő, lírai felhangú faja ez.

A kritikai kiadás bőséges anyaga meggyőz bennünket arról, hogy Mikszáth e műve is milyen szoros kapcsolatban áll a valósággal. Nemcsak egyedül az Ungár-est ennek az alapja, hanem az egész koalíciós, illetve darabont politika, az egész úri rend világa. Mégis, a jelentősebb alakok, az öreg Nosztiz, Kopereczky, Feri eleve nem gyűlöletes figurák, s későbbben sem sikerül az írónak meggyűlöltetni velünk őket. Ha megcsóváljuk is fejünket tetteik fölött, nem lázadunk fel ellenük. Mikszáth nem egy moralista szemével, kívülről nézi őket, hanem belülről, aki megérti mindazt, ami történik. Viszont, aki megért, megbocsát. A falakon belül állóktól még a korabeliek is inkább elfogadták a bírálatot, mint „idegentől”. (Viszont, ha a Nosztiz-klikk nem lesz gyűlöletessé előttünk, akkor szükségszerűen Tóth Mihálynak a fiatalok ügyébe történt beavatkozását tartjuk durvának.) Szükséges megvetésünket nagyban tömptíja Tóth Mari viselkedése is, aki belemegy a kompromittáló helyzetbe.

De lényegesebb cseknél az egész művön át uralkodó alaphang, amely egyáltalán nem vérforraló, elítélő magatartásunkra appelláló hang, hanem inkább kedélyes.

A sokat emlegetett „kemény” befejezése sem olyan egyértelmű ennek a regénynek sem. Igaz, hogy a mese szerint Nosztiz Feri nem kapja meg a gazdag polgárlányt, mégis az utolsó szavak lerontják ezt a hatást. Felfoghatjuk ezt úgy is, hogy a dzsentrifika már nem javul meg, s akkor ezt kritikának minősíthetjük, de enélkül mindenképpen sokkal komolyabb volna a mű végkicsengése.

A *Nosztiz* írásával kapcsolatban irodalomtörténetírásunk rendszerint hivatkozik az anekdota szerepére Mikszáth műveiben. Megállapítja, hogy az nemcsak elősegítője, hanem egyben gátja is az elmélyülő bírálatnak, de megjegyzi, hogy Mikszáth mégsem az anekdota ellenére, hanem azon keresztül lett realistává. A magunk részéről hozzáteesszük, hogy az anekdotában levő kedélyesség nemcsak gátja, hanem lerontója is — mint láttuk — a már elért realista vonásoknak is. A kritika életét mindig letompítja a mosoly-

ra kész arc, a kritikai realista műnek egyik legnagyobb ellensége a kedélyes zsánerszerűség. De lehetetlenné teszi az anekdota az alakok belső elemzését is, amely oly lényeges volna. Nem is igen találunk Mikszáthnál sem „belső” ábrázolást, s ha van is, az is eléggé felszínen mozgó, mint pl. Tóth Mari öngazoló gondolatai e regény lapjain (21. k. 92. l.).

A *Nosztty fiúról* szóló irodalom arról tanúskodik, hogy kora csak részben fogta fel az író szándékát, akik nem akarták a kritikát meglátni benne, azok könnyen találhattak a műben a maguk igazolására elég anyagot. De aki egy kicsit is komolyan vette az irodalom szerepét, az megláthatta, hogy többről van itten szó pusztá szórakoztatásnál. Akarata ellenére — egyik bizottsági jelentésében — éppen az Akadémia ismeri fel e mű igazi szándékát (21. k. 292. l.).

A *Nosztty fiúnál* helyénvalónak véltük az anekdotizmus kérdését felvetni, de a *Fekete várossal* kapcsolatban már felmerül, hogy jogos-e ezt a művet is anekdotából fejlesztett regénynek tartanunk. Annak ellenére, hogy a mű magja lehet anekdota, s továbbá: ha tele is van tűzdelve anekdotával, összehatásában mégsem kelti azt a benyomást, mint az előbbi művek.

A *Fekete városnak* már az indítása is komor, az elénk lépő alak később még inkább kibontakozó belső vívódásával, eleve magában hordja végétét, s mutat némi rokonságot Kemény sorstól üldözött alakjaival. A nagy ellenfélnek, Lőcse városának hallgatása mögött állandóan ott érezzük az egésztelhetetlen gyűlöletet, ami még jobban aláhúzza a komor hangulatot.

Elter a *Fekete város* az eddigi regényektől szerkezetileg is. A *Nosztty fiúban* a fő cselekmény egy szálon futott, s ha olykor váltakozott is a nézőpont, aszerint hogy a Noszttyak vagy Tóthék foglalkoztak a dologgal, végső soron mindannyian egy irányba vitték a cselekményt, a házasság felé. A nagy, a döntő konfliktus, mint egy csattanó, a regény végén következett be. A *Különös házasság* is egy szálon indul, s ez a szál válik később ketté, olykor azonban egészen közel kerültek egymáshoz, sőt össze is bonyolódtak.

A *Fekete város* egy szálon induló cselekménye rövid futás után megtorlódik. Az első konfliktus mint egy tovább nem görgethető szikla zárja le az utat, s a cselekmény két ágra szakadva folyik tovább, hogy csak a másik, a végső összeütközésben találkozzék újra. Az előre helyezett konfliktus eleve feszültséget biztosít a mű további folyamára, s a komor hangulatot nem engedi feloldódni. Itt kezdettől leszámolásra kell felkészülnünk, ellentétben a *Különös házassággal*, ahol a feloldásra, a rend helyreállítására várunk.

Még inkább elmélyíti a mű konfliktusosságát a magánéleti, a szerelmi viszony. A *Különös házasság* szerelmi problémája idillikus ellenkép, amelynek a regény felépítése szempontjából nincs olyan fontos szerepe, mint itt, ahol túl nő a Capulet—Montague-ellentétén is. A kezdeti konfliktusból ezen az úton lesz kettős tragédia, a Görgei és a szerelmeseké. Itt belső szükség-szerűségből következik ez a vég, s nincs igaza Takács Sándornak, mikor azt mondja, hogy Mikszáth pusztá szeszélyből fejezteti le Görgeit a regényben (22. k. 250.). Ez a befejezés a mű belső fejlesztéséből fakad, s el nem hárítható. Amikor Görgei — az ütközőpont a két szerelmes között — megszabadul magánéletének nyomasztó problémája alól (megbizonyosodik arról, hogy Rozália az ő lánya), már siettetni az eseményeket, hogy dőljön el végre életének másik nagy ügye is. Ekkor már közről csap meg bennünket a tragédia szele.

Igy összefoglalva a regény azt a látszatot kelti, mintha semmi felépítési hibája sem volna. Ez azonban nem áll. Annak ellenére, hogy valóban a legregényyszerűbbnek tarthatjuk Mikszáth e művét, már megjelenése idején megállapították — s a Jegyzet tanúsága szerint maga az író is elismerte — laza szerkezetét. Kétségtelen, hogy az epizódok, egyes nagyobb részek el-elterelik a figyelmet a fő kérdésről, de *hangulati egységet* nem igen bontják meg. Állandóan érződik a levegőben, hogy még hátra van egy elintézetlen ügy, s addig nem juthat a cselekmény nyugvóponttra. Ezek alapján nem mernék azt mondani, amit a sajtó alá rendező Király István, hogy a mű dekomponált. A regényben a nagyrealizmusa emlékeztető nagyobb lélegzetű történelmi leírás, művelődéstörténeti, helytörténeti ismertetések (7. fejezet) csak fokozzák a valószerűséget. Még a leg-hosszabb, az időt megállító fejezet, a Molitorisz utasainak kalandja (II. k. 11. fejezet) is fontos szerepet tölt be. Nemcsak Mikszáth epikus kedvéről tanúskodik, hanem egyrészt tovább fejleszt az eseményt azzal, hogy összehozza a szerelmeseket, másrészt retardálja a végső konfliktus bekövetkezését. A tabló pedig magyar megfelelője lehet Balzac vagy Dickens fogadói életének.

*

Mikszáth műveinek most feltárt gazdag anyaga arra hívja fel figyelmünket, hogy a régi módon már nem lehet megoldani a Mikszáth-kérdéseket, új, árnyalásra alkalmasabb eszközöket is igénybe kell vennünk. Mikszáth példája figyelmeztet arra is, hogy egy alkotó politikai pártállása sem ad minden kérdésre megnyugtató feleletet, azokat elsősorban műveiből kell kielemeznünk. Végül megláthatjuk azt is, hogy szűkek ma

már azok a kategóriák, amelyek közé egy-egy alkotót besorolni igyekszünk. Mikszáthot is nehéz egy határozott keretbe szorítani.

Mikszáth, ha a legnagyobb alakja is egy időben irodalmunknak, nem mondhatjuk, hogy az egyetlen lehető utat járta, s aki nem ezt az irányt követi, az szükségszerűen megreked. Nem abban különbözik író Mikszáth, hogy egyedül ő talált a realizmus útjára, hanem abban, ahogy a maga alkotta nemben nagy művész. Sajátos világot tudott teremteni, ehhez megtalálta egyéni művészi eszközeit, amelyek pályatársai fölé emelték. Nekünk mélyebb műelemzésekkel ezeket a sajátosságokat kell feltárnunk és értékelnünk.

Mindezekhez nagymértékben hozzásegít a jelen kritikai kiadás.

2.

Ez a nagyméretű és nagyátváltatú prózai kiadás úttörő jellegű, mintául szolgál a hasonló kezdeményezések számára. Már az eddigiekből is levonható több filológiai megállapítás is.

Többször elhangzott a kiadással kapcsolatban, hogy sok „fölösleges” adattal terhelik a sajtó alá rendezők az íveket. A tudománynak nem célja a filológia, de nélkülözhetetlen eszköze. Olyan kapcsolatoknak, lehetőségeknek nyitja meg az útját, amelyek nélkül a dolgok lényege maradna homályban. A feltárás folyamán nem mindig lehet előre tudni, hogy mi bizonyul „feleslegesnek”, s miből lesz egy kérészt továbbvivő láncszem. Felfogásunk szerint egyetlen tényadatra sem mondhatjuk, hogy fölösleges. Elvileg egy kritikai kiadásban minden — a szóban forgó műre vonatkozó — adatnak helye van.

Hogy mennyire fontos lehet egy mellékesnek vélt részlet is, arra jó példa a *Nosztalyiú* színpadi feldolgozása kritikáinak ismeretése, amelyből kiderül, hogy éppen a Harsányi-féle változat döbbeneti rá az irodalomra figyelőket, hogy mi is Mikszáth művének igazi mondanivalója. (21. k. 297. l. a *Budapesti Hírlap* ismertetését.) Nem bizonyul hát fölöslegesnek az irodalmárok számára a színpadi feldolgozások ismertetése sem, nem is beszélve a színpadi szakemberekről, akiknek olykor fontos lehet egy színlap, egy szereposztás is (természetesen, ha annak nehezen hozzáférhető anyaga van, különben elég azokra csak utalni).

Meglehetősen hálátlan munka a filológusé, mert nem veszik alkotó számba, nagy önfegyelmet és hallatlanul nagy összpontosító figyelmet igénylő elmélyedését nem értéklik. E kötetek sajtó alá rendezői minden elismerést megérdemlő, példamutató precí-

zitással dolgoztak. Nagyban emeli a sorozat értékét, hogy nemcsak összegyűjtött anyagot nyújtanak, hanem eredeti, újonnan feltárt eredményeket is hoznak. E téren elismerés illeti Bisztray Gyulának (Pusztai Gyula segítségével) a *Különs. Hírlap*-ra vonatkozó eredeti egri gyűjtését, amely sok mindent újabb megvilágításba helyez. Példamutató Király István a *Fekete város* keletkezéséhez és forrásaihoz köztölt anyagának oknyomozó módszere, termékeny összevetései (22. k. 241—53.). A Szövegváltozatok alapján kiigazítja azokat a téves nézeteket, amely szerint Mikszáth csak úgy könnyedén vetette papírra gondolatait, s nem lelt volna igényes. A négyszeri—ötszöri átdolgozás ellene mond ennek (22. k. 255.).

Komoly filológiai igény és elmélyültség jellemzi Rejtő István munkáját is, méltó munkatársa a nagy vállalkozásnak.

Mindezek ellenére — természetesen — a sorozat e részében is lehet hibákat, kisebb hiányokat találni. Ilyennek vesszük pl. azt is, hogy nem tartjuk ide illőnek a *Jóka élete és kora* c. tanulmányt. Ennek helye az írói arcképek és egyéb irodalmi tanulmányok között van. Ez a hely egy kissé rontja hitelét, azt sugallja, hogy regény, nem pedig tanulmány.

Az eddigiek során rámutattunk arra is, hogy nem mindig értünk egyet a sajtó alá rendező eljárásával. Erre még lehetne felhozni több példát is, de csak egyet említnünk: Ady *Jó Csönd-herceg előtt* c. költeményének idézését az adott helyen erőltetettnek tartjuk (17. k. 230.).

Azon lehet vitatkozni, hogy ki mely fogalomnak, szónak a magyarázatát tartja szükségesnek. Most példának felsorolunk egy pár — szerintünk — hiányzó szómagyarázatot:

A 15. kötetből *A Filiből*: 8 : 13 kaszt; 8 : 18 genre; 12 : 27 nobel; 12 : 31 akceptál; 12 : 37 apprehenzió; 14 : 9 káosz; 14 : 16 aperte; 14 : 38 méalliance; 15 : 21 bulletin; 18 : 16 immunis, inzultálni; 19 : 25 Lancelot; 22 : 11 alterál; 24 : 22 dispónál; 26 : 26 vétó; 26 : 27 ambitus; 26 : 31 plenipotenciárius. *A Sipsiricéből*: 106 : 32 szubtilis; 110 : 3 kosztros; 121 : 24 raritas; 128 : 30 major domus (és nem 135 : 15 alatt); 155 : 22 votum separatum; 156 : 31 inter muros; 156 : 33 garniond.

Az *Aklból*: 16. k. 37 : 28 bonhomia; 38 : 23 epocha; 61 : 6 glaxis; 61 : 27 epidemia; 83 : 2 pater familias. *A Noztalyból*: 20. k. 39 : 36 rectissime; 47 : 6 adherencia; 131 : 8 primae classis; 178 : 3 Józsa Gyuri. *A Fekete városból*: 22. k. 159 : 16 naturálék; 161 : 9 konfidens; 164 : 19 tubafák (csak egyes szám lehetne); 168 : 37 esküdöztek, mint a vereshagyma (honnan van?); 178 : 28 prezidium.

Megjegyezhetjük végül, hogy a megadott magyarázatok, párhuzamok mindenkor pontosak és kielégítők, mindössze néhány helyen található egy-két említésre méltó hiányosságot. A *Filiben* például hiányzik annak magyarázata, hogy miért éppen „lengyelkedésnek” hívják a szóban forgó magatartást. E szempontból talán helyénvaló lett volna Rubinyi Mózes szövegét az Irodalom rovatból (15. k. 199.) a magyarázatok közé emelni. Megjegyezzük, hogy Jókai *Enyim, tied, övé*. c. regényében is szól a „lengyelkedésről”. (NK. I. k. 203 : 33.)

A párhuzamok, motívum azonosságok száma szinte kimeríthetetlen Mikszáthnál, s a sajtó alá rendezők óriási munkát végeztek ezek felderítésére. Csak megemlítiük, hogy a *Különös házasságban* található papírcsónak-motívum Jókainál is megvan a *Fekete gyémántokban*, ott Belényi Árpád Zsófikával játszik. (*Gyermekjátékok* c. fejezetben.) A fejestében motívuma előfordul Mikszáthnál a *Különös házasságban* is, Fáy igéri Vidonkának (14. k. 72.).

SZALAY KÁROLY: KARINTHY FRIGYES

Bp. 1961. Gondolat K. 364 l.

A tény, hogy valaki mert és tudott monográfiát írni Karinthyról, rendkívül örvendetessé teszi a fiatal kutató vállalkozását. Az összes alkotójában és egész folyamatában egyáltalán nem egyszerű huszadik századi irodalomnak egyik legösszetettebb jelensége Karinthy Frigyes. A szándék és az eredmény, a képesség és a teljesítmény sokszor szinte szédítően elválnak nála, de még többször harmóniában egyesülnek; az az író volt, aki mint lírikus és elbeszélő is egyéni szóval van jelen kora irodalmában (s ahogy eltávolodunk az időben, nő meg mindkettő jelentősége), de mint humorista, különösen mint az irodalmi karikatúra mestere teljesen új útra vitte, modernizálta a magyar humoros irodalmat. Az ember éppen vele s humoros írásaival kapcsolatban írná le talán legszívesebben és legkönynyebben, hogy újítása, hangvétele világ-irodalmi jelentőségű volt — ha kezét nem fogná le mindjárt az a tény, hogy Karinthy művészete sem tudott eddig még soha áttörni a magyar nyelv szigetelőfalán s valóban nemzetközi kultúrkincsé változni. Amellett az az író is, aki eleve alkalmas arra, hogy eljlessze a monográfust: mint egész élete, életrajza és különösen műveinek története a legnagyobb rendetlenségben maradt ránk; gondos és nehéz munkát kíván akár csak annak a kiderítése is, mit mikor írt, melyik írását hol jelentette meg először; nemtörődomségből, anyagi kényszerből, tréfakedvelésből vagy

Méltatlan volna azonban a sorozathoz, ha tovább is folytatnók ez apró, szóra is alig érdemes kifogásokat. Az ilyen méretű, több munkatárssal dolgozó vállalkozásnál előfordul, hogy nem mindenütt egyöntetű a jelölés módja, a rövidítések használata stb. A kiadásnak azonban nem ez a jellemzője. Legfőbb értéke az eredeti kutatásokon alapuló, egyelőre még felbecsülhetetlen értékű anyag összegyűjtése, és a régi, téves nézetek helyreigazítása. Ezzel máris nagymértékben vitte előbbre a Mikszáth-kutatás lehetőségét, de a nehezebb munka még hátra van, a szétszórta heverő írárok, a kisebb munkák felkutatása, a mikszáthi életmű teljessé tétele. Mikszáth kulcsalakjává lett a XIX. század magyar irodalmának, s értékeinek pontos felmérése, helyének biztos kijelölése nagymértékben visz közelebb a századforduló magyar irodalmának megértéséhez.

Gergely Gergely

gonoszkodásból nemegyszer megtörtént, hogy ugyanazt az írást később más címen újra közölte, sőt ilyesmi még kötetekben sem ritka.

Mindez korántsem meríti ki, pusztán halványan jelzi azokat a nehézségeket, amelyekkel Karinthy monográfusának szembe kellett néznie. S Szalay Károly a feladat egészével néz szemben ebben a könyvében: a teljes életrajz megadása éppen úgy célja, mint a művek születésének tisztába tévése, az egyes műfajokon belüli sajátosságainak, újságának, egész gondolatának és művészetének fejlődése. Nem csodálható, ha e sokrétű és számtalan nehézséget, buktatót rejtő feladat valamennyit egyetlen — és első — könyvben nem képes megoldani.

Legkomolyabb és legkevésbé vitatható eredményei éppen az életrajz és a művek kronológiája, keletkezéstörténete területén vannak. Elsősorban Karinthy fiatalkorára, iskolázására, kezdő szárnybontogatására vonatkozó munkája értékes: maga Karinthy sem volt ellene saját mítoszának, s Szalaynak maradandó érdeme, hogy minden lehető adatnak utánajárt, a vallomásokat szembe-sítette a fellelhető és kikövetkeztethető tényekkel és így sok mindent tudott új megvilágításba helyezni, a realitásnak megfelelően elrendezni. Sajnálatos, hogy ezt a gondos és aprólékos munkát nem folytatta tovább a beérkezett Karinthy élettörténetével: itt már inkább elszűrül az életrajz,

és sok olyasmiről sem vesz tudomást — túlzott tapintatból-e, megbízható források hiányából-e, ki tudja —, ami pedig — legalább szájhangyomány formájában — eléggé ismeretes. Így az olvasó igényelné az első és különösen a második házasság történetének, légkörének bensőségeiből és plasztikusabb ábrázolását; az öregedő Karinthy érzelmi világának legalább a művekben is lecsapódó eseményeit (mint pl. a „Pityang”-szerelem). Ezek a területeken többet és jobban kellett volna támaszkodnia a kortársak (és nemcsak a rokonok) élőszóbeli vagy írásos emlékezeire, pl. Sziráky Judit vagy Kosztolányiné emlékeinek kéziratára. (Itt is fontosnak tartom megemlíteni, hogy Kosztolányiné Karinthy-könyve ugyan teljesen freudista szellemen fogant, de közvetlen élményanyaga és előadásmódja miatt fontos forrása az irodalomtörténetnek Karinthy személyére is, környezetére is; indokolt lenne megjelenítése.) Talán ennek tudható be, hogy Karinthyt ugyan műfaji tárgyalásaiban igyekeznek minél szélesebben beágyazni az európai humoreszk történetébe, de életrajzában másokéval való összefüggését nem mutatja meg eléggé. Ha valami, hát Kosztolányi Dezsővel és Somlyó Zoltánnal való barátsága igazán közismert tény s irodalomtörténetileg sem jelentéktelen; ennek ellenére előbb találkozzunk egy Karinthy—Kosztolányi-fényképpel (a 113. lappal szemben), mintsem hogy ezt a barátságot egyáltalán említette volna; összetevőit, egymás művészetére tett kölcsönös hatásukat pedig sehol nem tárgyalja.

Szélesebben az életrajz kérdése Karinthy munkaviszonyainak a kérdése is. Ide első sorban két vonatkozás tartozik: kávéházi élete, kávéházi baráti körei, s a lapokkal, kiadókkal való viszonya. Szalay ugyan említi azt, hogy Karinthy életének jelentős részét kávéházban töltötte, ott is írt, legtöbbször s gyakran témáit is a kávéházi asztal fölötti sziporkázó-gonoszkodó beszélgetésekben kapta; de igazán meg sem próbálkozik ennek a világnak a feltámasztásával, ábrázolásával. Pedig amennyire elmúlt az írók kávéházi életformája, annyira érdekes is volt; s ha valakinek az életrajza nemcsak megengedi, de egyenesen követeli azt, hogy a kávéházi írói körökről vele kapcsolatosan szó essék, az éppen Karinthyé. Ő mintegy eleven összekötő kapocs volt a New York és a Japán, a Bucsinzky és a Hadik között; kedvessége, tehetsége, szellemessége egyaránt szívesen látottá tették itt is, ott is, s a saját asztalánál mindig vezető szerepet kapott, anélkül, hogy ezt kereste volna, vagy akár különösebben tudatában lett volna. A másik pedig, ami fájóan hiányzik a könyvből, az éppen a lapokkal való viszonyának részletesebb taglalása. Köztudomású, hogy az Est-lapok

egyik vezető írója volt, Miklós Andor kedveltje; s kevés jelentős író van, aki annyit dolgozott volna a *Színházi Életnek*, mint ő — hogy számos más lapról ne is beszéljünk. Ezekkel való kapcsolata, az elkerülhetetlen kölcsönhatás, amelyben éltek, feltétlenül az irodalomtörténet körébe vág; meggyőződésem szerint Karinthy eszméi útjának is nyomjelzője e lapok hangvételének alakulása — húszas évekbeli megtorpanása, a harmincas évek első felében való fordulata az éles antifasizmus irányában, amit Szalay igen helyesen vesz észre és méltat gondolatilag, művészeileg egyaránt — nemcsak az ő egyéni útja volt, sőt nem is csak a magyar vagy budapesti polgárság útja általában, hanem elég szorosán követte éppen az Est-lapoknak az irányvonalát.

Így, bár első nekifutásra szinte elkerülhetetlen, de nem helyes módszere a szerzőnek, hogy a humoreszket kötetenként tárgyalja. A műfaj jellegénél fogva a humoreszk az újságban virul és hervad, napi újság-összefüggésében kellene vizsgálni ahhoz, hogy ezeken keresztül pontosan a szerkesztőség és az író gondolati fejlődésének kölcsönhatásait nyomon lehessen követni. Kortársak, szerkesztőségbeli társak még nyilvánvalóan feltehetőek, s e korról gazdag emlékeik vannak; az ő emlékeztetük s a lapokból magukból kiolvasható tények szembesítése e téren sok érdekes tanulságra vezetne.

Egyébként itt említsem meg, hogy az eddig mondottak félreértésre okot ne adjanak: Szalay Károlytól távol áll bármiféle mindenáron-apológetikus szándék, tisztessé tudós módjára ő valóban olyannak akarja bemutatni hőst, amilyen volt; korántsem formál belőle sem művészeileg, sem eszméileg valamiféle félelem- és gáncs nélküli lovagot, pontosan és okosan megmutatja megtorpanásait, vargabetűit és zsákutcáit, melyeket eszméileg is, művészeileg is leírt pályája alatt; az előbb mondottak tüzetesebb nyomon követése inkább ahhoz járulna hozzá, hogy ezeket még plasztikusabbá, a kor valóságos összefüggéseibe még beágyazottabbá tehesse.

Így egyik érdekes és az átlagos műveltségű irodalomértő számára sok újat tartalmazó fejezete a Karinthy-paródiák genezisével foglalkozó. Fontos és helyes, hogy össze-szedte az előzményeket, megmutatja, hogy Karinthy a maga karikatúráival eléggé elterjedt élclap-gyakorlatot növesztett bele az irodalomba. De két mozzanat kimarad: egyfelől az a döntő új, hogy Karinthy előtt az élclapok első sorban és szinte kizárólag a maradiság oldaláról gúnyolódtak az újjal — első sorban Adyval; Karinthy az — s ez egyik nagy irodalomtörténeti érdeme —, aki megfordította a tomahawkot s a reakció, az irodalmi maradiság oldalán gyűjtött skal-

pokkal éppúgy a haladás mellett, az új irodalom mellett agitál, mint a saját táborá íróit karikázó darabokkal, melyeknek legalább akkora propagatív hatásuk volt, mint amennyire parodizáltak. Karinthy döntő jelentősége éppen itt van: ő már nem pusztán a lap kíváncsiakra szerint írja a paródiákat, hanem egy tábor mellett s egy másik ellen harcol, mint irodalmi karikatúrista; s ha az eszközök hasonlítanak is mondjuk egy Ady és egy Szabolcska, egy Móricz és egy Herczeg karikatúrájában, a felhangja, iránya döntően más a kettőnek: az egyiknél a modort, másikatnál az írói lényegét támadja gúnyra.

Miután Karinthy különösen kezdetben sokat dolgozott élelapokban, indokolt és helyes a magyar élelapok akkori helyzetét, történetét felmérni (55. l.), s az adottnál többet is szívesen viselne el az olvasó; viszont ha már ebbe belevág, s megmondja azt is, hogy az akkori élelapok gerincét képező állandó figurák módszere német lapokból való átvétel — ami természetes —, indokolt és fontos lenne azt is megvizsgálni, mi a tiszta átvétel s mi az, ami ebből mint sajátosan magyar termék kinő: ez az, ami a magyar irodalom folyamatainak jobb megértéséhez segítené. Mint ahogy ezekkel a visszatérő alakokkal kapcsolatosan félrevezető „típusalkotásról” beszélni: inkább s előljáróban itt tisztázni kellett volna a társadalmi típus és irodalmi típus fogalmának hasonlóságait és különbségeit. Lehet, sőt szinte bizonyos, hogy Seifensteiner Solomon és Bukovay Abszentiusz társadalmi típusok voltak, de hogy irodalmi típusokká valójában, a szó esztétikai értelmében sose lettek, az bizonyos.

Egyáltalán Szalay terminológiájában gyakori a félrecsúszás, a könnyed írásmódból származó tisztázatlanság, sőt zavar. Korántsem stílusideálom a nehézkes akadémikusság, de egy ilyen jellegű munkánál az újságíró felületeséget mindenképpen kerülni kell. Így pl. visszatérő jelzője a „kabarészerű humor”. Ezen nyilván alpári humort, olcsó élcelődést ért. De akkor nevezze így vagy hasonlóképpen, mert a „kabarészerű humor”, ha a szót saját értelmében veszem, nem jelent semmit: a kabaréban a legnemesebb humor éppúgy otthon lehet, mint az alpári, s éppen egy Karinthy monográfia szerzőjének nem állhat módjában lebecsülni a kabarét mint műfajt általában; felteszem, hogy ha a Terézvárosi Kabaréről esetleg rossz is a véleménye, a Nagy Endre-kabaréről nyilván sokkal jobb, pedig ez is, az is kabaré volt., s mindkettő a „kabarészerű” humor otthona, ha más-más módon is.

Ugyanígy csak elírásnak, vagy végig gondolatlanságnak lehet tartani, ha Karinthy-

val kapcsolatosan „a humoreszkek és kromkik felhőtlen világáról” (94. l.) ír, vagy ha a naturalizmus és a természettudományos szemlélet között ellentétet lát (91. l.); furcsa lapszus, ha a párbeszédes forma és a kromkik műfaja között egyenlőséget tesz (254. l.). Mint ahogy az általában gondosan megírt dolgozatban egészen különös hatású, ha áttér hirtelen odavetett vezérszavak közlésére: mintha véletlenül a megírt szöveg helyett valamilyen emlékeztető cédulát gépeltek volna le (246. l., a *Hasműtét* elemzése).

Szalay többször is nekifut Karinthy humora nyugtalanító lényege megfogalmazásának. S a legtöbbször jó irányba fut neki: helyesen érzi, hogy ennek a nyitja valahol a stabil világkép felbomlásában keresendő (75. l.): ez az, ami annyira modern benne s oly izgalmas. Ezt a kezdeményezését megszerzi még több összvetésekkel az absztrakt festészettel (89. l.) és a szürrealizmussal (201. l.), de valójában mindegyiknél megmarad az ötlet színvonalán, komolyan kiaknázni ezeket a párhuzamokat nem tudja. Elsősorban azért, mert — bár ismétlem: tudatosan nem törekszik Karinthy arcképének szépítésére — hőse gondolkodásában túlzott jelentőséget tulajdonít a materializmusnak s a kellenél kevesebbet a transzcendentalizmusnak. Pedig legalábbis egyensúlyban tartották egymást, időnként hol ide, hol oda billentve a túlsúlyt; ez a vívódás számos konkrét művön s az egész életművön végig elemezhető. (Ez a kibékíthetetlen ellentmondás volt egyébként, meggyőződésem szerint, az alapoka annak, hogy Karinthy életműve valójában sosem tudott teljességre mértékére emelkedni s javarészt elmorzsolódott; minden más, ebbe közrejátszó mozzanat csak másodlagos s ebből levezethető.)

Még számos kisebb-nagyobb kérdésben lenne és lehetne vitám a szerzővel, de ha valamennyit felsorolnám is, a konklúzióknak ugyanannak kellene lennie: ha nem is hibátlant, Szalay Károly igen hasznos és érdemes munkát végzett, azt mondhatni, ezzel a könyvével megvetette a Karinthy-filológia szilárd alapját. Nyilván ő lenne az első, aki egyértelműen abban, hogy e könyv elemzései és értéktételei jelentős részen mielőbb túl kell lépnie a tudománynak ahhoz, hogy hiteles és marxista képét alakíthassa ki Karinthy-nak, mely e sokrétű és sok vonatkozásában maig is enigmatikus alkotónak minden oldalát az érvényes ítélet objektív fényével tudja megvilágítani. Ez a könyv a biztosítéka annak, hogy ebben a további munkában Szalay Károly minden bizonnyal meg fogja tudni tartani vezető szerepét.

Nagy Péter

Merényi Oszkár: Ismeretlen és kiadatlan Kőlcsey-dokumentumok. Bp. 1961. Akadémiai K. 198 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 36.)

Reformkori történelmünk legdicsebb lapjai közé tartoznak azok, amelyekre Kőlcsey Ferenc életét, az egyetemes emberi haladásért s a magyar nemzet jobblétéért folytatott küzdelmét jegyezték fel. A ma emberét is magával ragadja ennek a nem mindennapi jellemnek lenyűgöző egyénisége, aki a költészet és politika nyelvén egyaránt először mondta ki kora alapvető igazságait és ezekhez az igazságokhoz haláláig hű maradt. Verseiben, szépprózájában és politikai írásaiban azonos eszmék élnek, ezért akár irodalmár, akár történész közelíti meg a Kőlcsey-hagyományt, mindkettő érdeklődésére az egész életmű számot tarthat. A Merényi Oszkár gondozásában megjelent *Ismeretlen és kiadatlan Kőlcsey-dokumentumok* — bár szépirodalmi anyagot egyáltalán nem tartalmaz — ez említett oknál fogva az irodalomtudomány számára is figyelemre méltó.

Merényi Oszkár a Nyíregyházi Állami Levéltár még rendezés alatt álló szatmári anyagának vizsgálata során bukkant arra az iratcsomóra, amely a közlésre került irásokat is tartalmazza, és amelyeknek túlnyomó többsége Kőlcsey tollából származik. — Barta Istvánnak a közelmúltban megjelent cikke (*Kőlcsey-problémák*, Századok, 96. é. 1962. 1—2. szám) részletesen foglalkozik e gyűjteménnyel, és az adott korszak történetének a témában való otthonosságával számos súlyos fogyatékokra mutat rá. Érvelései, bizonyítékai alapján el kell fogadnunk, hogy Merényi Oszkárnak ez a kötete nem tekinthető teljes értékű szövegkiadásnak, elsősorban azért, mivel a hozzáférhető anyag nem jelentéktelen része került el a szerkesztő figyelmét. — A Barta István által feltárt hibák és hiányosságok elismertetése nem lehet feladatunk. Azt kívánjuk számba venni, mi az, amit a könyv az olvasónak Kőlcsey jobb megismerése tekintetében így is nyújt.

Az 1832—36-os országgyűlést előkészítő időszak, majd az első két esztendő forró politikai légkörét, a haladó erők első nagy nekirugaszkodását hozza közel az olvasóhoz ez a kiadvány, és mindez Kőlcsey elvszerű, a részkérdéseket egységes nézőpontból vizsgáló állásfoglalásainak tükrében elevenedik meg.

Az első nagy fejezet azokat a követi jelentéseket közli, amelyekben Szatmár megye két követe: Kőlcsey Ferenc és Eötvös Mihály számolnak be időszakonként az országgyűlésen történetekről. E közösen aláírt jelentéseknek — mint Merényi meggyőzően bizonyítja — Kőlcsey a megfogalmazója.

A kérdések, amelyekről szó esik, az *Országgyűlési Napló*ból többnyire ismeretesebbek. Mégis — mivel a tárgyszerűség a jelentésekben szükségszerűen teljesebb — érdekes új adatokkal is találkozunk. Megtudjuk például, hogy Kőlcsey olyan javaslat előterjesztéséhez kért hozzájárulást a megyétől, amelynek értelmében a fővárosban létesítendő állandó híd költségeit a nemességre is kiterjesztendő hidvámából fedezték. — Ahol a követi jelentésekre vonatkozó megyei közgyűlési határozat az egyszerű tudomásulvételnél többet mond, ott Merényi ezeknek a szövegét is közli. Így megtudjuk, hogy Szatmár megye (1833 elején vagyunk) felhatalmazta első követét a feudális kiváltságokon rést ütő javaslata megtételére. — Az kezdeti idők harmóniájának bizonyítéka az az 1833. szeptember 9-én megfogalmazott levél is, amelyben a megye Rendei köszönetüket fejezik ki Kőlcseynek országgyűlési tevékenységéért. Kőlcsey válasza megkapó hitvallás a haza iránti kötelességről, rendíthetetlen hűségről s egyben az önmagával elért eredményeivel soha meg nem elégedő harcos szerénységéről. — Figyelemmel kísérhetjük a dokumentumok alapján Kőlcsey keserves csalódását is, olvashatjuk a reakció felülkerekedése után, 1834. november 10-én elkészült pótlóutasításokat s a megyei közgyűlési jegyzőkönyv több olyan részletét, amely Kőlcsey és Eötvös Mihály elvűdségét bizonyítja.

Talán a követi jelentéseknél is értékesebbek azok a szövegek, amelyek az *Anyas-utasítások Szatmár megye országgyűlési követi számára* című fejezetben kerülnek elő. Az *Anyas-utasítások* eszméi kimunkálásában Kőlcseynek oroszánrésze volt, s formába is ő öntötte ezeket. Az eredeti fogalmazványhoz képest (amely Merényi szerint elveszett, Barta bizonyítja, hogy ismert), az itt közölt szöveg már bizonyos tompításokkal lett szegényebb, mert, mint a jegyzetekben is olvashatjuk, a megyei konzervatív nemesség bizonyos változtatásokra kényszerítette a Kőlcsey vezette előkészítő bizottságot. De így is ragyogó bizonyítékai az *Anyas-utasítások* Kőlcsey élenhaladásának, radikális reformtörökvéseinek (céluk eltörlése, a nép adóterheinek csökkentése, cenzúra eltörlése, nevelési reformok, a magyar nyelv jogainak elismertetése stb., stb.). Mivel a követi utasítások a nemzeti élet minden területére kiterjedtek, sok olyan részletkérdés kifejtésére kerülhetett itt sor, amelyeket Kőlcsey más műveiben nem érintett.

A kötet hátralevő részében egymással kevésbé összefüggő, de igen jelentős dokumentumokat találunk. Így a Kőlcsey életében oly tragikus eseményt jelentő csekei lázadás körülményeire, a lázító rokon, Kőlcsey Mihály már 1822-ben megnyilatkozó és

Kölcsy Ferencével ellentétes, konzervatív gazdasági nézeteire derül fény. — A *Tiltakozás a Kossuth ellen jogantozó kormányintézkedések ellen* Kölcsynek a 30-as évek második felében vitt politikai szerepét segíti közelebről megismerni. A megyei jegyzőkönyv e szövegének záradékában — elutasítás esetére — egy küldöttség összetételére vonatkozó határozat is szerepel, ennek Kölcsy Ferenc főjegyző is tagja. Merényi szerint a *Tiltakozás* egészében az ő munkájának kell tekintenünk, de mintha ezt nem bizonyítaná elég meggyőzően.

Végezetül hadd említsük meg: nem világos, hogy a mindössze néhány lapra terjedő III. fejezet címe miért azonos magának a könyvnek a címével. Aki a tartalomjegyzéket üti fel először, azt hiheti, hogy a kötet nagyobb része nem ismeretlen és nem kiadatlan Kölcsy-dokumentumokat közöl, márpedig ez a szerkesztő szándékának és a tényeknek egyaránt ellentmond.

Tamás Anna

Móra Ferenc levelezládája. Felkutatta, válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Madácsy László. Szeged, 1961. Szegedi ny. 331 l. (Tisztáj Irodalmi Könyvtár, 1961. 1.)

A most megjelent könyvecske, amely több, mint másfélszáz levelet tartalmaz, az első nagyobb válogatott gyűjtemény Móra Ferenc levelezéséből.

Móra levelezésében is megőrzi tartózkodó-rejtőzködő magatartását, sok mindent elmond magáról, de többnyire mindig csak kedves, érdekes külsőségeket. Belső világáról inkább csak levélbeli elszólásai vallanak, önelemzésbe a baráti vagy éppen már majdnem szerelmes hangú leveleiben sem bocsátkozik. A most megjelent gyűjteménynek mégis nagy értéke, hogy közelebb visz bennünket egy nagyon zárkózott író egyéniségének mélyebb megértéséhez.

Ismerte a rejtőzködés bonyolultabb és kevésbé leplezhető módjait is. Önéletrajzi és egyéb szubjektív hangú írásaiban olyan stilizált önarcképet rajzolt magáról, amelyben bizonyos szerepjátszó hajlamait is kiélhette. Akár tudatosan, akár öntudatlanul történt is ez a szerepjátszás, stilizált önarcképei is hozzájárultak ahhoz, hogy igazi énje rejtve maradt az emberek szeme elől. Levelezésében is ugyanazt a hangot folytatja, ugyanazt az önarcképet rajzolgatja, mint egyéb lírai és szubjektív írásaiban, hol enyhe öniróniával, hol elérzékenyülő meghatódással szólva magáról, múltjáról, az olvadékonyabb érzelmességtől azonban mindig idejekorán visszarántja magát egy-egy humoros vagy népies

fordulattal. De az önstilizálás és a szerepjátszás mellett is levelezéséből minden eddigénél világosabban kiderülnek egyéniségének, életének ellentmondásai. Belső harmóniát sugárzó önarcképeinek hitele egyre jobban megkérdőjeleződik a levelezés-gyűjtemény olvasása közben. A levelek nyomán kirajzolódó ellentmondásokra Madácsy László bevezetője is felhívja a figyelmet. Az író elemző monográfiának, Földes Anna könyvnek (Bp. 1958.) azért sem sikerült mélyebbre hatolnia Móra karakterének megértésében, mert nem számolt eléggé az író egyéniségének belső ellentmondásaival és a köztudatban élő Móra-képből, az író által alkotott nosztalgikus önarcképből indult ki és azt akarta igazolni. „Boldog volnék, ha maga megtalálta volna a harmóniát — írja Móra egyik bizalmas levelében, 1922-ben —, én magam, félek, messzebb vagyok tőle, mint valaha s ami a legrosszabb, még mindig azt hiszem, minden mindegy.” Megismerjük a levelekből az embereket kerülő, a hódolók és barátok közlekedésétől valósággal menekülő Morát.

Az írói hivatástudat kérdése is érdekes megvilágítást kap Móra levelezéséből. Móra példája, egész életformája arra figyelmezteti az irodalomtörténészt, hogy az írói siker, sőt a művészi eredmény nem minden esetben kívánja meg az írói elkötelezettség erősebb érzését vagy az írói hivatástudat magasabb fokát. Móra életformáját, érdeklődésének irányait ismerve, teljesen hitelesnek érezzük azt a vallomását, amelyet egy hónappal halála előtt írt egyik olvasójának: „Én becsületes foglalkozásom szerint könyvtár- és múzeumigazgató vagyok, de szívem szerint is az, s életem nagyobb részét a Szegedi Kultúrpalota eszi meg, amelybe harminc évemet beleölttem, mert így esett jól. Író csak sokadsorban vagyok, s az lettem először azért, mert az ősök csontjaiból nem lehet élni, s most már annyi a hívem, mint írónak, hogy nem is csálhatom meg és nem hagyhatom őket cserben a toll letevésével.” Morát huszadik századi irodalmunk legjelentősebb műkedvelő írójának vallhatjuk a fogalom nemesebb értelmében. Régészeti, növénytani könyvritkaságok után mindig sokkal lázasabban kutat, mint szépirói alkotások után. Írói egyéniségének egyik legszembetűnőbb ellentmondása, hogy híven megőrzött politikai radikalizmusa nem párosult a modernbb irodalmi törekvések vállalásával vagy akár mélyebb ismeretével. Levelezésének mintegy utolsó harmada, a betegségével való küzdelmének megrázó dokumentumai. Nem a betegség tüneteit írja le (az úgyszólván csak a gyógyászatra tartoznék), hanem egy embertőlőtti harc állomásait jelzi ezekben a levelekben, ahogy reménytelen elszántsággal az életéért küzd, ahogy a naponként jelentkező szenvedésekhez né-

hány elviselhetőbb óra időleges győzelmeiből erőt merít. Az író magatartása, stílusa is ezekben az utolsó levelekben lényegül át valószínű heroizmussá: humorát, szellemességét legnehezebb óráiban is megőrzi, saját sorsát latolgató öniróniája itt válik — a szó legkézzelfoghatóbb értelmében — halált megvető bátorsággá.

*

Madácsy László kötetvégi jegyzetei hasznosak, de igen szűkszavúak, sok esetben meg éppen hiányosak is. Számos levél több célzása, megjegyzése magyarázat nélkül marad. Az első válogatott gyűjtemény után várjuk Móra levelezésének teljesebb és alaposabb jegyzetanyaggal ellátott kiadását.

Vargha Kálmán

Benda Kálmán—Irinyi Károly: A négyszáz éves debreceni nyomda (1561–1961). Bp. 1961. Akadémiai K. 432, 48 l. (A Magyar Könyv, 2.)

A nyomdatörténet egyik legfontosabb ága a művelődés történetének. Eredményei számos tudományok (technikai történet, ipartörténet, történettudomány, irodalom és művészettörténet stb.) problémáinak megoldásához nyújtanak segítséget. Kétségtelen fontossága ellenére a marxista kutatás eléggé elhanyagolta. Csak most, a felszabadulás után tizenhat évvel jelent meg az első marxista igényű nyomdatörténeti monográfia, *A négyszáz éves debreceni nyomda története*.

E vaskos és szép kiállítású kötet célkitűzéséről a szerzők — Benda Kálmán és Irinyi Károly — az előszóban így nyilatkoznak: „Mi a kiadványokban testet öltő gazdasági-társadalmi fejlődést s a hozzá szorosan kapcsolódó művelődési törekvéseket igyekeztünk vizsgálataink középpontjába állítani. Ugyanakkor arra törekedtünk, hogy a nyomda technikai működését és munkaviszonyait is megismertessük. A debreceni nyomda története a négy évszázad során három nagy gazdasági-társadalmi rendszeren ível át, s ennek a feudalizmusból a kapitalizmusba, majd napjainkban a szocializmusba vezető fejlődésnek megrajzolása nehéz, de szép feladata a historikusnak.”

Itt kifejtett elveikhez a szerzők következetesen ragaszkodtak. Végigkísérik a nyomda történetét megalakulásától 1961-ig. Korról korra haladva, értesülünk a nyomda felszereléséről, kiadványai számáról, nyelvi és tárgyi megoszlásáról, azok világnézeti arculatáról stb., megismerjük a nyomda dolgozóinak bérharcait, a könyvsajtó részvételét az egyes korszakok haladói szellemi mozgalmában, jelenlegi helyzetét és jövőjét.

Négy részből áll a könyv: az első rész tartalmazza a nyomda történetét, a második gazdag jegyzetanyagot nyújt, a harmadik (függelék) — művelődéstörténeti szempontból igen értékes dokumentumgyűjtemény — közli a nyomda vezetőinek névsorát, a bevételről és kiadásokról szóló feljegyzéseket és az 1561-től 1849-ig megjelent kiadványokat, a negyedik rész néhány nyomtatvány és dokumentum fényképmásolatát adja. A könyv izléses és igényes kiállítású.

A mű célkitűzése, módszere és eredményei egyaránt tanúsítják: a szerzők történetírók és ebben az esetben csupán alkalmilag nyomdatörténészek. Ez még önmagában nem hiba. Hiszen amit feladatuknak tekintettek, azt el is végezték. Felmerül azonban néhány kérdés: Érvényesülnek-e a könyvben sajátos nyomdatörténeti szempontok? Mint nyomdatörténet (műfaji szempontból) kielégítő-e? Megtalálható-e benne minden, amit egy korszerű nyomdatörténetben kereshetünk? Mi a viszonya a korábbi ilyen jellegű munkákhoz?

Mivel a nyomdatörténetnek más tudományágak is hasznát veszik, a bírálókat őket illető részét átengedjük az egyes területek szakembereinek. Itt csupán az irodalomtörténet sajátos szempontjait alapul véve, teszünk néhány megjegyzést. Így vizsgálódásunk érdemben nem terjedhet ki a mű egészére, mert bizonyos idő után a nyomdatörténet nem érdekes az irodalomtörténész számára, mivel a mához közeledve, egyre inkább a technika-, ipar- és gazdaságtörténet szempontjai jutnak előtérbe. Használható anyagot mi addig kapunk, amíg a könyv szellemi és technikai előállítására között a szakadékok el nem mélyül, végleges nem lesz. A reformáció korában — de még utána is jó ideig — író, könyvnyomtató, nyomdatulajdonos, betűmetsző stb. gyakran egy személy. Ez a komplex együtvé tartozás hozza magával, hogy régi irodalmunk kutatói számára a nyomdatörténet eredményei nélkülözhetetlenek, mert nélkülük számos kérdés egyszerűen megoldhatatlan. A XVIII. század közepe táján ez az egység bomlani kezd, napjainkban pedig a könyv írása és technikai előállítása két külön világ. Ezek alapján, úgy gondoljuk, nem lesz önkényes eljárás, ha kritikát megjegyzéseinket a mű első, Benda Kálmán által írt részére korlátozzuk.

A nyomda 1849-ig terjedő történetét Benda Kálmán három alkorszakra bontva tárgyalja: 1561-től 1711-ig; 1711-től 1804-ig; és 1804—1849-ig. Sok érdekeset és használható kapunk, mégis úgy érezzük, hiba volt teljesen figyelmen kívül hagyni, hogy „A régebbi nyomdatörténetek mindenekelőtt a könyvek nyomdászati és művészeti méltatásában látták feladatukat.” Természetesen nem azt kifogásoljuk, ami a kötetben benne van, hanem azokat hiányoljuk, amik ki-

maradtak belőle. Csak örülhetünk annak, hogy a debreceni nyomda története az ország gazdasági-társadalmi, politikai és szellemi történetének szerves részeként kerül tárgyalásra. Szívesen olvassuk Benda Kálmán korábbi műveiből is jól ismert gördülékeny, szép értekező prózáját, mindez azonban — véleményünk szerint — nem ellensúlyozza a munka hiányosságait.

A régebbi kutatás (Szentkuthy Pál: *Régi hazai nyomdak mintakönyvei* stb.) érintette, az utóbbi évek ilyen jellegű tanulmányai (Varjas Béla: *A sárvar-újszigei nyomda betűtípusai és Sylvester Új Testamentuma* faksimile kiadásához írt utószó) azt bizonyítják, hogy korszerű nyomdatörténetet írni a betűtípusok rendszeres vizsgálata nélkül nem lehet. A feladatok sürgetőek és aligha lehet őket kikerülni. Természetesen a nehézségek is nyilvánvalóak. Régi nyomdánk mintakönyvekkel nem igen rendelkeztek, ha voltak is ilyenek — elvesztek. A kutatást csak az alapoknál kezdve lehetne eredményessé tenni. Átvizsgálni minden debreceni nyomtatványt és a teljes anyag összeállítása után világosan állna előttünk a kérdés. Ezt a munkát nem végezte el Csűrös Ferenc monográfiája sem, és teljesen figyelmen kívül hagyta a jelen kötet is. Pedig csak ennek alapján láthatnánk teljes világossággal a magyarországi nyomdak egymáshoz- és külföldi könyvsajtókhoz való viszonyát, komoly segítséget jelentene ez az impresszum nélküli nyomtatványok meghatározásánál stb. Különösen nyomdászatunk első két századának problematikáját illetően lenne ez fontos.

A másik komoly hiányossága a könyvnek, hogy nem foglalkozik a debreceni nyomda kiadványai illusztrációjának kérdésével. Ezt az előszóban kifejtett elvek és célkitűzések ki is rekesztik a vizsgálatás köréből — véleményünk szerint helytelenül.

Soltész Zoltánné tanulmányai és könyve bizonyítják: számos probléma megoldását segíti elő, ha egy nyomda illusztrációs anyaga rendszeres feldolgozást nyer. Nagyon hasznos lett volna, ha a függelékben katalógus-szerűen adták volna a szerzők a debreceni nyomdatermékek illusztrációinak fényképmásolatait, a fő szövegben pedig szakszerűen tárgyalták volna az egész kérdést. Mindezt a feladatot azonban csak hosszabb idő alatt, az egyes területek szakembereinek bevonásával lehetett volna elvégezni.

A könyv megírásának gondolatát Székely János, *A 400 éves debreceni nyomda 1561—1961 c.*, 1958-ban megjelent dolgozata adta. Három év alatt — el kell ismernünk — többet és jobbat nyújtani aligha lehet. Ez azonban a helyzeten mit sem változtat.

Összefoglalva: A debreceni nyomda története tetszetős, szép kiállítású emlékkönyv. Alapvető hiányossága, hogy a betűtípusok

és illusztrációk kérdésével nem foglalkozik. Amit ad: helyes, fontos és szépen van megírva, de tizenhat év után első nyomdatörténeti monográfiától többet vártunk.

Tarnóc Márton

Acta historiae litterarum Hungaricarum. Tom. I. (1960—1961). Szeged, 1961. Szegedi ny. 67 l. (Acta Universitatis Szegediensis)

Azzal, hogy a szegedi Bölcsészettudományi Kar oktatóinak magyar irodalomtörténeti tárgyú dolgozatai külön füzetben jelentek meg, teljesen befejeződött az *Acta Universitatis Szegediensis* filológiai szekciójának differenciálódása. A legújabb szám hét publikációt tartalmaz: filológiai cikkeket és tanulmányokat. (A függelék bölcsészdoktori értekezésekről, a Kilenyi-féle Juhász Gyula-gyűjteményről ad rövid ismertetést, Grezsa Ferencnek az 1959. évi tudományos diákköri dolgozatokról írott recenzióját és az intézetben készült szakdolgozatok bibliográfiáját tartalmazza.)

Régi magyar irodalommal egy dolgozat foglalkozik: Kovács Sándor Iván *Rimay János és Érsek András c. munkája*, amely egy Bembo episztolagyűjtemény kéziratos bejegyzései alapján Rimay olaszos érdeklődésére mutat rá, valamint felhívja a figyelmet a költő 1592-beli sátoraljaújhelyi tartózkodására.

A felvilágosodás és reformkor irodalmához három cikk kapcsolódik. A Bíró Ferencé — *Egy XIX. század eleji kólex Csokonainak tulajdonított versei* — a majdani kritikai kiadás számára közül érdekes adatokat: *A hajókázó Amor* egy szövegváltozatát és tizenkét Csokonainak tulajdonított, eddig teljesen ismeretlen „quodlibet”-verset, amelyek közül néhány — művészi színvonalát tekintve — feltétlenül a Csokonaié. — Kordé Imre *A XVIII. századi Szeged és folklorisztikus elemek az Etelkában c. közleménye* gazdag anyaggal támasztja alá a Dugonics-irodalomnak azt a régebbi megállapítását, amely szerint az *Etelka* nyelvvezete a szegedi népnyelvből táplálkozik. Kár, hogy a dolgozat alig több egy szövegben feloldott értelmező-tájszótárnál és igen sok benne a sajtóhiba (pl. a 18. lapon idézett két Arany János-sorban nem kevesebb, mint három). — Nagy Géza *Vörösmarty 8-as szerepléséhez* szolgál „ismeretlen” adalékkal (*Adalék Vörösmarty 48-as szerepléséhez*): közli a költő 1848 novemberében bácsalmási választókerülete lakóinak írott levelét, amelyet Arnold Antal már publikált a *Bácska, Zombor c. újság* 1879. évi 28. számában. Nagy Gézának ez a cikke — a sajtóhibák kijavításával — megjelent az *Irodalomtörténet* 1961. évi 4. számában is. Igazán nagy luxus egy vidéki lap-

ban már hozzáférhető és a Vörösmarty kritikái kiadás készítői által éppen onnan ismert dokumentumot két helyen is újra-közölni. Az eset nem éppen egyedülálló; jó lenne, ha néhány kutató leszokna a tudományos munka végzésének ilyen módjáról.

Az újabb témákat feldolgozó cikkek — az Actának jellemző helyi színezetet adva — többnyire Juhász Gyula alakjához kapcsolódnak. A legkevésbé szoros ez a kapocs Ilia Mihály *A Nyugat és A Holnap* c. munkája esetén, amely a két fórum köre tömörült mozgalom egymáshoz való viszonyát elemzi, kiemeli *A Holnap* érezhetően progresszívebb szerepét, és fel-felvillanó ellentéteik okát a személyi félreértéseken túl, a *Nyugat* későbbi két szárnyának az induláskor is meglevő kezdeményeire, e pólusok szembenállására vezeti vissza. A rövid kis tanulmány igen gondolatgazdag; ez a füzet legértékesebb cikke. — Péter László *Juhász Gyula „újságírói sikere”*-t elemzi mikrofilológiai módszerekkel: azt kutatja, hogy a *Szeged és Vidéké*-nél újságíróskodó Juhásznak milyen szerepe volt egy igazságtalan bírósági ítélet megváltoztatásában. — A kötet nagyobb igényű, terjedelmesebb tanulmánya Krajkó András *Juhász Gyula és az első világháború* c. munkája, egy nagyobb lélegzetű mű részlete. Juhász költészetét és publicisztikáját elemezve azt a fejlődést mutatja be, amely a háború népi szemléletből fakadó elítélésétől — világnézetiileg a kispolgári pacifizmust, művésziileg az impresszionizmust meghaladva — az Októberi Forradalom lelkes üdvözléséhez és az ettől elválaszthatatlan világnézeti válaszúthoz vezetett. A nagy apparátusra épülő tanulmány azonban nem mentes a megfogalmazásbeli pontatlanságoktól. Az első világháborúval kapcsolatban anakronisztikus dolog „békeharc”-ról (39. l.), „békevers”-ről (45. l.), „az írók békemozgalmá”-ról (40. l.) beszélni, „háborúellenes békeharc”-ról pedig (41. l.) egyenesen pleonazmus. Elégge történetiellen szemlélet Juhásztól számon kérni azt, miért emlegeti együtt 1918 márciusában Kerenszkijt, Lenint, Csernint és Trockijt, és Kerenszkijt csak később ítéli el. Az említett személyiségek megítélése akkor még senki számára sem volt egészen világos. Trockijról például még Leninnek sem volt egyértelműen rossz véleménye 1922-ben (vö. *Eddig nem közölt Lenin-dokumentumok*. Társadalmi Szemle, 1956. 6—7. sz. 107, 108, 110. l.), miért kellett volna tisztán látnia Juhásznak 1918-ban? Ez a tévedés a költő világnézeti fejlődésének rajzát természetesen nem módosítja komolyan.

A füzet egészére a filológiai cikkek, az adatközlések túlsúlya jellemző, ami ellentmond az egyetemi acták funkciójának. Egy oktatási intézmény tudományos kutatómunkát is végző pedagógusaitól elsősorban

tanulmányokat várnánk, ezzel szemben az asszisztencia és néhány külső munkatárs kisebb lélegzetű írásait, esetleg műhelyforgácsait kapjuk. Nem ártana, ha az egyetemen folyó tudományos munkából valamivel több tükröződnék az egyetemi kiadványokban. Az elmélet és gyakorlat egysége megteremtésének napjainkban oly sokat hangoztatott követelménye a jelen esetben akkor realizálódna igazán, ha az irodalmi acták tartalmas és színvonalas tanulmányokkal segítenék az oktatómunkát.

Kaposi Márton

A szegedi pedagógiai főiskola évkönyve. 1961.
I. rész. Csupák István és Megyeri János közreműködésével szerkesztette: Benkő László. Szeged, 1961. Szegedi ny. 269 l.

Az évkönyv első részében megjelent irodalomtörténeti tanulmányok közül Csupák Istváné (*Megjegyzések a szlovák József Attila képéhez*) gazdag adatközlésen alapul. Dolgozata kronológiai sorrendben, szakaszokra bontva vizsgálja a költőről a szlovákok között változatosan alakuló képet, kimutatva módosulásainak történelmi és személyi okait. Érvelését fordítás-összevetésekkel teszi meggyőzőbbé.

Bőseségnek éppen nem mondható Móra-irodalmunk újabb értékei közé tartozik Vajda László *Ellentmondások Móra pályájának első szakaszában* című tanulmánya. A dolgozat, amely szorosan kapcsolódik az előző évkönyvekben a szerzőtől megjelenő Móra-tanulmányokhoz, valószínűleg, egy készülő monográfia részlete. Kifejtett koncepciójával, következtetés érvényesítésével, a gazdag tényanyagra támaszkodás tekintetében arra bízta, hogy rövidesen minden részletében kidolgozva kapjuk az író életművének tudományos elemzését.

Móra működésének vizsgált szakaszában — amelyet Földes Anna Móra-könyvében eléggé röviden tárgyal — Vajda a forradalmi elméletet igenlő, de a forradalmi gyakorlatától visszariadó író ellentmondását látja s kibontja pszichikai gyökereit: a progresszív értelem és a retrográd érzélem összeütközését. Ezt a konfliktust több probléma viszonylatában idézetekkel dokumentálja. Rámutat ennek társadalmi — az urbánus és a provinciális életformában rejlik — magjára. Megvilágítja élettrajzi komponenseit s tükröződését az író cikkeiben.

Ugyancsak irodalomtörténetírásunk kissé elhanyagolt területére irányítja figyelmünket Turák János dolgozata. (*A divatlapok szerepe Magyarországon a XIX. század második felének irodalmi életében*.) E szempontokat csak jelző, vázlatoszerű összefoglalás után, reméljük, hogy a szerző az említett részletes tárgyalás céljából az újabb s részben a már fel-

vetett problémák nagyobb igényességet tükröző alátámasztásával, az időhatár lényeges kiterjesztésével (a tanulmány csak 1867-ig foglalkozik a divatlapokkal), majd a kérdés komplex elemzését adja.

Heverdle László

Az egri pedagógiai főiskola évkönyve. 1961.
Szerkesztette: Bakos József. Eger, 1961.
Borsod megyei Nyomdaipari Vállalat. 694 l.

A tudomány és a gyakorlat több területére kiterjedő gazdag anyagot tartalmaz az Egeri Pedagógiai Főiskola 1961-es évkönyve. Az öt részre osztott kötet tanulmányai a főiskola problémavilágának kérdéseivel foglalkoznak. Már első átnézésre is feltűnik, hogy az intézet beható tudományos munkát végző tanárai elméleti kutatásaikkal a gyakorlat által felvetett kérdésekre keresik a megnyugtató választ.

Nagyjából azonos terjedelemben kapnak helyet a nevelés és oktatás, valamint a nyelv és irodalom, történettudományok köréből vett tanulmányok. A természettudományokkal foglalkozó cikkek mintegy 110 oldalt foglalnak el. Az értekezéseket lezáró *Miscellanea* eddig ismeretlen irodalmi dokumentumokat publikál Bessenyeiről, Kazinczyról, Kemény Zsigmondról, Rudnay Gyuláról és Bartók Béláról. A figyelmet érdemlő kötetet a főiskola rajztanárainak festményei zárják le.

Az irodalomtudomány köréből e kötetben Comeniuszal, Mikszáthtal, Bessenyeivel, Gárdonyival, Miroslav Krležával foglalkozó tanulmányokat találunk. Nagy Sándor azt az utat vizsgálta, amelyet Gárdonyi Géza megtett, amíg legjobb regénye, az *Egri csillagok* megírásáig eljutott. Tanulmánya, mely a végleges, marxista Gárdonyi kép kialakításához az első lépéseket jelenti, egy olyan író portréját körvonalazza, aki egész életében szenvedélyesen kereste az emberi igazságot.

Raisz Rózsa Mikszáth szóláskincsének néhány csoportnyelvi eredetű frazeológiai kapcsolatával foglalkozik. Mikszáth szólásait egy tárgykörre szorítva magyarázza. Ezeknek a sajátos stílusalkotó nyelvi eszközöknek a felhasználásában a kellelténél tudatosabbnak mutatja be Mikszáthot. Értékesek azok az észrevételei, amelyekben kimutatja, hogy ezek az állandósult frazeológiai kapcsolatok milyen mértékben befolyásolják a közvetlen népi hangú, vagy éppen szatirikus hangú elbeszélések stílusát. Az ígés szerkezetű szólások, szóláshasonlatok, közmondások bemutatását — bár a tanulmány alapos kutatásra épül — töredékesnek érezzük, de mint egy későbbi, nagy lélegzetű stíluskutató tanulmány egy fejezete figyelmet érdemel.

Pusztai Gyula

A Janus Pannorius Múzeum Évkönyve. 1959.
Pécs, 1960. Pécsi Szikra Nyomda. 283 l. 52 t.

A magyar történet korai szakaszának művelődési viszonyairól aránylag igen keveset tudunk. Ezért kell hálával fogadnunk minden kis adatot. Holub József cikke Bonipertus pécsi püspökről fennmaradt egykori adatokból, levelekből megállapította, hogy nem tanult sem Rheimsben, sem Chartresben, s nem volt Fulbertus tanítványa, s így nem képviselhette annak erősen retorikus jellegű, humanista-izű, bölcséleti iskoláját hazánkban, mint azt legutóbb Váczy Péter állította. (*Századok*, 1958. 268 l.) Ennek az új adatnak fényében érdemes lenne megvizsgálni a Maurus pécsi püspök által írott Zobor-hegyi lengyel remeték életét feldolgozó munkáját, mely első legendánk. Maurus 1036-ban, éppen Bonipertustól vette át a püspökséget, s nagyon is lehetséges, hogy idősebb társának biztatására írta le Zoerárd hitvalló és Szt. Benedek vértanú életét, akiket személyesen ismert. A már magyar földön tanult és minden valószínűség szerint magyar származású Maurus munkája, rövidsége és igénytelen tartalma ellenére is, jeleskedik stilisztikai ékességeiben. (Horváth János: *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Bp. 1954. 132. l.) Számunkra ez annál fontosabb, mert bizonyos arra, hogy már I. István idejében rendelkezünk olyan iskolákkal, ahol az oktatásban az írni-olvasni tudás elemein kívül a művészi stílus ismerete is helyet kaphatott.

Fulbertus chartresi püspöknek (1006—1028) fennmaradt egy Bonipertushoz írott levele. Örömmel küldi el — közölte vele — Priscianus munkáját és felajánlotta, hogy másban is szívesen áll szolgálatára, ha valamilyen tud segíteni. (Migue: *Patrologiae cursus completus*. CXLI. Saec. XI. S. *Fulberti Carnotensis episcopi opera omnia*. 189. l.) Priscianus munkája ismeretesen a legelterjedtebb tankönyv volt a középkorban, s Bonipertusnak bizonyára azért volt rá szüksége, mert megszervezte káptalana mellett a székesegyházi iskolát, hogy magyar származású új papgenerációt nevelhessen. Lehetséges, hogy ilyen művelt férfiú ne lett volna hatással a nála fiatalabb Maurusra. A kérdés kibogozása a jövő kutatásának feladatai közé tartozik.

A pécsi magyar színjátszás kezdeteit tárgyalja Hernády Ferenc dolgozata. Pécssett aránylag későn, csak 1818 tavaszán jelent meg magyar színtársulat. Balog István székesfehérvári, Kilényi Dávid híres vándortársulata — amelyet Győr, Baja, Miskolc és Kassa közönsége éppen annyira kedvelt, mint az erdélyi városok —, majd Pély Elek társulata, Baky Gábor dunántúli egyesülete, több más társulattal együtt sok kellemes

estét szereztek a pécseiteknek. A Balogék fellépésétől 18-8-ig eltelt harminc év alatt több száz színmű került Pécsre bemutatásra magyar nyelven. A rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapítható, hogy a daraboknak több mint fele vígjáték, bohózat és dalos-énekes színmű. A nehezebb műfajhoz tartozó tragédia és dráma kevesebbet szerepel. Am ebből a körülményből még nem kell feltétlenül a társulatok alacsony színvonalára következtetnünk. Jóval kedvezőbb az arány, ha a jutalomjátékokat — a művészek képességeinek legjavát megcsillogtató előadásokat — vesszük vizsgálat alá. A német drámát a divatos Kotzebue, Raupachon és Birch-Pfeifferen kívül Lessing (Emilia Galotti) és elsősorban Schiller (A fortély és szerelem, Stuart Mária, Fiasko, Tolvajok, Haramiák) képviseli. A franciák közül az idősebb Alexandre Dumas és Victor Hugo szerepel. Néhány kisebb jelentőségű hazai szerző mellett (Gaál József, Balog István, Nagy Ignác) Fáy András (*A régi pénzek vagy erdélyiek Magyarországon*), Szigligeti Ede (*Gyászvittek, Dienes, Pókaiak, Aba, Miczán családja, Zsidó, A rab, Szőköt katoná, Grítt, Egy szekrény rejtelmei*) és Kisfaludy Károly (*Irène, Kemény Simon, Csalódások, A leányörök*) nevét is megtaláljuk.

Hernády Ferenc cikke jelentős mértékben járult hozzá az egész magyar irodalomtörténet e fontos és múltban elhanyagolt területének megismeréséhez. Feldolgozása alapját képezheti egy Pécs színjátszás-történetét felölelő monográfiának.

Kőhegyi Mihály

A debreceni állami Kossuth Lajos gyakorló általános iskola és gimnázium évkönyvei, 1959–1961. Bp. 1960–1961. Tankönyvkiadó.

Igen örömdetes, hogy az utóbbi években — különösen az újabb magyar irodalom kérdéseivel kapcsolatban — egyre-másra születnek a részletkérdéseket kifejtő, a tényeket dialektikusan felhasználó dolgozatok. Ilyenek a debreceni Kossuth gyakorló iskola évkönyvei eddig megjelent két kötetének irodalmi vonatkozású tanulmányai is.

Kiss Tamás *Móricz Zsigmond kisújszállási évei és kapcsolatai* c. tanulmánya az évkönyvek I. kötetében jelent meg, és azt mutatja: hogyan lehet a részletprobléma felől megközelíteni az életmű legfontosabb kérdéseit. A szerző több évig foglalkozott a címben megadott témakör minél teljesebb feltárással. Kutatásainak eredményeit az ItK 1954. 2. számában jórészt már publikálta. Az évkönyvben megjelent dolgozat elsősorban ennek a régebbi tanulmánynak adataira és

megállapításaira épül, megtoldva ezeket a későbbi kutatások számos jelentős adalékával. A figyelemre méltóbb kiegészítések főként a Móricz szellemi fejlődését (= olvasmányai) és társadalmi kapcsolatait (= érzelmi élete), kunsági tájélményeit és későbbi (a forradalom utáni) kapcsolatait tárgyaló fejezeteket bővíti ki, de számos új életrajzi adalék is található Kiss Tamás tanulmányában.

A második kötetben két irodalmi vonatkozású tanulmány szerepel. Barla Gyula A „Toldi estjére” mondanivalójáról ír, Juhász Béla *Kosztolányi Dezső szépprózái stílusáról* c. értekezésében Kosztolányi prózájának főbb stílusi sajátosságait gyűjti össze és csoportosítja.

Barla Gyula mindenekelőtt összefoglalja a Toldi estjére vonatkozó jelentősebb irodalomtörténeti értékeléseket. Ezután a nemzeti klasszicizmus alaptételeiből: az érdek-egyesítő, népnemzeti ideákból kiindulva igyekszik tisztázni a kérdést. A probléma feltárásának alapossága a szerző sok érdekes részfigyelését teszi hitelessé. Barla szerint a mű kritikai éle a gyökértelen, külföldet majmoló kultúra ellen irányul. Lajos királynak a nemzeti műveltség emelésére irányuló terve viszont helyes, és Toldi tragédiája; hogy ezt nem látja be.

A szerző érdemeinek elismerése mellett meg kell jegyeznünk, hogy végkövetkeztetését Barta János vizsgálódásainak eredményével nagyjából megegyezően tartjuk, s így tanulmánya inkább egy régebbi megállapítás újfajta bizonyításának tekinthető.

Juhász Béla dolgozata elején felhívja a figyelmet a stíluselmzési kutatások fontosságára. Céljából tűzi ki, hogy a szövegmagyarázat alapján „az egyéniség, a művészi magatartás, világnézet és más meghatározó tényezők, valamint a stílus bizonyos összefüggéseit” kifejtse. Kosztolányi világnézetének, ars poeticájának, általános stílusjegyeinek rövid összefoglalása után konkrét példákon elemzi stílusának fejlődését. Megállapítása szerint az író műveit kezdetben a romantikus-naturalista, később főként a pszichoanalitikus és mindenkor az impresszionista próza stílusa eszközei jellemzik. A szerző elmélyült stílusanalízisei sok érdekes szemponttal járulnak hozzá az irodalomelméleti kutatásokhoz.

Az ismertetett tanulmányokban egyes részletek lehetnek vitathatók. De az vitathatatlan, hogy egészében mindhárom dolgozat elmélyült munka eredménye, és méltán ébreszthetnek érdeklődést a debreceni Kossuth gyakorló iskola más (nyelvészeti, pedagógiai) vonatkozásban is figyelemre méltó évkönyvei iránt.

Bisztray György

Az Irodalomtörténeti Kézikönyv műhelyvitái

I.

Az MTA Irodalomtörténeti Intézetének keretében s nagyrészt az Intézet kutató gárdájának munkájaként készülő *Irodalomtörténeti Kézikönyv* (IKk) előkészületeiről s tervezetéről folyóiratunkban két alkalommal is szóltunk (ItK 1962. 59–73, uo. 396–397). A jövőben folyamatosan tájékoztatni kívánjuk mind a munkálatokban közvetlenül részt nem vevő szakembereket, mind általában az IKk ügye iránt érdeklődő olvasóinkat a Kézikönyv egyes elkészült fejezeteinek vitáiról. (Valamennyi fejezet megvitatására, bármennyire kívánatos lenne is, nem kerülhet sor.) E viták célja – az egyes dolgozatok tartalmi-tárgyi kérdéseinek, szemléleti, értékelő álláspontjának megbeszélése mellett és azon túl – a tervezet és gyakorlat szembeállítás, ennek során a szükséges módszertani, strukturális, stílári, terjedelmi stb. korrekciók elvégzése s nagyon sokszor előre nem látott, új igények–követelmények beépítése a tervezetbe. Az IKk végső célja az irodalmi fejlődés egészének, köteteken, fejezeteken átlépő belső összefüggéseinek feltárása a lehető legnagyobb egységesség és következetesség jegyében. Az a helyzet, hogy egy-egy kötet munkatársi gárdája általában 10–15 kutatóból tevődik össze, mutatja e végső cél megvalósításának nehézségeit, de ugyanakkor parancsolóan előírja a vitákat s a vitákon született eredmények kicserélésének és összehangolásának szükségességét is. Egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy egy-egy fejezetnek menetközbeni megvitatása s ennek alapján a bemutatott fejezetek átdolgozása nélkülözhetetlen előfeltétele az IKk-val magunk elé tűzött feladat maradéktalan teljesítésének.

1. A legtöbb műhelyvitára 1962-ben az I. kötet (rég magyar irodalom) munkaközösségében került sor. A munkaközösség először a szempontok és a módszer egységességének a biztosítása végett csaknem valamennyi szerzőtől egy-egy próbafejzet bemutatását kérte, melyeket egy egész napos vita keretében együttesen vitatott meg. Ennek során *Varjas Béla* Tinódi Sebestyénről, *Pirnát Antal* a XVII. század eleji unitárius polgári sztoikus irodalomról, *Stoll Béla* a későreneszánsz politikai költészetéről, *Bán Imre* a puritánus írókról, *Varga Imre* a szegénylegény-kuruc bujdosó-költészetéről, *Tarnai Andor* a XVIII. századi latin nyelvű szerzetesi drámairodalomról és költészetéről, *Hopp Lajos* pedig a magyar regény kezdeteiről írt próbafejzetet. Ezeknek az általában rövidebb terjedelmű fejezeteknek a megvitatása során sikerült számos módszerbeli és technikai kérdést tisztázni, s általános volt a munkatársak véleménye abban, hogy a kézikönyv jellegének és stílusának leginkább *Varjas Béla* és *Bán Imre* fejezetei feleltek meg, bár ezek esetében is számos módosításra van még szükség. A próbafejzetek vitái egyúttal a kézikönyv tematikájának bizonyos problémáira is rávilágítottak, *Párnát Varga*, *Tarnai* és *Hopp* fejezeteinek a vitái alkalmával kiderült, hogy a későreneszánsz és a XVIII. század előzetesen kialakított fejezetbeosztásán jelentékeny változtatásokat kell eszközölni. Sőt *Pirnát* és *Hopp* igényesen megírt próbafejzetei arról győzték meg a munkaközösséget és a szerkesztőt, hogy az illető fejezeteket meg kell szüntetni, s az eredetileg idealtalt jelenségeket más összefüggésben kell majd tárgyalni.

A próbafejzetek tanulságai alapján az egyes munkatársak elkezdtek már egyes nagyobb (több fejezetből álló) egységek megírását. Az egymás után elkészülő részek vitájára a nyár elejétől kezdve folyamatosan került sor. 1962 decemberéig vitára került a kézikönyv kilenc nagyobb része, a teljes kézikönyv szövegének mintegy harminc százaléka.

Varjas Béla, „A reneszánsz udvari irodalom kibontakozása” című öt fejezetre tagolt részt mutatta be, mely az 1530–1570 közé eső periódus tudós humanista és udvari irodalmát tárgyalja. A vita egvrészt módszertani tanulságokat hozott: az életrajzok jelentékeny rövidítését látta szükségesnek, különösen olyan szerzők esetében (Oláh, Brodaries stb.), akik csak egy-két jelentős művük alapján szerepelnek a kézikönyvben; másrészt a művek részletesebb tárgyalását. Ugyanakkor elvi tekintetben is fontos eredményekkel járt: kiderült, hogy igen nehéz, sőt csaknem megoldhatatlan még ebben a periódusban szétválasztani a magyar nyelvű udvari és deák-típusú irodalmat, amit a tematika előírt. A széphistóriák és más műfajok meg-

osztása így mesterségesül vált, s a kronológiát is némileg megzavarta. Az az álláspont alakult ezért ki, hogy a tudós humanista irodalmat és a magyar nyelvű reneszánsz udvari irodalmat el kell egymástól választani, s mivel ez utóbbi ekkor még nem szakadt el a deák-költészettől, ez utóbbiakat célszerű együtt tárgyalni.

A későreneszánsz időszakának két része is vitára került: *Pirnát Antal* munkájaként a „Későreneszánsz főnemesi irodalom”, *Stoll Béla* írásában pedig ugyane periódus „Nemesi-deák versszerzés”-e. Mindkét rész jelentős új tudományos eredményeket is hozott, s ennek során a kézikönyv koncepciójának további finomítására vezetett. *Pirnát* elemzése nyomán pontosabban sikerült elválasztani a későreneszánsz sztoikus-mannerista főnemesi irodalmat a nagy-reneszánsztól és a korai barokktól, s világosabbá vált a korabeli filozófiai-politikai prózának, valamint a későreneszánsz latin és magyar költészet egymáshoz való viszonyának a kérdése. *Pirnát* azonban túl részletesen, az előírt terjedelmet jelentősen túllépve fogalmazta meg fejezeteit, s ezért az komoly rövidítésre szorult. Mintaszerű volt mind az anyag elrendezése, mind a terjedelem szempontjából *Stoll Béla* munkája, amely a kéziratos költészet nehezen áttekinthető és kronológiailag nehezen felosztható anyagából szerencsés kézzel választotta ki és tárgyalta a későreneszánsz korába tartozó, az elsősorban erre a periódusra jellemző jelenségeket, műveket.

Bán Imre „A barokk irodalom kezdetei” című részt bocsátotta vitára, s általános volt a vélemény, hogy a kidolgozott részek között ez felelt meg eddig leginkább a kézikönyvkövetelményeknek. Különösen kiemelkedett a Pázmány-fejezet, mely mintául szolgálhat az egyes nagy írókat tárgyaló portré-fejezetekhez, valamint a barokk szépirodalom kezdeteit vizsgáló kis fejezet (Lépes, Nyéki Vörös, Hajnal), mely igen tömören és mégis plasztikusan mutatja be a barokk költészet és széppróza új vonásait.

Jelentős eredménynek tekinthető, hogy teljes egészében elkészült a régi irodalmi kötet talán legnehezebb és legproblematiszabb alkorszakának, az 1690 – 1740 közé eső periódusnak az anyaga. A tematika ennek az alkorszaknak (melynek címében még nem jött létre meg-egyezés) az anyagát négy részre osztotta: Az egyik a nemesi-rendi, egyházi jellegű barokk irodalmat tárgyalja; a második a polgári, tudományos és pietista jellegű irodalmat (e két rész *Tarnai Andor* munkája); a harmadik a nemzeti szellemű udvari irodalmat (Bethlen Miklóssal, Rákóczi-val, – ez *Hopp Lajos* alkotása); s végül a szegénylegény-kuruc költészetet (*Varga Imre* munkájának eredményeként). Mivel a kézikönyv ezen a téren egy a hagyományos periodizációval és rendszerezéssel szakító új megoldást választott, érthető, hogy az elkészült részek, melyek igen komoly új kutatásokra is támaszkodtak, nagy vitákat váltottak ki, s nem is tekinthetők még véglegeseknek. Bebizonyosodott azonban, hogy az anyag részletes tárgyalása teljes mértékben igazolja az alapul vett periodizációt, az egyes részek sorrendjét azonban meg kell változtatni: előre kell hogy kerüljön a XVII. századi hagyományokat leginkább őrző nemzeti-udvari irodalom, s a legvégére kerül át a jezsuita jellegű, nemesi-rendi irodalom, mely az egész XVIII. századi fejlődés alapja. Különösen ez utóbbi résznek a kidolgozását kell jelentős tudományos eredménynek tekintenünk: *Tarnai Andornak* első ízben sikerült itt – bár kissé nersen és terjedelmesen megfogalmazva – a XVIII. századi magyar barokk irodalom alapkérdéseit és összefüggéseit marxista módon megragadni és rendszerezni. Ezzel egy eddig jórészt halott és az irodalomtörténetírásunk által gondosan kikerült fontos anyag vált élővé, a fejlődés szerves és nélkülözhetetlen részévé. Komoly módszertani problémákat vetett fel Bethlen és Rákóczi tárgyalása, ahol emlékirat-szerzőkről lévén szó igen nehéz az életrajz és a mű szétválasztása, a mű interpretálásánál pedig fenveget az egyszemélyes történeti tárgyalásmód veszélye. Másrészt igen nehéz a kurucok költészet egyes énekesportjainak áttekinthető és mégis összefogott, s a névtelen költők munkásságát esztétikailag is értékelő bemutatása. A vita ezekben a kérdésekben is hasznos tanácsokat tudott adni a szerzőknek.

Végül a kötet utolsó alkorszakának, a későbarokk-rokókó irodalomnak az anyagából *Varga Imre* mutatta be „A kollégiumi és népies irodalom” című részt. A szerző itt szinte ismeretlen terepen járt: a XVIII. századi magyar irodalomnak egy eddig soha meg nem írt, de a későbbiek szempontjából annál jelentősebb fejezetét hozta létre. Természetesen számos ponton az eredmény még bizonytalan volt, de az anyag első felmérése és rendszerezése már önmagában is nagy eredmény.

2. A III. kötet (1850 – 1905) munkaközössége eddig a következő két fejezetet vitatta meg: Gyulai Pál, Tompa Mihály, az előbbi *Somogyi Sándor*, az utóbbi *Kovács Kálmán* munkája. – Már csak az anyag természeténél fogva is a vita középpontjába a Gyulai-fejezet került. A vitában résztvevők abban egyetértettek, hogy a fejezet tartalmilag a legmagasabb tudományos szinten áll; számos vonatkozásban pedig új, friss elvi, életrajzi, adatbeli s szemléleti megállapítást tartalmaz. Nem volt azonban hiány a mindig figyelemre méltó, de, sajnos, – a kézikönyv jelleg és terjedeleme fenntartásával – nem mindig figyelembe vehető kiegészítő-helyesbítő megjegyzésekben sem. A kötet s az egész mű egységességét igen hasznosan szolgálták többek között azok a megjegyzések, melyek egyrészt az életpálya nagyon elaprózott korszak-

kolása helyett 3–4 jól jellemzett s jellemezhető szakaszra való tagolást javasoltak, és azok, melyek a legjelentősebb Gyulai-művek és tevékenységi területek középpontba állításával a súlypontok plasztikusabb kiképzését s e műveknek a jelenleginél részletesebb elemzését kívánták. Ugyancsak fontos eligazítás a későbbiekre nézve az az állásfoglalás, hogy az egyes kritikák, polemikák, kisebb tanulmányok helyett kívánatosabb Gyulai esztétikai-kritikai, líra- és drámaelméletének összefoglaló – de a fejlődést szem előtt nem tévesztő – értékelése. Ezzel kapcsolatban ajánlották a szerzőnek egyes esztétikai kategóriák („műfaj” és „műnem”, „műbölcséleti” és „mítörténeti” irány stb.) pontosabb megvilágítását, illetőleg félreérthetetlen értelmezésű használatát. Mindenképpen jogos az a kívánság is, hogy Gyulainak a magyar próza, főleg a tudományos értekező próza és szónoklat (emléktesztek!) terén vitathatatlan történelmi jelentősége nagyobb hangsúlyt, részletesebb elemzést kapjon. A továbbiakban vitatott kérdések közül az IKk általános gyakorlatára számára is elgondolkodtató olyan problémák felvetése, mint Gyulai és a világirodalom kapcsolata, Gyulai állásfoglalása olyan elődök esetében, mint Bajza, Toldy, Vörösmarty, aztán Gyulai és 1848–49 stb.

Egyik leghasznosabb része volt a vitának az a gondosság, mellyel – a dolgozat vonzóan szubjektív, színes, szellemes stílusa „ürügven” – a jelenlevők igyekeztek körvonalazni a Kézikönyv eszméni stílusképét. Ha a dolgozat stílusát sokan szívesebben látnák is valamivel puritánabbnak, objektívebbnek, értekezőbbnek, megnyugtatóan hatottak a kötet szerkesztőjének, *Sóler István*nak azok a kijelentései, melyekkel hangsúlyozta az egyéni színek jogoságát és óva intett mindenkit az uniformizált, szürke, száraz, emészthetetlen stílus alkalmazásától.

A Tompa Mihály-fejezettel kapcsolatban az általános vélemény az volt, hogy a szerző általánosságban helyesen fogta fel a feladatát, a szűkre szabott terjedelemben is jól alkalmazkodva, helyesen tagolt, kerek egészet adó portrét rajzolt Tompáról. De általános volt az az óhaj is, hogy a szerző Tompa 1849 utáni pályáját valamivel differenciáltabban elemezze, s a hazafias költészet mellett a hangulati líra újszerűsége is megfelelő hangsúlyt kapjon. Joggal kívánták többen Tompa és Arany barátságának, eszméi – művészi viszonyának elmélyültebb elemzését is. – Még ha e vonatkozásban a vita a szerző mércéjét fogadta is el méltányosnak, gyümölcsöző módon vetődött fel Tompa emberi és művészi túlértékelésének kérdése is.

3. Szintén két fejezetet vitatott meg a IV. kötet (huszadik század) munkaközössége: az *Illés László*tól írt Nagy Lajos és a *Rába György* készítette Szabó Lőrinc c. fejezeteket. A két portré eggyüttes megvitatása hasznosnak bizonyult, általa élesebben, kontrasztosabban vetődtek fel az érdemi és metodikai kérdések. A hozzászólások kiindulópontjául is majd minden esetben a két portré összevetése szolgált: az összevetések eredménye az volt, hogy a Nagy Lajos-portré kissé tankönyvszerű, a Szabó Lőrinc-fejezet viszont az esszé felé hajlik, kissé hermetikus, az oktatás szempontjaira nincs elég tekintettel. Eszerint valamiképpen a két portré kiegyenlítésével lehet megtalálni az IKk számára legalkalmasabb megközelítési módot. Az összevetések további kiélesítése során felvetődtek még olyan kérdések, hogy Nagy Lajos esetében jó az eszméi s művészi fejlődésrajz, de az emberi kép rajza nem elég árnyalt, nem elég teljes, a Szabó Lőrinc-portréban viszont a politikai elemzés és a korrajz szorult további finomításra és konkretizálásra; a világirodalmi utalások, analógiák esetében inkább *Illés* munkája lehet minta, a tanulmányok stílusa tekintetében viszont *Rába György* eljárása inkább követendő. – Mindkét fejezet irányában elhangzott az a kívánság, hogy egy-egy korszakban – az általános jellemzés rovására is – a legfontosabb művek elemzését kell a tárgyalás központjába helyezni, de volt ellenkező óhaj is, mely szerint kevesebb konkrét műelemzés is elég, s inkább az írói pálya plasztikus tagolása a fontos.

A két írói arcképet most már külön tekintve: a tartalmi, értékelési kérdéseken Nagy Lajos kapcsán támadtak erősebb ellenvetések. Főleg Kiss Ferenc felszólalása tartalmazott ilyen mozzanatok: ő Nagy Lajos pályájában megrekedést, sőt visszaesést lát, úgy látja, hogy Nagy Lajosnál hiányoznak a valódi pozitív hősök, az alakok (főleg a paraszti alakok) elnyomorodott figurák, akiknek ábrázolásában az író nem bír a máig előre mutatni. E felfogással a vita s maga a kötet szerkesztő *Szabolcsi Miklós* is általában szembeállt, rámutatva a Nagy Lajos ábrázolásmódjának látszólagos ridegségén átütő pátosra, hevületre, pozitívumokra. Sőt akadt felfogás, mely szerint *Illés László* munkájában Nagy Lajos is kapta meg a kellően magas értékelést.

A Szabó Lőrinc-portré esetében a kötet szerkesztő joggal hangsúlyozta *Rába György* érdemét, hogy első ízben történik kísérlet a költő egész életművének irodalomtörténeti értékelésére. E kísérlet-jelleget részben vele jár, hogy a tanulmányban még nem elég világosak a költői pályakép korszakhatárai, s nem elég biztos a költő helyének kiellenőzése irodalmunkban. – Fontos módszertani elvként hangzott el az, hogy – bár a műfordítással külön fejezet foglalkozik – itt, a törzsfejezetben is utalni kell Szabó Lőrinc műfordítói tevékenységére. A Kézikönyv módszere szempontjából fontos az a felfogás is, mely szerint több teret kell kapniuk a verselemzéseknek.

Mind a felszólalások, mind a két szerző válasza, mind pedig a kötet szerkesztő vita-összeffoglalója ezenkívül is sok kérdést vetett fel s részben válaszolt meg. Így pl. a későbbiekben erősebb hangsúlyt kell hogy kapjon egy-egy írói mű korabeli visszhangja vagy (ahol szükség és indokolt) a világirodalmi áramlatokkal való kapcsolat kérdése. Ki kell majd térni olyan jelentős mozzanatokra, mint például egy-egy író viszonya a folyóiratokhoz, azokban való szerepe, szerkesztői tevékenysége, s ki kell térni a Nagy Lajoshoz hasonló írók esetében az író és a párt viszonyára is.

M. A.

Intézeti hírek

(1962. november 1—december 31.)

Nyíró Lajos osztályvezető november 5—december 6 között Olaszországban járt tanulmányúton. Rómában felkereste a Gramsci Intézetet, ahol az olasz marxisták irodalomelméleti és esztétikai munkásságával ismerkedett. Találkozott és megbeszélést folytatott — többek között — *Franco Ferrivel*, az Intézet igazgatójával és *Carlo Salinarival*, a kulturális osztály vezetőjével.

A Tudományos Minősítő Bizottság 1962. novemberi ülésén *Vajda György Mihály* csoportvezetőt az irodalomtudományok kandidátusává nyilvánította.

Jancsó Elemér, a kolozsvári egyetem tanára az akadémiai közötti egyezmény keretében két hetet töltött hazánkban, részt vett az Összehasonlító Irodalomtörténeti Konferencián, majd november 5-én meglátogatta Intézetünket.

November 17-én meglátogatta Intézetünket *Giacomo Debenedetti* professzor, a római egyetem modern olasz irodalmi tanszékének vezetője. Az olasz professzort elsősorban a készülő magyar irodalomtörténeti kézikönyv periodizációs és szerkezeti problémái érdekelték; ezenkívül sor került az Intézet eddigi tudományos munkájának ismertetésére, valamint a XX. századi olasz irodalom hazai kutatására vonatkozó kérdésekre is. A megbeszélésen több osztályvezető és tudományos munkatárs is részt vett.

Kiss József csoportvezető november 18—december 9 között három hétig a Német Demokratikus Köztársaságban járt tanulmányúton az akadémiai közötti egyezmény keretében.

Sziklay László kandidátus az Intézet tudományos munkatársa november 25-től december 23-ig négyhetes tanulmányúton volt a Román Népköztársaságban. Bukarestben, Iaiban és Kolozsvárt a Román Tudományos Akadémia testvérintézeteinek munkáját, a romániai szlavisztikai és összehasonlító irodalomtörténeti kutatást tanulmányozta. A iaiai egyetemen és a bukaresti szlavisták mun-

ka-közösségének ülésén előadást tartott a magyarországi szláv irodalomtörténeti kutatásokról.

November 26-án a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi felolvasó ülésén emlékezett meg a magyar születésű nagy orientalista kutató és felfedező, *Stein Aurél* születésének centenáriumáról. Az ünnepi ülésen Intézetünk munkatársa, *Miklós Pál*, a művészet-történeti tudományok kandidátusa „*Stein Aurél és Belső-Ázsia művészete*” címen tartott felolvasást.

December 5-én előadást tartott az Intézetben *Dr. Gertruda Albrechtová* kandidátus, pozsonyi főiskolai tanár „*Deutsche antifaschistische Emigrations-Literatur in der Tschechoslowakei, 1933—1938*” címmel. A téma történeti elemzése során szóba kerültek az antifasiszta irodalmon belüli eszmei áramlatok, írói csoportosulások, a periodizáció kérdései, az emigránsirodalom nemzetközi kapcsolatai, a befogadó irodalomhoz való viszony és más kérdések. Az előadáson és az azt követő vitában az Intézet több osztályának munkatársain kívül külső meghívottak is részt vettek.

Komlós Aladárt, az irodalomtudományok doktorát, az Intézet önálló tudományos kutatóját december 10-én, hetvenedik születésnapján felköszöntötték az Intézet tagjai. Népköztársaságunk Elnöki Tanácsa pedig ebből az alkalomból Munka Érdemrenddel tüntette ki.

A Művelődésügyi Minisztérium felkérésére Intézetünk tevékenyen bekapcsolódott az oktatási reform országos vitájába: a Magyar Irodalomtörténeti Társasággal közösen november 28-án a magyar irodalom új gimnáziumi tantervéről, december 5—7 között pedig a magyar nyelv és irodalom egyetemi oktatásának új tantervéről és programjáról rendeztünk vitát. Az Intézet kollektívájának így kialakított közös véleményét küldötték képviselték a reform december 12—14 között megtartott országos vitáján. Az Intézetben rendezett vitáról folyóiratunk következő száma részletes beszámolót közöl.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Vidosa László

A kézirat nyomdába érkezett: 1962. IX. 13. — Peldányszám: 1000 — Terjedelem: 9,1 (A/5) ív

63.55972 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Merényi Oszkár: Ismeretlen és kiadatlan Kölcsey-dokumentumok. — Móra Ferenc levelesládája. — Benda Kálmán—Irinyi Károly: A négyszáz éves debreceni nyomda (1561—1961). — Acta historiae litterarum Hungaricarum. — A szegedi pedagógiai főiskola évkönyve. 1961. — Az egri pedagógiai főiskola évkönyve. 1961. — A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. 1959. — A debreceni állami Kossuth Lajos gyakorló általános iskola és gimnázium évkönyvei. 1959—1961. (Tamás Anna, Vargha Kálmán, Tarnóc Márton, Kaposi Márton, Heverdle László, Pusztai Gyula, Kőhegyi Mihály, Bisztray György)	786
--	-----

Az Intézet életéből

Az Irodalomtörténeti Kézikönyv műhelyvitái	793
Intézeti hírek (1962. november 1. — december 31.)	796

СОДЕРЖАНИЕ

Б. Ошват: Национальный театр и венгерская драма	693
Дь. Кокаи: Бачаны и зарождение венгерской журналистики	705
Р. Герезди: История славы одного поэта	720

Небольшие статьи

Документация

Ч. Чаподи: Неизданные письма Зриньи (Второе сообщение)	740
Дь. Послер: Юношеские творчества Антала Ссрб	756

Обзор

Йожеф Вальдапфель: Социалистическая культура и литературное наследие (Ф. Йожеф)	763
Ласло Матраи: Мысль и свобода (Й. Саудер)	763
Ренессанс в Венгрии (Ш. В. Ковач)	764
Паль Дьюлаи: Критики, статьи, очерки (А. Ольтваньи)	766
Тибор Чабаи: Кошут и литература (М. Белади)	779
Избранные сочинения Кароля Зилахи (З. Харшаньи)	772
Полное собрание сочинений Кальмана Миксат (13—23. тома) (Г. Герзей)	774
Карой Салаи: Фридьеш Каринти (П. Надь)	787

Из жизни Института

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:
 az Akadémiai Kiadónál, Budapest V., Alkotmány u. 21.
 telefon: 111—010, MNB egyszámlaszám: 46
 csekkbefizetési számla szám: 05.913.111-46
 az Akadémiai Könyvesboltban, Budapest V., Váci u. 22.
 telefon: 185—612
 a Posta Központi Hírlap Irodá-nál, Budapest V., József nádor tér 1.
 telefon: 180—850
 Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066
 (Példányonként megvásárolható a Posta nagyobb árusítóhelyein is)

INHALT

<i>B. Osváth</i> : Das Nationaltheater und das ungarische Drama	693
<i>Gy. Kókai</i> : Batsányi und die Anfänge des ungarischen Journalismus.....	705
<i>R. Gerézy</i> : Geschichte eines Dichterruhmes	720

Kleinere Mitteilungen

Dokumentation

<i>Cs. Csapodi</i> : Unveröffentlichte Briefe von Zrínyi (Zweite Mitteilung.)	740
<i>Gy. Poszler</i> : Die Jugendwerke von Antal Szerb	756

Rundschau

József Walepfel: Sozialistische Kultur und literarisches Erbe (<i>F. József</i>)	763
László Mátrai: Gedanke und Freiheit (<i>J. Szauder</i>)	764
Die Renaissance in Ungarn (<i>S. V. Kovács</i>)	766
Pál Gyulai: Kritiken, Aufsätze, Studien (<i>A. Ottványi</i>)	769
Tibor Csabai: Kossuth und die Literatur (<i>M. Békádi</i>)	772
Ausgewählte Werke von Károly Zilahy (<i>Z. Harsányi</i>)	774
Sämtliche Werke von Kálmán Mikszáth (13—23. Bände) (<i>G. Gergely</i>)	777
Károly Szalay: Frigyes Karinthy (<i>P. Nagy</i>)	783

Aus dem Leben des Instituts

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS FORRÁSAI
FONTES AD HISTORIAM LITERARIAM HUNGARIAE SPECTANTES
c. sorozat legújabb (3.) kötetként jelent meg:

ERDÉLYI JÁNOS LEVELEZÉSE II.

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: *T. Erdélyi Ilona*
Bp. 1962. Akadémiai K. 641 l. 120,— Ft

A sorozat korábban megjelent kötetei:

1. CSOKONAI EMLÉKEK

Összeállította és a jegyzeteket írta: *Vargha Balázs*
Bp. 1960. Akadémiai K. 666 l. 130,— Ft

2. ERDÉLYI JÁNOS LEVELEZÉSE I.

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: *T. Erdélyi Ilona*
Bp. 1960. Akadémiai K. 520 l. 120,— Ft

4. GYULAI PÁL LEVELEZÉSE 1843-tól 1867-ig

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: *Somogyi Sándor*
Bp. 1961. Akadémiai K. 723 l. 130,— Ft

5. GYULAI PÁL: BÍRÁLATOK, CIKKEK, TANULMÁNYOK

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: *Bisztray Gyula és Komlós Aladár*
Bp. 1961. Akadémiai K. 685 l. 130,— Ft